

KULTURMILJÖPROGRAM

ANTAGET 2011

Politiskt ansvar för kulturmiljöprogrammet

Kommunstyrelsen

Kommunens styrgrupp för kulturmiljöprogrammet

Anders Ekengren, stadsbyggnadsdirektör

Ann-Kristin Kaplan, stadsarkitekt

Andreas Totschnig, planchef

Kommunens projektgrupp för kulturmiljöprogrammet

Sven Andersson, översiktsplanerare och projektledare för översiktsplanen

Marina Arnshav, bygglovhandläggare

Johan Aspfors, kommunantikvarie och projektledare för kulturmiljöprogrammet

Anna Hörnsten, kulturnämndens expert

Anna Krus, antikvarie NAI Svefa

Peter Lundin, Gis-samordnare lantmäterienheten

Daniel Rutgersson, antikvarie NAI Svefa

Utöver de som ingår i projektgruppen har fler tjänstemän deltagit i arbetet,

bl a Josef Bjerlin karttekniker (kulturmiljökartor), Jan Johansson informatör,

Lina Malm översiktsplanerare och projektledare för kustprogrammet samt

Elisabeth Rosell landskapsarkitekt.

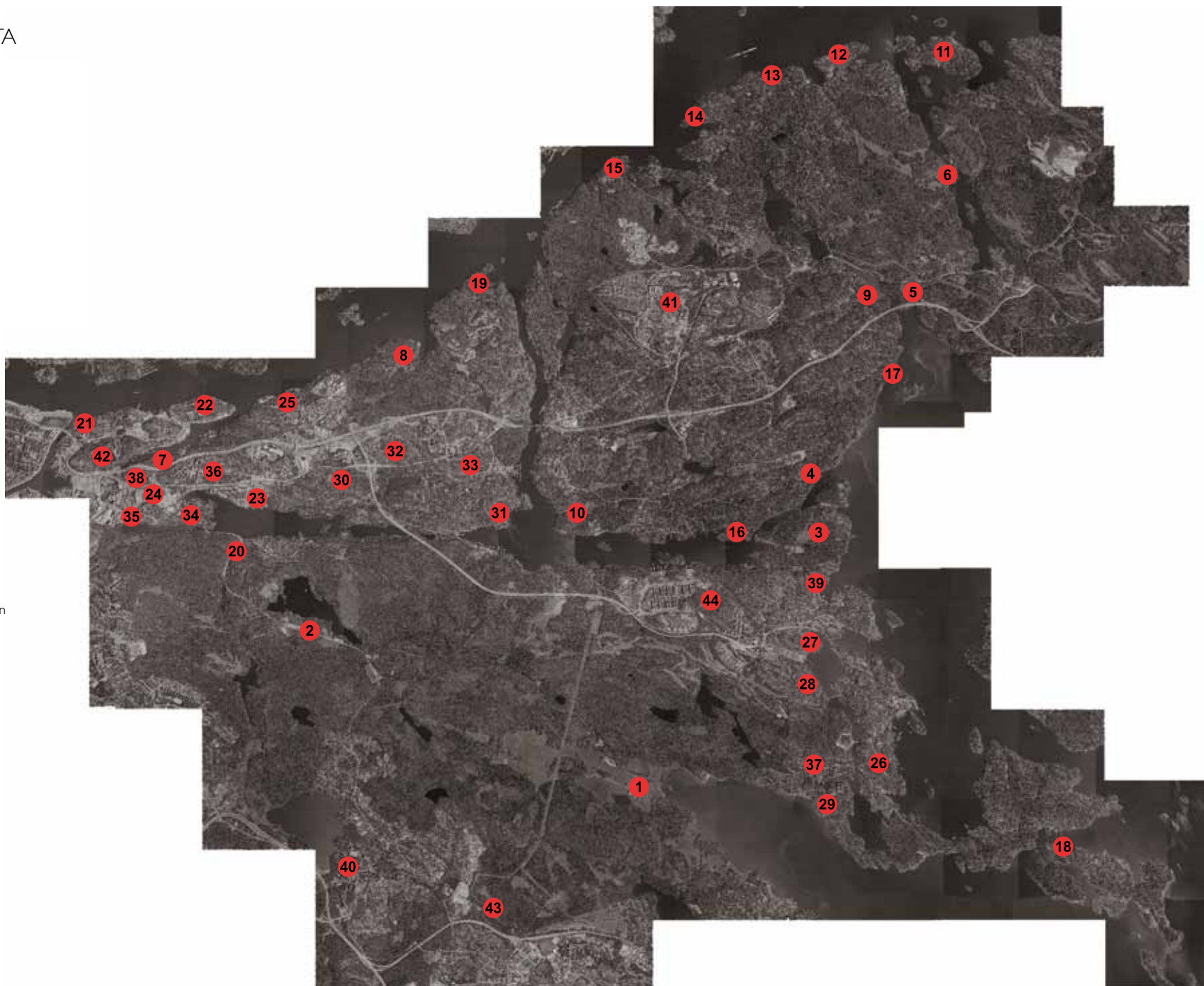
INNEHÅLL

INLEDNING.....	7	Kulturmiljövårdens lagstiftning och nationella intressen.....	31	KULTURMILJÖER.....	42
KULTURMILJÖVÅRDENS INTRESSEN	9	Plan- och bygglagen och skydd i planer	31	Gården-torpet-kulturlandskapet	43
Nackas kulturmiljöprofil.....	9	Miljöbalken och riksintressen	31	Erstavik.....	44
Bebyggelsehistorisk översikt	13	Natur- och kulturresevat	33	Källtorp-Tenntorp	50
Sicklaön och södra Nacka.....	13	Kulturminneslagen	33	Skogsö.....	54
Västra Sicklaön	14	Kyrkliga kulturminnen	34	Boo gård.....	60
Östra Sicklaön	15	Nacka församling	34	Kils gård.....	66
Centrala Sicklaön/Järlahöjden.....	16	Saltsjöbadens församling	35	Velamsund	70
Norra Sicklaön	17	Boo församling	37	Sommarherrgården.....	76
Boo	18	Byggnadsminnen enligt 3 kap kulturminneslagen.....	38	Svindersvik	78
Arkeologi på land och i vatten.....	21	Statligt byggnadsminne: Saltsjöbadens observatorium.....	41	Stora och Lilla Nyckelviken.....	82
Arkeologi på land	21			Eriksvik.....	86
Arkeologi under vatten	28			Tollare	90

Sommarnöjen vid farleden	94	Villasamhällen vid järnvägen	176	Henriksdalsberget	258
Knarrnäs/Fredriksro-Tegelön	96	Saltsjöbaden	180	Storkällans kapell och krematorium.....	262
Vikingshill-Rörsundsvik	102	Saltsjöbaden-Garvkroken	187	Fågelhöjden.....	266
Fågelsången-Grävlingsberg	108	Neglingehöjden-Kaptensbacken	188		
Eolsudde.....	112	Tattby	192	FARLEDEN SOM RIKSINTRESSE	270
Hasseludden-Hamndalen	116	Solsidan	196	Västra delen	272
Stäket-Lännersta	122	Storängen.....	200	Östra delen	274
Gustavsvik-Grundet-Bergholmen	128	Saltsjö-Duvnäs	206		
Älgö och Gåsöarkipelagen	132			ENSKILDA BYGGNADER.....	276
Visborgs minne	138	Folkhemmet	212	Sicklaön	276
		Skogalund.....	214	Boo	280
Industrimiljöer	144	Ektorp-Ugglevägen (Ekängen)	218	Saltsjöbaden	283
Nacka ström	146	Trollebo, radhus vid Gillevägen	222	Nackareservatet-Erstavik-Älta.....	284
Saltsjöqvarn	152	Sickla strand.....	226		
Kvarnholmen	156	Talliden-Finntorp	230	KÄLLOR OCH LITTERATUR.....	286
Järla Sjö	160	Solsidan	236		
Järla-Birka	164			REGISTER A-Ö	289
Sickla-Marcusplatsen.....	166	Rekordåren	240		
Nacka strand-Augustendal	172	Alphyddan.....	242		
		Morabergsområdet, Neglinge.....	246		
		Stensö	250		
		Västra Orminge	254		

ORIENTERINGSKARTA

1. Erstavik
2. Källtorp
3. Skogsö
4. Boo
5. Kil
6. Velamsund
7. Svindersvik
8. Nyckelviken
9. Eriksvik
10. Tollare
11. Knarmäs/Fredriksro - Tegelön
12. Vikingshill - Rörsundsvik
13. Fågelsången - Grävlingsberg
14. Eolsudde
15. Hasseludden - Hamndalen
16. Stäket - Lännersta
17. Gustavsvik - Bergholmen
18. Älgö - Gåsö
19. Visborgs minne
20. Nacka ström
21. Saltsjöqvarn
22. Kvarnholmen
23. Järla Sjö (Järla Birka)
24. Sickla - Marcusplatsen
25. Nacka Strand
26. Saltsjöbaden - Garvkroken
27. Neglingehöjden - Kaptensbacken
28. Tattby
29. Solsidan
30. Storängen
31. Saltsjö-Duvnäs
32. Skogalund
33. Ekängen - Ugglevägen (Ektorp)
34. Trollebo (Nysätra), radhus
35. Sickla strand
36. Talliden - Finntorp
37. Solsidan
38. Alphyddan
39. Morabergsvägen
40. Stensö
41. Västra Orminge
42. Henriksdalsberget
43. Storkällans kapell
44. Fågelhöjden

INLEDNING

BAKGRUND

Nackas första kulturmiljöprogram togs fram 1987 och sedan dess har synen på vad som är kulturhistoriskt intressant förändrats. Då utelämnades till exempel efterkrigstidens bebyggelse helt medan vissa äldre miljöer värderades högre än idag. Kulturmiljöprogrammet redovisar de miljöer i kommunen som är mest värdefulla för kulturmiljövården, det är ett urval och inte en fullständig redogörelse av kommunens samtliga kulturvärden i den fysiska miljön. En annan nyhet är att programmet har en tydligare inriktning på att vara ett strategiskt kunskapsunderlag för den kommunala samhällsplaneringen och bygglovshanteringen.

En totalinventering av alla enskilda fastigheters kulturvärden är ett mycket omfattande arbete. En alternativ metod, som tillämpats länge i Nacka, är att inför varje planläggning inhämta detaljerad kunskap genom en antikvarisk utredning. Att ta fram kulturmiljöprogrammet har varit ett delprojekt i arbetet med en ny översiktsplan. Arbetet utfördes under januari-april 2010 av Anna Krus och Daniel Rutgersson på NAI Svefa AB i samråd med kommunantikvarie Johan Aspfors som också bidragit med texter rörande kulturmiljövård, gårdsmiljöer, sommarherrgårdar och sommarnöjen. Bygglovhandläggare

Marina Arnshav har under arbetets gång bidragit med synpunkter. Samråd pågick under juni-september 2010 med två öppna samrådsmöten. Kulturmiljöprogrammet antogs av kommunstyrelsen 14 mars 2011 som självständigt dokument och som underlag till översiktsplanen. Vid sidan av översiktsplanen är programmet vägledande för hur kommunens kulturmiljöer ska hanteras, och behandlar dessa frågor mer ingående än vad som är möjligt i översiktsplanen.

SYFTE OCH URVAL

Syftet med kulturmiljöprogrammet är att det ska vara ett vägledande kunskapsunderlag för beslut inom den fysiska planeringen i ett urval av miljöer med höga kulturhistoriska värden. Det finns miljöer och enskilda objekt som inte omnämns i programmet, men som ändå kan ha viktiga kulturhistoriska värden. Detta bedöms i varje enskilt fall i plan- och bygglovshanteringen, vissa miljöer kan redan omfattas av olika typer av skydd i detaljplan.

Urvalet av miljöer grundar sig på höga kulturhistoriska värden, främst ur ett lokalt perspektiv (se avsnittet om Nackas kulturmiljöprofil). I kommunen finns även fem miljöer av nationellt intresse för kulturmiljövården,

så kallade riksintressen; Stockholms farled och inlopp, herrgården Erstavik, brukslämningarna vid Nacka ström, gamla Saltsjöbaden och villaområdet Storängen. Dessa miljöers värden hanteras också av kommunen, men Länsstyrelsen utövar tillsyn.

Programmets miljöer är studerade ur ett helhetsperspektiv. De kan vara representativa eller unika för kommunen och ska spegla dess historia. Det kulturhistoriska värdet behöver alltså inte bara bestå i åldern på de bevarade objekten utan även i att miljön är välbevarad, tidstypisk eller utgör ett viktigt historiskt avtryck.

Att få uppleva historien i vardagsmiljön är värdefullt för människor. Närvaron av det förgångna betyder mycket för välbefinnandet samtidigt som historiska inslag varierar och berikar stadsbilden. Kulturmiljövård handlar om att värna och lyfta fram de historiska uttryck som finns i vår miljö.

En kulturmiljö mår bäst av att få leva och brukas. Den ska ha plats för årsringar från vår tid, men förändringar ska göras med omsorg och med respekt för den historiska avläsbarheten.

PROGRAMMETS UPPBYGGNAD

Kulturmiljöprogrammet är indelat i teman utifrån de kulturmiljökaraktärer som finns inom kommunen. Varje avsnitt inleds med en allmän bakgrundsbeskrivning av den specifika karaktärstypen, dess historia och olika fysiska uttryck i bebyggelse och landskap. Om man väljer att bara läsa dessa beskrivningar av Nackas olika kulturmiljötyper får man en bild av kommunens samlade kulturhistoria och kulturmiljöprofil. Varje karaktärisering följs av en redovisning av de enskilda miljöerna med rekommendationer om hur värden ska hanteras, kallade för förhållningssätt. Rekommendationerna syftar till att ge underlag för tillämpningen av plan- och bygglagens regler och eventuella planbestämmelser om hänsyn till stads- och landskapsbild, natur- och kulturvärden, byggnaders egenart och helhetsverkan samt miljömässiga värden.

Programmet inleds med ett kapitel som innehåller en beskrivning av kommunens kulturmiljöprofil och historia samt redogörelser för kulturmiljövårdens olika intresseområden och skyddsinstrument. I slutet av programmet finns en lista över enskilda objekt av kulturhistoriskt intresse enligt 1987 års inventering med vissa revideringar.

I Nackas tätbebyggda delar överlappar de historiska skikten varandra. Bilden visar ett 300-årigt panorama från Sicklaön; i förgrunden Svindersviks lilla sommarherrgård med park från 1700-talets första del. I bildens centrum Kooperativa Förbundets kafferosteri från 1970 som idag bland annat rymmer ateljéer för Operan. På Finnberget syns bostadsbebyggelse från 1950-talet och nutid. Området ingår i riksintresset Stockholms farled och inlopp.

KULTURMILJÖVÅRDENS INTRESSEN

Det här kapitlet ger en övergripande bild av kommunens historiska utveckling och beskriver Nackas kulturmiljöprofil, kulturmiljövårdens olika intressen, skyddsformer och laginstrument.

Nacka är en kommun som klyvs av flera stora trafikleder. Lederna omges på flera håll av storskaliga bostadsområden från 1900-talets senare hälft. Värmdöledens sträckning genom dalgången vid Svindersvik har en bebyggelse som till stor del är utformad för att synas för bilister, från vänster Talliden i Finntorp (1950-tal), Alphyddan (1960-tal) och Henriksdalsberget med vattentorn (1970-tal).

NACKAS KULTURMILJÖPROFIL

Dagens Nacka är resultatet av områdets läge mellan huvudstaden och skärgården. Två farleder korsar kommunen och det har lämnat spår i ortnamn och bebyggelse samt i form av fornlämningar på land och i vatten. Kombinationen sjönära lägen och tillgång till odlingsbar mark har gett uppkomst till Nackas äldsta gårdar varav vissa har förhistoriskt ursprung. De flesta gårdarna var små på grund av begränsade odlingsmöjligheter. Ett undantag är Erstavik, Nackas enda medeltida herresäte med kommunens största sammanhängande jordbruksområde.

Utmed 1800-talets ångbåtsleder ligger industrier, institutioner och sommarvillor som varit beroende av goda kommunikationer. Avtrycken av industrihistorisk bebyggelse är särskilt märkbara närmast Stockholm. Väg- och brobyggen och framför allt järnvägen till Saltsjöbaden har fört med sig olika typer av miljöer som villasamhällen, tätortscentra, flerbostadshusområden och industrier. Bland Nackas villasamhällen från sekelskiftet 1900 har Saltsjöbaden en särställning som ett medvetet utformat badorts- och villasamhälle. Bebyggelse från 1900-talets senare del karaktäriseras av storskaliga flerbostadsområden med framträdande byggnader vid sidan av samtida småhusbebyggelse.

Skutvikens småbåtsvarv vid Skogsö speglar fritidsbåtens ökade betydelse under 1900-talets första hälft när allt fler fick råd med egen båt. Småbåtsvarv fanns även på andra håll, bland annat på Älgö och Gåsö. I förgrunden syns en bod som tillhört Skutuddens torp. Det omnämns redan på 1690-talet som fiskartorp.

De maritima kulturvärdena i kommunen rymmer många miljöer och byggnadstyper. Ovan: en välbevarad väntpaviljong från sekelskiftet 1900 vid Vikingshills ångbåtsbrygga. Nedan: en ålderdomlig sjöbod vid Boo gårds fiskeläge.

Nackas ansikte mot stora farleden präglas av 1800-talets sommarvillor i dramatisk skärgårdsterräng. Här två villor vid Skurusundets inlopp på Talludden, den nedre med namnet Mariedal som uppges ha varit arkitekturprofessor Magnus Isaeus sommarnöje. Villorna är skyddade i detaljplan.

Saltsjöbanan är en del av Nackas kulturhistoriska identitet. Med sin över sekellånga historia har banan betytt mycket för kommunens bebyggelseutveckling. På bilden syns Igelboda station.

Det för Nacka så karaktäristiska sprickdalslandskapet har skapat speciella förutsättningar för bebyggelse, som här semesterhemmet Visborgs minne som klättrar på klipporna på norra Sicklaön. Till höger en strandnära f.d. olje-/tjärfabrik från 1900-talets början (Ekensdal).

I Saltsjöbaden finns byggnader och villor med stor arkitekturhistorisk betydelse. Bilden visar Skärtofta som byggdes 1897 som bostad åt industrimannen John Bernström. Tornen och gavlarna är typiska för 1890-talets strävan efter fantasifulla byggnadssiluetter, gärna med historiska kopplingar. Skärtofta ligger inom Vår Gård-området, som anlades på 1920-talet av KF som kursgård.

BEBYGGELSEHISTORISK ÖVERSIKT

Sicklaön och södra Nacka

Nacka kommun blev en administrativ enhet 1971 då Nacka stad slogs ihop med Saltsjöbadens köping och Boo landskommun. Namnet Nacka kommer från det bruk med bland annat järnhantering och kvarnar, som Gustav Vasa anlade vid Nacka ström intill Nackaberget och Nacka gård söder om Järlasjön. Här skapades ett brukssamhälle med kapell, bostäder och jordbruk, det första större markområdet med namnet Nacka. Vid denna tid var trakten en jordbruksbygd, men vid gränsen mot Stockholm fanns vårdinstitutionen Danvikens hospital som Gustav Vasa hade anlagt vid 1500-talets mitt. Sjukhusinrättningen liknade ett storgods med eget kapell och flera gårdar under sig där mindre industrier anlades, till exempel becksjuderier, textiltillverkningar och kvarnar.

Det moderna Nacka är resultatet av de senaste 100 årens bebyggelseutveckling. Kommundelarna har egna historiska rötter och skiljer sig från varandra. Sicklaön fick genom Saltsjöbanan på 1890-talet järnvägsanknutna industrier och villasamhällen. Saltsjöbanans slutstation Saltsjöbaden anlades som en kur- och villaort vid Baggensfjärden för i första hand välbeställda stockholmare. För liknande målgrupper skapades längs banan villasamhällen som till exempel Storängen (på Järla gårds marker) och Saltsjö-Duvnäs under de första åren av 1900-talet. Saltsjöbaden anlades på mark som hade tillhört godset Erstavik, som ligger sydost om Sicklaön. Erstavik har medeltida anor som herrgård och har än idag en lantlig

prägel med kommunens största sammanhängande jordbruksområde. Den tidigare underliggande gården Älta, vid gränsen mot Tyresö, förlorade sin jordbrukskaraktär under 1900-talets första årtionden då markerna avstyckades för fritidshus och egna hem. På 1960-talet utökades Älta med miljonprogramsområdet Stensö som kom till på grund av planer på en tunnelbanelinje till Bollmora i Tyresö, något som aldrig förverkligades.

Mellan Tyresö och Värmdö, söder om Saltsjöbaden, ligger Nackas enda riktiga övärld, Älgö och Gåsö med kringliggande småöar. Området bebyggdes med fritidshus och några småbåtsvarv under 1900-talets första hälft. Markerna hade tidigare tillhört traditionella skärgårdshemman, vars gårdsbyggnader till stor del fortfarande finns kvar.

Traditionellt skärgårdshemman, Älgö gård.

Storängenvilla från tidigt 1900-tal.

Timrad sportstuga från 1900-talet med nationalromantiska drag, Älgö, Ekholmsvägen.

Västra Sicklaön

Nackas industriella centrum låg länge på västra Sicklaön, som var attraktivt för företag genom läget vid Saltsjöbanan och närheten till Stockholm och farleden. Tongivande var Atlas Copcos verkstadsindustri, anlagt på Sickla gårds marker på 1890-talet med anslutning till Saltsjöbanan. Även Nackas nya kyrka placerades på västra Sicklaön på 1890-talet, alldeles vid järnvägen och Värmdövägen. När kyrkan byggdes övergavs det gamla kapellet vid Nacka ström. Utvecklingen fortsatte efter andra världskriget med Finntorps centrumbildning och bostadsområden för bland annat anställda, till exempel Sickla strand som byggdes på 1940-talet. 1950- och 60-talens flerbostads-husområden kännetecknas av landskapsframträdande punkthus på höjderna kring Sicklas industrikomplex; Ekudden, Tallbacken och Alphyddan.

Det som idag kallas Sickla Köp kvarter rymmer starka industrihistoriska uttryck från Atlas Copcos verksamhet.

Östra Sicklaön

Östra Sicklaön fick genom Ektorp en centrumbildning med kringliggande villa- och flerbostadsområden. Utvecklingen av Ektorp under 1900-talet orsakades av läget vid Värmdövägen, som här ansluter till Skurubron samt en viss närhet till Saltsjöbanan genom villasamhället vid Duvnäs gård. Villabyggnandet utmed Saltsjöbanan och Skurusundet gav upphov till hantverksföretag i Ektorp åren kring sekelskiftet 1900. På 1940-talet skapades ett flerbostadshusområde med affärslänga i korsningen Värmdövägen-Duvnäsvägen. Dagens centrum på norra sidan av Värmdövägen byggdes 1980. På 1960-talet byggdes Nacka sjukhus på höjden mellan Ektorp och Skogalund, vilket ytterligare markerade områdets roll som centralpunkt för trakten då sjukhuset betjänade även Boo och Värmdö. Skuru och Duvnäs gårdar representerar områdets äldre historia som jordbruksbygd.

På Duvnäs udde, där Skurusundet möter Lännerstasunden, finns en välbevarad 1700-talsbyggnad som tros ha inrymt en sjökrog. Huset uppges även varit bostad åt tegelslagaren på Duvnäs gårds tegelbruk.

Skurubron byggdes 1915 och binder samman Sicklaön med Boo som ligger på Värmdön. Bron räknas till en av landets tidigaste i armerad betongteknik. Bron var från början smal men fördubblades på 1950-talet.

Kvarnholmens bostadsbebyggelse från omkring 1930 hör till Sveriges tidigaste i funktionalistisk stil. De byggdes för kvarnanläggningens anställda och är ritade av arkitekten Olof Thunström.

Centrala Sicklaön/Järlahöjden

Motorvägen till Värmdö med förgrening till Saltsjöbaden anlades på 1960- och i början av 1970-talet. Tidens positiva syn på bilismen medförde en utveckling av centrala Sicklaön kring Järlahöjden med skolor och annan samhällsservice. Sedan tidigare fanns en viss samhällsbildning nära Järla industriområde vid Saltsjöbanan och Värmdövägen. Nacka stadshus och service- och handelsområdet Skvaltan anlades vid motorvägen nära dess förgrening till Saltsjöbadsleden. Stadshuset stod färdigt 1961 och har sin entréfasad mot motorvägen och Vikdalens trafikplats. 1990 byggdes Nacka Forum som ersatte Skvaltan.

Nacka kommuns stadshus, invigt 1961. Arkitekt Tor Boije.

Norra Sicklaön

Norra Sicklaöns kontakt med Stockholms vattenrum och den stora farleden ledde till att strandnära ångkvarnar, varv och andra tunga industrier uppkom årtiondena kring 1900, i vissa fall med bruksortsliknande bebyggelse. Kvarnholmens kvarnanläggning fick den mest tydliga "brukskaraktären" med separata produktions- och bostadsdelar. Den norra kustens bebyggda områden var länge isolerade från övriga Nacka på grund av avskärmade bergshöjder och djupt inskjutande vikar. Kommunikationerna till och från områdena gick främst vattenvägen. Närheten till huvudstaden gjorde att sommarnöjen byggdes på äldre torpmarker, tidiga exempel är de små sommarherrgårdarna Stora och Lilla Nyckelviken från 1700-talet.

Tidigt sommarnöje på Sicklaön, Skuruborg ("Borgen"), vid Skurubrons västra fäste. Den äldsta delen av byggnaden byggdes på 1790-talet som en lustpaviljong, "Fåfänga", till Skuru gårds romantiska park. Sannolikt var det Skuru gårds ägare kaptenen och arkitekten Carl Råberg, senare adlad Mannerskantz, som ritade huset i samband med att han skapade parken. Byggnaden har byggts ut vid gavlarna 1820 och 1914, senast enligt ritningar av Elis Benckert.

Boo

Boo tillhörde i äldre tider Värmdö socken och hade länge en lantlig prägel. På 1600-talet blev Boo kapellförsamling under Värmdö, på 1860-talet ombildad till egen landskommun. Boos läge vid både norra och södra farleden till Stockholm har präglat områdets bebyggelse. I likhet med Sicklaön ligger de gårdar som har forntida ursprung i huvudsak utmed den södra farleden, bland annat vid Stäket. I södra Boo har det funnits bättre förutsättningar för odlingsmarker än på den kargare norra kustremsan som kännetecknas av bergig sprickdalsnatur. Den södra

farleden var troligen betydelsefull redan under järnåldern. Boo gård vid farledsinloppet Stäket blev tidigt en knutpunkt med strategisk betydelse för bygden, bland annat som sockencentrum med kapell på 1600-talet. Hela kommundelen är uppkallad efter gården, som var en stark markägare under lång tid. Jordbruket här och på andra gårdar upphörde successivt kring 1900 och markerna blev attraktiva för sommarhusbebyggelse. Grosshandlarvillor i snirklig trähusarkitektur växte fram där 1800-talets nya fortskaffningsmedel, ångbåten, passerade Boos stränder. Denna typ av bebyggelse har blivit något av ett signum

för Boo. Tollare pappersbruk anlades på 1920-talet och var tillsammans med den något tidigare anlagda oljehamnen vid Telegrafberget, samt några småbåtsvarv, områdets få industriella inslag.

Boos centrala delar började bebyggas i större utsträckning när området fick förbindelse med fastlandet genom Skurubron 1915. Först byggdes enklare fritidshus- och egnahem på gårdarnas utmarker. Utmed Värmdövägen uppstod olika typer av bebyggelse som till exempel landsvägscentrumet i Björknäs med bussdepå, alldeles intill Skurubron. På 1960- och 70-talet byggdes Västra

Mensättra gård i Boo. Huvudbyggnaden speglar skärgårdsallmogens byggnadsskick under 1700-talet och 1800-talets början. Det brutna taket tyder på influenser från stads- och herrgårdsarkitekturen.

Till herrgårdarna hörde en mängd olika byggnader, här en lantarbetrarbostad från 1820-talet som tillhört Kummelnäs säteri i norra Boo. Huset har trots sin ursprungliga anspråkslösa funktion en förvånansvärt ståndsmässig utformning med ett valmat mansardtak, en herrgårdsmässig variant av det brutna taket. Själva herrgården har ersatts av nya hus.

Småskaligt kulturlandskap på den försvunna gården Knarnäs marker i nordöstra Boo, alldeles vid gränsen mot Värmdö kommun. Gården Knarnäs omnämns i 1500-talskällor och har lämnat efter sig ett starkt kulturpåverkat landskap, som vittnar om skärgårdsbondens slit och levnadsvillkor i den småbrutna skärgårdsterrängen.

Orminge med centrum och flerbostadshusbebyggelse i miljonprogramsstil, vilket var Boo landskommuns sista satsning innan kommunsammanslagningen 1971. Boo kyrka, som på 1920-talet ersatte kapellet vid Stäket, fick i likhet med Nacka kyrka ett läge nära landsvägen till Värmdö vilket var ett uttryck för att vattenlederna hade förlorat sin betydelse. Det äldre Boo finns kvar främst i östra delen vid kommungränsen mot Värmdö. Där ligger bland annat gården Velamsund, vars marker idag hör till ett av Nackas större naturreservat där man fortfarande kan uppleva den lantliga jordbruksbygden.

Boo och Sicklaön omges av gamla farleder som lämnat efter sig byggnader med anknytning till sjöfarten. I Björknäs har Klintens lilla gula sjökrogsbyggnad vid Skurubrons östra fäste bevarats. Motsvarande hus finns på andra sidan sundet nedanför Skuru gård, det som var Skuru vårdshus alldeles vid det gamla västra brofästet. Här möttes landsväg och farled och läget var gynnsamt för vårdshusrörelse.

Baggensfjärdsvillan Skogshyddan från 1876 nära Gustavsvik representerar 1800-talets fantasirika sommarvillaarkitektur i Boo. Denna villa har torn men vanligare är en enklare typ utan torn med en centralt placerad veranda.

Kulturlandskapet på Skogsö har inte bara agrarhistoriska värden, utan påminner även genom arkeologiska fynd om den krigiska händelse som brukar gå under benämningen slaget vid Stäket 1719. Här drabbade ryska och svenska styrkor samman och det har lämnat efter sig ett rikt slagfältsarkeologiskt material i det forna odlingslandskapet. Kolonilottsområdet till vänster är ett fornlämningsregistrerat område.

ARKEOLOGI PÅ LAND OCH I VATTEN

Arkeologi på land

De äldsta spåren efter mänsklig verksamhet i Nacka är fornlämningarna. För många är fornlämningar detsamma som lämningar från forntiden, till exempel fynd från stenåldern (ca 10 000–1 800 f Kr) och gravfält från brons- och järnåldern (1 800 f Kr–1050 e Kr). Välkända gravtyper från brons- och järnålder är till exempel stenrösen och högar, många gånger i anslutning till kulturlandskap. Men fornlämningar är mer än gravrösen och stenyxor, det kan även vara rester av bebyggelse och verksamheter från medeltid (1050–1520 e Kr) och senare historisk tid. Registrerade lämningar är skyddade enligt kulturminneslagen (2 kap), och definieras som en fysisk lämning av mänsklig verksamhet som är varaktig övergiven.

Huvuddelen av de kända fornlämningarna i kommunen är gravfält från yngre järnålder (ca 500–1050 e Kr). Det rör sig om ganska små gravfält som i flera fall tycks ha tillkommit under järnålderns slutskede, den epok som även kallas vikingatiden (800–1050 e Kr). Flertalet gravfält ligger i anslutning till den forna farleden genom Stäket-Järlasjön-Sicklasjön. Gravfält vid gårdarna Stora Sickla och Järkla har varit föremål för arkeologiska utgrävningar och daterats vikingatid. Bland fynden från Stora Sickla finns glaspärlor, facettslipade karneolpärlor, krukskärvor och bronsspännen från 900-talet e Kr.

Under järnåldern begravdes de döda vid boplatser och gravfält från den tidsperioden kan därför betraktas som tecken på bebyggelse. Gravfälten antas representera cirka 12 gårdar, vilket avspeglar en glest bebyggd randbygd som koloniserats sent. Det var först under sen järnålder som landhöjningen hade skapat så mycket odlingsbar mark, att det blev möjligt med permanent bebyggelse i det kuperade skärgårdslandskapet.

Sickla, Järkla, Drevinge, Fisksätra, Neglinge, Älta, Erstavik och de numera försvunna Söderby och Överby samt Boo, Lännersta och Rensättra är troligen de gårdar som anlades under järnåldern. På Skogsö finns tydliga gravar intill en uppgrundad vik, som en gång sträckt sig till Skogsö gård. Det är dock osäkert om gården är anlagd under forntiden. Skogsögravarna kan likaväl ha tillhört Boo gård som låg mitt emot och kanske ville markera sin närvaro på andra sidan Stäket. I så fall skulle Skogsö gård vara en senare medeltida gårdsbildning. Gården omnämns i en 1400-talskälla.

Ett bevarat runstensfragment tyder på att Boo gård har haft en runsten, den enda kända runstenen i kommunen. Troligen hade gården en betydelsefull ställning under vikingatiden, och man kan förmoda att gården hade en strategisk funktion vid inloppet till Stäket, kanske till och med kopplingar till ledande samhällskikt i Mälardalen som ville kontrollera farleden. Fornborgen vid Stäkets västra inlopp, vid Gammeludden, bör ses i detta sammanhang. En mindre befästning på en höjd vid Djurgårds-

vägen kan också ha forntida eller medeltida ursprung. Att den södra farleden är det äldsta färdstråket mot mälardalsbygden uttrycks även genom att Henriksdalsberget har haft en fornborg, norr om Sickla gård som vid denna tid låg i anslutning till Hammarby sjö.

Olika typer av efterlämnade fornlämningar vittnar om Stäkets långvariga betydelse som inlopp till mälardalsbygden och senare även till Stockholm. Strax öster om Boo gård har man hittat resterna av en stor medeltida tegelugn, som tycks ha tagits ur bruk vid 1400-talets början. Vid Boo och på Skogsö finns också lämningar efter den drabbning som ägde rum mellan svenska och ryska styrkor sommaren 1719, det rör sig om skansar och platser med anknytning till slaget. I samband med arkeologiska slagfältundersökningar har man även hittat lösfynd kring Gammeludden som tyder på krigiska händelser här redan på 1400-talet.

Nackas norra kust, som har en kargare karaktär än den södra delen av kommunen, fick gårdar under medeltiden och senare, i alla fall att döma av kända fornlämningar. De forntida indikationerna är än så länge få, både i fråga om ortnamnsmaterial och lämningar. Försvunna Mörby gård har dock ett bynamn som är typiskt för vikingatiden, kanske har gravarna odlats bort eller är ännu inte funna. Samma sak kan gälla för Velamsund, som omnämns som gård redan på 1300-talet. Rensättra är den enda gård i kommunen med järnåldersgravar som inte ligger vid södra farleden, utan har en central placering på Boo

(gamla Hargsön) vid Sågsjön. Sjön hade under forntiden en koppling till Baggensfjärden genom Kilsviken, men också till norra kusten via Kummelnäs. Rensättra antas ha varit en av Boo gårds utägor som så småningom fått fast bebyggelse, sätra-namn indikerar utmarksängar – en så kallad säter. Granngården Mensättra har troligen liknande ursprung, men gården saknar forntida gravfält. Ytterligare ett exempel i kommunen, fast vid södra farleden, är Fisksätra som har haft vikingatida gravar, möjligen med koppling till Lännersta på andra sidan farleden. Platser med sätra-namn indikerar inte alltid forntida bebyggelse, gravar på dessa platser kan lika väl markera huvudgårdens anspråk på den avsidens belägna odlingsmarken.

Norr om Rensättra finns en liten grupp av gravröse-liknande lämningar på Gärdesudden nära Kummelnäs, alldeles vid norra kustens farled. Fornlämningarna är inte helt lättolkade, men de har ett typiskt välexponerat sjöläge mot nuvarande Lövbergaviken, som kan ha varit en skyddad hamnvik (hemvik) för en gård, rösen kan ha markerat äganderätten till marken. Längst in i viken fanns en gård, i historiska källor benämnd Skarpnäs. På en karta från 1695 anges ett gårdsläge som ligger förvånansvärt nära gravarna. Skarpnäs skulle alltså kunna vara en förhistorisk gårdsbildning på norra kusten. Men rösen kan också vara äldre forntida lämningar, som inte har kopplingar till Skarpnäs gård, eller yngre lämningar som till exempel rester av sjömärken. Intressant i sammanhanget är att området heter Kummelnäs.

De äldsta mänskliga spåren hittas främst i södra Nacka,

i området kring Erstavik och Källtorpssjön som har haft landområden ovanför vattennivån redan under stenåldern. I skogarna mellan Erstavik och Älta har flera boplatser från stenåldern hittats, främst från dess yngre del 3000–1800 f Kr, med keramik- och verktygsfynd. Denna så kallade gropkeramiska kultur antas ha varit en fångstbaserad kultur i utpräglad skärgårdsmiljö. Troligtvis var bosättningarna säsongsbetonade. Liknande fynd har gjorts österut i Värmdö kommun, på Ingarö. Under senare år har fler platser med måttliga mängder kvartsavslag hittats i området Hedvigslund i Älta. Kvartsen antas här vara rester av verktygsbearbetning som kan vara äldre än gropkeramisk tid. Kvartsavslag från jägarstenåldern har hittats i Boo, nära Orminge. De antas ha legat i den forntida yttre skärgårdsmiljön och ses generellt som lämningar efter säljakt- och fiskeexpeditioner

Den som hittar något som kan vara en fornlämning, till exempel lösfynd, ristning eller någon formation i terrängen som skulle kunna vara av mänsklig hand, kan höra av sig till Stockholms läns museum för en besiktning. Om lämningen visar sig vara en fornlämning fattar Länsstyrelsen beslut om att den ska införas i fornlämningsregistret, och därmed blir lämningen skyddad enligt kulturminneslagen. Registret finns numera i digital form, lättillgängligt på Riksantikvarieämbetets hemsida, Fornsök, se www.fmis.raa.se. Fornlämningsmarkeringarna framträder när man klickar på kartan till aktuellt område. Man kan sedan gå vidare för mer information om varje enskild lämning.

Korsformad ristning på gränssten i Ramsmora i Boo (Frövägen), en av Nackas senast registrerade fornlämningar som infördes i fornlämningsregistret 2010. Åldern på ristningen är okänd, men den omnämns på en karta från 1600-talet

En tydlig husgrund vid Söderby i Nackareservatet, som troligen härrör från historisk tid. Fornlämningar ger en historisk dimension till naturmiljön.

I Gustavsvik, Boo, ligger en av kommunens mest spektakulära fornlämningsmiljöer på ett högt berg med vidsträckt utsikt över Baggensfjärden (Aprilvägen). Idag stryker Värmdöleden väg 222 tätt förbi bergets norra sida över en tidigare våtmark som på en karta från 1703 kallas Huvudskall mossen. Höjdläget och rösenas ansevärd storlek och medvetna utformning påminner om bronsålderns gravskick (1800-500 f Kr), men dateringen är osäker. På bronsåldern var Boo ett splittrat skärgårdslandskap med djupa vikar och sund som gav goda möjligheter till fiske och jakt.

Mörbygården i Velamsundsområdet. Mörby gårdstomt till vänster är idag en snårbevuxen kulle. Den övergivna gårdsplatsen har ett typiskt söderläge i anslutning till odlingsmark. Idag syns endast grundstenar och tegelrester efter spårösen, historiska lämningar som fått fornlämningsstatus. Undersökningar av medeltida gårdstomter kan ge riklig information om människornas liv på gården och hur husen sett ut. Ibland har förhistoriska huslämningar hittats under historiska husgrunder. I Mörby har inga förhistoriska gravar hittats, men gårdsnamnet är av förhistorisk typ (ett by-namn).

På en bergsrygg, cirka 45 meter över havet, finns några små och obetydliga gravrösen vid Tyrvägens moderna villabebyggelse söder om Orminge. Bearbetad flinta och skiffer har hittats strax intill gravarna. Om lösfynden kan sättas i samband med gravarna är oklart, fynden kan vara äldre. Flinta finns inte naturligt i denna del av Sverige, utan importerades från södra Sverige. Den lättbearbetade flintan var råmaterial vid redskapstillverkning under sten- och bronsåldern. Den oansenliga karaktären på gravarnas form och det lite spretiga stenmaterialet kan tyda på att de tillkommit under yngre bronsålder eller mer troligt äldsta eller äldre järnålder, d.v.s. århundradena kring Kristi födelse. De äldsta fynden efter mänsklig verksamhet i Boo är kvartsavslag, som hittats norr om Orminge nära Krokträskan och Svartpotten. Fynden tolkas som spår efter verktygsbearbetning på jägarstenåldern, d.v.s. cirka 8 000 år sedan. Liknande fynd har gjorts i Nackareservatet.

Gravhöj från yngre järnålder (ca 500-1050 e Kr) vid Söderbysjön, söder om Hellasgården. Graven avtecknar sig som en kulle i landskapet, idag växer en tall på toppen. Gravtypen är representativ för vikingatidens gravskick, liknande gravar finns till exempel i Boo och Lännersta. På en naturskön udde i Nackareservatet, vid mynningen av en vik, ligger det lilla järnåldergravfältet efter den forntida gården Söderby. Kanske låg gårdsbebyggelsen vid vikens innersta del, som erbjuder både ett skyddat hamnläge och odlingsmarker. Gården är sedan länge försvunnen, men under historisk tid har den legat på andra sidan sjön som i större utsträckning erbjuder odlingsbara marker (det som idag är Björkhagens golfbana). Vid sjön har ett fynd gjorts av en stockbåt från 900-talet (vikingatid), en typ av maritim lämning som påminner om allmogens enkla flytetyg för fiske och jakt. Urholkade stockar användes som båtar långt in i historisk tid.

Utsikt från ett av bergen vid Hellasgården mot Dammtorpssjön, i förgrunden skymtar de yttersta stenarna, "kantkedjan" till en grav från bronsåldern (1800-500 f Kr). Höjdläget är typiskt för bronsålderns gravskick. När graven anlades omgavs den av ett vidsträckt skärgårdslandskap, något som ännu kan anas.

Befästningsmiljö vid Stäket, öppning i Djurgårdsvägens skans. Längre antog man att skansen härrörde från kriget med Ryssland 1719 och 1808. Skansen har bevisligen använts då men fynd av medeltida karaktär, i sluttningen mot vattnet, tyder på ett äldre ursprung. Vallen har på sina ställen likheter med fornborgar från järnåldern, vilket inte utesluter att befästningen är mer än 1 000 år gammal. Vid Stäkets västra inlopp på Ryssberget ligger en säker fornborg, också med historiska byggnadspartier.

På Skogsö vid Stäket finns gravar från yngre järnålder (ca 500-1050 e Kr). Bilden visar en gravhög med en så kallad plundringsgrop, en insjunkning som kan tyda på gravplundrare eller att en inre gravkonstruktion av organiskt material sjunkit ihop. Gravarna på Skogsö grupperar sig kring en uppgrundad vik. Vid den forna vikens innersta del finns lämningar efter Skogsö gårdstomt, som också är en registrerad fornlämning. Skogsö gård låg på denna plats innan den flyttades någon gång efter rysshärjningarna 1719 till nuvarande läge, det som kallas Skogsö gammalgård, vid Skogsövikens mot Baggensfjärden. Om gården verkligen har förhistoriska anor är dock osäkert då Boo gård, som ligger på andra sidan Stäket, kanske hade Skogsö som utmarker och med gravar ville markera sin äganderätt och närvaro på bägge sidor av farleden.

Boo gamla kyrkogård på Skogsö, alldeles vid Stäkets strand. Kyrkogården är övergiven och registrerad som en fast fornlämning. Kartor från 1600-talet anger att det låg en kyrkogård här, och troligen har begravningsplatsen rötter i en äldre sjömanskyrkogård av den typ som finns på andra håll utmed farleden. Boo kapell ligger på andra sidan Stäket, och booborna var tvungna att ro över med kistan.

Öster om Boo gård, strax ovanför 1200-talets strandlinje, ligger mäktiga kulturlämningar från en tegelugn (Baggensvägen). Undersökningar visar att den var i drift från 1200-talet till tidigt 1400-tal. Tegeltekniken kom till Mellansverige på 1200-talet i samband med större kyrkbyggen och ugnen kan sättas i samband med byggnadsmaterialets införande i regionen men även med grundandet av Stockholm på 1200-talet. Platsen vid Baggensfjärdens strand erbjuder goda utskeppningsmöjligheter, därför finns även ett marin- arkeologiskt intresse för fornlämningsmiljön.

Medeltida murverk i tegelugnen vid Boo gård.

Arkeologi under vatten

Fornlämningar finns även under vatten. Dessa marin-arkeologiska lämningar skyddas i likhet med landbaserade lämningar av kulturminneslagen. Undervattenslämningar är oftast bättre bevarade än de på land, särskilt när det gäller organiskt material. Exempel på fornlämningar under vatten är forntida boplatser, brygganläggningar, fartygsspärrar och rester av hamnar. Fartygsvrak är kanske den mest välkända maritima fornlämningstypen, inte minst genom senaste decenniernas spektakulära fartygsfynd. Vrak som är äldre än 100 år sedan förlisningstillfället är lag-skyddade. I Riksantikvarieämbetets databas Fornsök finns fornlämningar både under och över vattenytan. Det råder dock en stor brist på kunskap om marin-arkeologiska lämningar på grund av att det saknas systematiska inventeringar av vattenområden. De fasta fornlämningarna under vatten är betydligt fler än vad fornlämningsregistret anger och därför bör en förfrågan göras hos Länsstyrelsen inför åtgärder under vatten, som till exempel muddring, kabel-dragning, anläggande av bro- och bryggkonstruktioner. Länsstyrelsen kan då besluta om en marin-arkeologisk förundersökning måste göras för att ta reda på om projektet berör okända kulturlager.

Nacka är en del av Stockholms innerskärgård med farleder och kustnära äldre bebyggelse och det marin-arkeologiska intresset för området är därför högt. Marina kulturmiljöer kan berätta om vilken betydelse vattenvägar har haft för människorna i vardagslivet, för handeln och i orostider. Två viktiga farleder till Stockholm går igenom Nacka, den södra går via Fällström-Stäket-Skurusundet och den stora skeppsleden passerar Nackas norra kust.

Insjösystemet Järlasjön-Sicklasjön var under forntiden en del av den södra farleden. Vägen användes även vintertid under historisk tid då skärgårdsbönderna färdades med häst och släde på isarna. Vid Järlasjön ligger också Gustav Vasas bruk vid Nacka ström, som har haft lastplats vid sjön.

Utmed lederna ligger flertalet av Nackas äldre gårdar från forntid och historisk tid. De äldsta gårdarna med forntida ursprung finns utmed den södra farleden, Stäket-Järlasjön-Sicklasjön. Ortnamnstyper som till exempel sta-by- och inge-namn; Ersta(vik), Lännersta, Drevinge och Söderby, tyder på forntida bebyggelse, vilket bekräftas av att järnåldersgravfält kan kopplas till gårdarna. Även Boo, Fisksätra, Järla och Sickla har forntida anknytning. Vid gårdarnas hemvikar, skyddade hamnplatser, kan det finnas marin-arkeologiskt intressant material, vilket också gäller för yngre torp och gårdar med vattenkontakt.

Ortnamnen kring de gamla farlederna kan i flera fall berätta om den äldre sjöfarten samt dess behov och förutsättningar. Exempel är Korsholmen strax norr om Älgö och Korsudden där Lännerstasunden möter Skurusundet. Platser med kors- eller kryss- i sina ortnamn tolkas i vissa fall som ställen där det funnits korsformade sjömärken. Korsholmen vid Älgö ligger strategiskt där den smalare delen av farleden vid Fällström möter Baggensfjärden, och här kan det ha funnits behov av att vägleda seglarna. Holmen erbjuder även ett skyddat naturhamnsläge för vindar från de öppnare vattnen i norr. Ett 1400-talsvrak har hittats mellan Korsholmen och Älgö, ett av skärgårdens få kända vrak från medeltiden. Väntade denna medeltida seglare ut en storm, eller fanns det en sjökrog eller annan bebyggelse på Korsholmen som besättningen besökte?

På Korsudden i Skurusundet, precis där farleden kröker sig, har det bevisligen funnits en sjökrog. Korsnamnen kan också signalera om sjömanskyrkogårdar. Sjukdomar till sjöss var vanligt förekommande under segelfartygsepoken och det fanns ett behov av att snabbt kunna begrava avlidna.

Sjökrogar var värdshus för sjöfarare där besättningen kunde gå iland för att äta och dricka, eller för att vänta ut besvärliga väderförhållanden. I kommunen fanns krog-lägen vid bland annat Ekholmen (Älgö), Boo gård, Stäket/Gammeludden och Duvnäs udde. Vid Skurusundet med sina knepiga vindförhållanden låg rastställena tätt; Korsudden har redan nämnts, krogar fanns också vid Skuru gård, Klinten (Björknäs) och Kungshamn. Kungshamn lär även ha varit en ankringshamn för kungens flotta under forntid och tidig medeltid. Ett vrak från 1300-talet har hittats i viken. Utmed den norra farleden låg krogar vid till exempel Rörsunda (Vikingshill), Hasseludden, Stora och Lilla Nyckelviken, Kvarnholmen (Hästholmen), Finnboda och Danviken. Järlasjön fungerade efter att den hade grundats upp som vinterled med välkända krog-lägen vid Kolbotten (Duvnäs) och Nackanäs, den sistnämnda även populär under ångbåtsepoken. Vid krogarnas hamnplatser kan man hitta fynd från verksamheten och sjöfarten i form av till exempel bryggkonstruktioner, husgeråd och olika personliga tillhörigheter, som ger en bild av livet till sjöss och människorna som besökte krogarna. Krogarna var mötesplatser både för skärgårdsfolk och resenärer från när och fjärran. Platserna har därför betydande historiska och arkeologiska kunskapsvärden.

I Nacka kommuns kustprogram kan man läsa mer om de maritima kulturlämningarna.

Att äldre gårdars skyddade hamnlägen kan rymma högtintressanta marinarkeologiska lämningar visade sig när muddringsarbeten gjordes vid Boo gård vårvintern 2010. Då påträffades en bryggkonstruktion från 1570-talet och en större öppen båt från sent 1600-tal, lämningar som inte var kända tidigare. Bilden visar en del från bryggan, leran har bevarat träet häpnadsväckande väl.

Bilden visar det så kallade Älgövraket som ligger mellan Älgö och Korsholmen. Vraket har daterats till 1485. Bilden visar styrbordssidans bottenstockar med delar av bordläggningen. Fotot är taget från aktern mot fören. Fotograf: Patrik Höglund, Sjöhistoriska museet.

Den gamla krogstugan på Ekholmen, Älgö, ligger vid det smala Fällström som var en del av södra farleden till Stockholm. Stugan har ett skyddat läge på insidan av Ekholmen vid sundet mot Älgö, som troligen har fungerat som ett skyddat hamnläge, med andra ord en plats av marinarkeologiskt intresse.

Nackas tidigare församlingshem från 1923 (Järta skolväg) är ett exempel på en byggnad som omfattas av kommunalt skydd genom skyddsbestämmelse i detaljplan. Den som vill veta vad som gäller för det egna huset kan vända sig till Nacka kommuns stadsbyggnadsservice.

KULTURMILJÖVÅRDENS LAGSTIFTNING OCH NATIONELLA INTRESSEN

Kulturmiljöerna i Sverige skyddas av flera lagar. Bestämmelser om hänsyn och skydd för kulturmiljöer finns i plan- och bygglagen (PBL), lagen om kulturminnen (kulturminneslagen - KML) och miljöbalken (MB). Kommunen har huvudmannaskapet för tillämpningen av plan- och bygglagen, medan huvudmannaskapet för de två övriga lagarna ligger på staten via Länsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet.

Plan- och bygglagen och skydd i planer

Plan- och bygglagen innehåller bestämmelser om planläggning och byggnadslov. Lagen behandlar också skyddet av kulturvärden och anpassningen av nybyggnation till befintlig miljö. I Nacka kommun beslutar Miljö- och stadsbyggnadsnämnden om bygglov medan kommunfullmäktige antar planer. I plan- och bygglagen finns, förutom grundläggande krav på underhållsplikt, bestämmelser om varsamhet och hänsyn till kulturvärden samt förbud att förvanska särskilt värdefulla byggnader.

Kraven om varsamhet gäller för alla hus och vid alla förändringar, även för åtgärder som inte kräver bygglov.

Plan- och bygglagen ger kommunen möjlighet att lagskydda kulturhistoriskt värdefull bebyggelse genom skyddsbestämmelser (q) i planer. Man kan i planer även meddela utökad bygglovsplikt, för till exempel underhållsåtgärder, och varsamhetsbestämmelser (k).

Miljöbalken och riksintressen

Miljöbalken är en övergripande lag som syftar till att värna om miljön som helhet. Bestämmelserna i lagen ska främja en hållbar utveckling så att nuvarande och kommande generationer får en hälsosam och god miljö. I miljöbalken anges att områden av riksintresse för kulturmiljövården ska skyddas från åtgärder som kan innebära ”påtaglig skada”. Riksintresseförklaringen innebär inte automatiskt skydd, utan lagen kräver ett kommunalt ansvar enligt plan- och bygglagen, det vill säga att skydd meddelas i planer till exempel genom q-bestämmelser. Länsstyrelsen övervakar att kommunerna tar sitt ansvar. Att förändra ett riksintresse är möjligt om det sker på områdets villkor och inte påtagligt skadar de värden som utgör grunden för riksintresset.

I Sverige finns idag cirka 1 700 områden som bedöms ha så stora kulturhistoriska värden att det är av ett nationellt intresse att de bevaras. Tanken är att dessa kunskaps- och upplevelsebanker av historiska miljöer ska ge en bred och balanserad bild av historien. I Nacka finns fem områden av riksintresse för kulturmiljövården:

Stockholms farled och inlopp (hela Nackas norra kust). Farledsmiljö som speglar skärgårdens betydelse för huvudstadens sjöfart, livsmedelsförsörjning, rekreativt liv och levnadsbetingelser för innerskärgårdens befolkning sedan medeltiden.

Kulturmiljöprogrammet anger förhållningssätt för hanteringen av flera lokala miljöer i detta stora riksintresseområde samt för hela området i ett särskilt avsnitt (se sid 271). De lokala miljöerna är sommaröjesmiljöerna Knarrnäs-Tegelön, Vikingshill, Fågelsången-Grävlingsberg, Eolsudde, Hasseludden-Hamndalen, Visborgs minne, sommarherrgårdarna Stora och Lilla Nyckelviken samt Svindersvik och industrimiljöerna Nacka Strand

Nackas norra kuststräcka, som i sin helhet är av riksintresse för kulturmiljövården, har miljöer med maritim anknytning. Bilden visar Kummelnäs varv med anor från 1870-talet, fortfarande med en fungerande varvsverksamhet.

Parti av Nackas norra kust som är av riksintresse för kulturmiljövården, utsikt mot Vikingshill (Rörsundaön) från Risbergets utsiktsplats.

(Augustendal), Kvarnholmen och Saltsjöqvarn. Miljon-programsområdet Henriksdalsberget med flerbostadshus från 1970-talets början ligger också inom riksintresseområdet.

Herrgården Erstavik. Herrgårdsmiljö med olika byggnader i en öppen, odlad dalgång samt prästbostället Källtorp med kringliggande bebyggelse och landskap.

Brukslämningarna vid Nacka ström. Tidig industriell miljö med 1500-talsanor baserad på vattenkraften i Nackaån. Lämningarna speglar förutsättningen för den äldsta industriella verksamheten i Stockholmstrakten.

Centrala Saltsjöbaden. Badort, kurort och segelsportort från 1890-talet med planering och arkitektur som visar idealen kring sekelskiftet 1900.

Villaområdet Storängen. Villasamhälle grundat 1904 utmed Saltsjöbanan, som speglar det tidiga 1900-talets arkitekturideal, med individuellt utformade villor på stora lummiga tomter.

Enligt miljöbalken ska dessa områden skyddas från åtgärder som kan "påtagligt skada" utpekade kulturvärden. Länsstyrelsen övervakar att kommunen tillgodoser kulturmiljövårdens intressen vid planläggning.

I kulturmiljöprogrammet anges förhållningssätt för hur riksintresseområdenas olika kulturvärden bör hanteras. Vid planläggning ska förhållningssätten omsättas till skydds- och verksamhetsbestämmelser som ger det juridiska skyddet.

Natur- och kulturresevat

Enligt miljöbalken får länsstyrelsen eller kommunen förklara mark- och vattenområden som naturresevat. Värdefulla kulturpräglade landskap får förklaras som kulturresevat. I Nacka finns flera kommunala naturresevat och ett kulturresevat under bildande; en del av Stäket vid Gammeludden i Boo. Denna farledsmiljö präglas av före detta sommarvillemiljöer och flera befästningsanläggningar från både förhistorisk och historisk tid. Mer information om kommunens resevat finns i kommunens gröstrukturprogram.

Kulturminneslagen

I kulturminneslagen finns bestämmelser om ortnamn, fornlämningar, byggnadsminnen, kyrkliga kulturminnen samt utförelse av kulturföremål ur landet. Ärenden enligt denna lag handläggs av staten, det vill säga Länsstyrelsen/Riksantikvarieämbetet.

Fornlämningar har ett starkt skydd i kulturminneslagens 2 kapitel, som innebär att det är förbjudet att utan tillstånd från Länsstyrelsen på något sätt förändra, ta bort, skada eller täcka över en fornlämning. Man får avverka skog under förutsättning att fornlämningar inte skadas, men inte plantera utan tillstånd. Det är alltså Länsstyrelsen, inte kommunen, som ger tillstånd att ta bort en fornlämning. Fornlämningar omfattas av ett skyddsområde som inte framgår av kartans R-markering, områdets storlek avgörs av Länsstyrelsen från fall till fall.

Länsstyrelsens grundprincip är att fornlämningarna ska bevaras för framtiden om det inte visar sig att samhällsintresset för en exploatering överväger. Då beslutar

Länsstyrelsen om arkeologisk undersökning. Kostnaden för undersökningen betalas enligt lagen av markägaren eller exploatören. Ibland kan Länsstyrelsen besluta om arkeologisk förundersökning i områden som misstänks ha fornlämningar som inte är kända. Förundersökningen är vägledande för beslut om en arkeologisk undersökning.

En byggnad eller anläggning som anses vara synnerligen märklig med avseende på sina arkitektoniska och kulturhistoriska kvaliteter kan förklaras som byggnadsminne av Länsstyrelsen, enligt kulturminneslagens 3 kapitel. En byggnadsminnesförklaring innebär att objektet ska bevaras för framtiden. Anläggningen sparas som ett historiskt dokument över en gången tid, dess människor och samhälle. För varje byggnadsminne gäller särskilda skyddsföreskrifter för exteriör och interiör. Länsstyrelsen ger tillstånd eller avslår ändringar. Vem som helst kan väcka fråga om byggnadsminnesförklaring hos Länsstyrelsen.

Ett statligt byggnadsminne ägs av staten. I kapitlet om kyrkliga kulturminnen och byggnadsminnen finns en lista över Nackas byggnadsminnen.

Enligt kulturminneslagens 4 kapitel har svenska kyrkans kyrkobyggnader lagskydd om de är byggda före 1940 eller om de är speciellt utvalda på grund av sina kulturhistoriska och arkitektoniska värden. De är automatiskt skyddade och inga särskilda beslut behöver fattas. Frågor om kyrkobyggnader handläggs av Länsstyrelsen.

I kulturminneslagens första kapitel står det att det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö och att ansvaret för detta delas av oss alla.

Danvikens kyrkogård, en kyrkogårdsmiljö på nordvästra Sicklaön med anknytning till Danvikens hospital. Den uppges ha tillkommit under koleraepidemin på 1830-talet.

KYRKLIGA KULTURMINNEN

Kyrkomiljöer faller under kulturminneslagen och frågor hanteras av Länsstyrelsen som kan ge tillstånd om förändringar. Här följer en redogörelse av kyrkomiljöer i Nacka som skyddas av kulturminneslagen. I vissa fall tar vi även upp kyrkomiljöer som räknas som fornlämningar enligt 2 kapitlet kulturminneslagen.

4 kap kulturminneslagen har bestämmelser om kulturhistoriska värden i kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser.

Definitionen på kyrkobyggnader är i lagen byggnader som före den 1 januari 2000 invigts för Svenska kyrkans gudstjänst och vid samma tidpunkt ägdes och förvaltades av Svenska kyrkan.

Kyrkobyggnader, kyrkotomter och begravningsplatser tillkomna före 1940 får inte på något väsentligt sätt ändras utan tillstånd från Länsstyrelsen. Det gäller även vissa yngre kyrkobyggnader och begravningsplatser utvalda av Riksantikvarieämbetet.

Nacka församling

Nacka kyrka

Nacka kyrka invigdes 1891. Den ligger intill Saltsjöbanan mellan Finntorp och Järla. Kyrkan är en tegelbyggnad i nygotisk stil ritad av arkitekten Gustaf Wickman, känd för flera bankpalats och Kiruna kyrka. Interiörmålningarna i Nacka kyrka utformades av arkitekten och konstnären Agi Lindegren vars skisser till väggmålningarna är inspirerade av medeltida förebilder. 1983–1984 byggdes kyrkan till med ett omtalat församlingshem, ritat av Nyréns arkitektkontor.

Vid kyrkan ligger en kyrkogård med ett gravkapell från 1909. Nackas gamla kyrkogård ligger vid Nacka ström, nära Dammtorpssjön. Här låg Nackas första kyrka, ett träkapell från 1600-talet, som revs kort efter att den nuvarande kyrkan var färdig. Vissa interiöra detaljer i den nya kyrkan härrör från 1600-talskapellet, bland annat predikstolen och ett votivskepp. Kapellet hörde till det bruk som låg vid Nacka ström. Den nuvarande äldsta kyrkobyggnaden inom församlingens område är Erstaviks kapell från 1723. Byggnaden är i privat ägo under Erstaviks fideikommiss och skyddas därför inte av kulturminneslagen. Kapellet används ibland av församlingen.

Danvikens kyrkogård, som tillhört Danvikens hospital, är övergiven och räknas idag som en ödekyrkogård. Den skyddas därmed som fornlämning enligt 2 kapitlet kulturminneslagen.

Kulturmiljöprogrammet tar upp Storkällans kapell med krematorium och kyrkogård, en 1970-talsmiljö med betydande kulturhistoriska värden, som inte skyddas av kulturminneslagen på grund av sitt sena anläggningsår.

Nacka kyrka är från 1890-talet.

Saltsjöbadens församling

Uppenbarelskyrkan

Kyrkan stod färdig 1913 i samband med att Saltsjöbaden hade blivit egen församling. Arkitekt var Ferdinand Boberg, som gett byggnaden drag av både nationalromantik och jugend. Karaktärsskapande är fasadernas brunröda Helsingborgstegel och stilistiska likheter finns, med till exempel Engelbrektskyrkan i Stockholm. Den konstnärliga utsmyckningen utfördes av Olle Hjortzberg och Carl Milles. Kyrkan var en donation från Saltsjöbadens skapare, bankmannen Knut Wallenberg och hans maka Alice Wallenberg. Makarna ligger begravda i ett särskilt gravkor. En medeltidsinspirerad stiglucka står mittemot Tattbybron.

Uppenbarelskyrkan i Saltsjöbaden färdigställdes 1913.

Skogsö kapell och kyrkogård

Saltsjöbadens kyrkogård med tillhörande kapell och klockstapel ligger på Skogsö, alldeles vid Stäket. Kyrkogården från 1920-talet är ett tidigt exempel på skogskyrkogård. Kapellet ritades av arkitekten Erik Bülow-Hübe och invigdes 1921. Anläggningen bekostades av Järnvägsbolaget Stockholm-Saltsjön, två vänner till församlingen samt av Knut Wallenberg. En skans från 1700-talet integrerades med kyrkogården. 1972 tillkom en minneslund. Kapellet byggdes ut 2008 med en entrédel helt i glas ritad av arkitekterna Björn Uhlén och Sture Koinberg.

Skogsö kapell från 1921 med tillbyggnad från 2008.

Boo församling

Boo kyrka och Kummelnäs kapell

Boo kyrka ligger på en höjd vid Sågsjön och byggdes 1923 med Martin Hedmark som arkitekt. Kyrkan har ett utpräglat landsvägsläge nära Värmdövägen och dåtidens sockencentrum kring Sågtorpsskolan. Kyrkobyggnadens stil har i nationalromantisk anda tydliga drag av medeltida romansk kyrkoarkitektur ("rundbågestil"). Byggnadens yttre anknyter även i sin stramhet om 1920-talets klassicistiska putsarkitektur. Det treskeppiga kyrkorummet har valvmålningar av konstnären Olle Hjortzberg. Vid kyrkan finns en kyrkogård som ersatte gamla Boo kyrkogård vid Stäket. Den gamla kyrkogården räknas idag som fornlämning och skyddas därmed enligt 2 kapitlet kulturminneslagen. Boo blev en självständig församling 1923, tidigare användes 1720-talskapellet vid Boo gård som gudstjänstlokal, kapellet ingår i byggnadsminnet Boo gård. Församlingen bildades på 1630-talet som kapell under Värmdö socken.

Till församlingen hör även Kummelnäs kapell från 1925, ritat av ingenjör Sjunnesson, som församlingen köpte 1981 (Kummelnäsvägen 70). Träkapellet användes från början av tomtområdets ekumeniskt engagerade egna hemsägare och har en arkitektur som anknyter till samtida frikyrkliga kyrkobyggnader. Byggnaden skyddas enligt 4 kap kulturminneslagen.

Boo kyrka byggdes 1923.

Boo kapell från 1720-talet är ett av de små träkapell som kom till i stora Värmdö socken efter bildandet av underliggande kapellförsamlingar.

Kummelnäs kapell från 1925.

BYGGNADSMINNEN ENLIGT 3 KAP KULTURMINNESLAGEN

I 3 kapitlet av kulturminneslagen finns bestämmelser om byggnadsminnen, hur de inrättas och vilket skydd de har samt i vilken mån de får ändras.

Enligt denna lag får en byggnad som är synnerligen märklig genom sitt kulturhistoriska värde, eller som ingår i ett kulturhistoriskt synnerligen märkligt bebyggelseområde, förklaras som byggnadsminne av Länsstyrelsen. Bestämmelserna får även tillämpas på park, trädgård eller annan anläggning av kulturhistoriskt värde.

Bestämmelserna i 3 kapitlet skyddar den del av vårt kulturarv, som utgörs av de kulturhistoriskt mest värdefulla byggnaderna och anläggningarna, som inte ägs av staten. Lagbestämmelserna är ett starkt instrument som ska ge ett långsiktigt skydd.

I beslut om byggnadsminnen anges de skyddsföreskrifter som gäller. Föreskrifterna talar om på vilket sätt en byggnad eller anläggning ska vårdas och underhållas, samt på vilka sätt den inte får ändras. Länsstyrelsen kan medge undantag från skyddsföreskrifterna om det finns särskilda skäl.

I 3 kapitlet finns även bestämmelser för hur man väcker fråga om byggnadsminne, anmälningsplikt, ersättning och inlösen samt jämkning och hävande av byggnadsminnen.

FÖLJANDE BYGGNADSMINNEN FINNS INOM NACKA KOMMUN:

Boo herrgård och kapell, Boo 1:51, 1700-tals herrgårdsmiljö. Ingår i kulturmiljöprogrammets helhetsmiljö Boo gård.

Kallbadhusen på Restaurantholmen, Saltsjöbaden, Rösunda 2:39. Dambadhuset från 1916 och herrbadhuset från 1925 ingår i kulturmiljöprogrammets helhetsmiljö Saltsjöbaden.

Setterwallska villan, Sicklaön 102:1, sommarvilla från 1896. Ingår i kulturmiljöprogrammets helhetsmiljö Finntorp.

Sjuvilla nr 2, Saltsjöbaden, Rösunda 5:8, trävilla från 1896. Ingår i kulturmiljöprogrammets helhetsmiljö Saltsjöbaden.

Sjuvilla nr 3, Saltsjöbaden, Rösunda 5:7, Saltsjöbaden, trävilla från 1896. Ingår i kulturmiljöprogrammets helhetsmiljö Saltsjöbaden.

Stora Nyckelviken, Sicklaön 14:1, sommarherrgård från 1700-talets mitt. Ingår i kulturmiljöprogrammets helhetsmiljö Stora och Lilla Nyckelviken.

Villa Bikupan, Rösunda 4:1, Saltsjöbaden, en av Saltsjöbadens tidigaste villor, byggd 1892. Ingår i kulturmiljöprogrammets helhetsmiljö Saltsjöbaden.

Villa Gustafshäll, Hasseludden 1:35, Boo, tidig sommarvillemiljö från 1865 vid stora farleden. Ingår i kulturmiljöprogrammets helhetsmiljö Hasseludden-Hamndalen.

Villa Stockenberg, Baggensudden 15:9, Saltsjöbaden, nationalromantisk villa från 1910 av arkitekten I G Clason. Ritningarna var från början utförda av den norske arkitekten R E Jacobsen som i sin tur influerats av den engelske arkitekten Charles Voysen.

Boo gårds huvudbyggnad.

Sjuvilla nr 3, f.d. Sjuvilla nr 7 i Saltsjöbaden.

Setterwallska villan i Finntorp.

Sjuvilla nr 2, f.d. Sjuvilla nr 8 i Saltsjöbaden.

Villa Gustafshäll vid Hasseludden i norra Boo.

Stora Nyckelviken på norra Sicklaön.

Villa Stockenberg, högst upp på berget.

Statligt byggnadsminne: Saltsjöbadens observatorium

Statliga byggnadsminnen är statligt ägda byggnader av kulturhistoriskt värde. Regeringen fattar beslut om sådana byggnadsminnen efter förslag av Riksantikvarieämbetet. I Nacka finns ett statligt byggnadsminne och det är observatoriet i Saltsjöbaden, som förvaltas av Statens fastighetsverk.

Observatoriet hör till Saltsjöbadens landmärkesbyggnader. År 1890, strax innan samhället började anläggas, lär Saltsjöbadens grundare bankdirektör Knut Wallenberg ha sagt vid ett besök på det så kallade Karlsbaderberget "och så kommer kanske ett observatorium att byggas häruppe."

Det dröjde dock tills planerna förverkligades, observatoriet uppfördes 1929-1937 för Kungliga Vetenskapsakademien. Tidigare hade Vetenskapsakademien hållit till på Observatoriekullen i Stockholm. Men föroreningar och ökad belysning till följd av stadens tillväxt hade försvårat de astronomiska observationerna och man var i behov av en ny plats utanför staden.

Arkitekt till det nya observatoriet var Axel Anderberg, som bland annat ritat Kungliga Operan i Stockholm, och Vetenskapsakademiens egen byggnad; Naturhistoriska riksmuseet i Frescati. Observatoriet är en tegelbyggnad i en antikiserande, klassicerande stil med bland annat karaktärsskapande kolonner av granit.

Saltsjöbadens observatorium.

Landskap kring Källtorp.

KULTURMILJÖER I NACKA KOMMUN

GÅRDEN-TORPET-KULTURLANDSKAPET

Det som idag är Nacka kommun var fram till 1800-talets slut ett glest bebyggt område där befolkningen försörjde sig främst på åkerbruk, boskapsskötsel, jakt och fiske samt visst skogsbruk. Området med sin sprickdalsnatur gav små möjligheter till jordbruk. Fiske och mångsyssleri hade därför stor betydelse. Insjöar och den kuperade terrängens höjdskillnader gav även möjlighet till kvarnverksamhet, något som många insjönamn med ordet kvarn vittnar om. De första industriliknande verksamheterna etablerades under 1500-1700-talen, bland annat på några av Sicklaöns gårdar och vid Nacka ström, men lantbruket levde kvar parallellt. På Boo gård tillverkades mycket tidigt tegel, troligtvis redan på 1200-talet och fram till 1400-talet.

Första gången bilden av Nackas tidiga bebyggelse träder fram är i jordeböcker från 1500-talet. Bygden hade då omkring 25 gårdar eller byar, främst ensamgårdar och torp. Kända järnåldersgravfält och gårdsnamn tyder på att flera av gårdarna utmed Sicklaöns och Boos södra kust har förhistoriskt ursprung – Sickla, Järta, Lännersta och Boo. Här sträckte sig en viktig sjöled till Mälardalen, och markerna var bättre lämpade för odling än utmed den karga norra kustremsan. På norra sidan finns bara en gård vi säkert vet är från förhistorisk tid; Rensättra gård. Utmed den södra sidan av den forna farleden finns förhistoriska gårdar vid åtminstone Drevinge och Fisksättra. De äldsta bosättningarna i kommunen hittar man längre söderut, utmed Källtorpsjön och i Erstaviksområdet, där gravar

och lämningar från äldre järnålder och bronsålder, till och med stenålder, har påträffats. Stenålderslämningarna speglar dock inte ett fast bebyggt område, utan säsongsbetonade fångststationer i ett utpräglat skärgårdslandskap.

1500-talets skriftliga källor visar en bygd med skärgårdsbönder som odlade korn och råg samt bedrev boskapsskötsel. Åkerbruket och djurhållningen var sammanflätade till ett resurseffektivt system. Djuren livnärde sig vintertid på foder som samlats in under sommaren. Spillningen blev gödsel som spreds ut på åkerlapparna som även återhämtade sig genom återkommande trädor (träda innebär att odlingsytorna får beträdas av djuren men inte användas för sådd). Tillgången till foderrik ängsmark var avgörande, ”äng är åkers moder”, men förutom slätter bedrev man även skogsbete. Strandängar och lövtäkt, ”hamling” av trädets lövkronor, hörde också till foderkällorna. Det resursintensiva bruket av markerna har gett oss ett speciellt landskap med flerhundraåriga anor, i vissa fall till och med tusenåriga. Skogsbetet syns i luckiga skogar med åldriga träd. Mot de öppna odlingsytorna uppkom en speciell vegetation som var beroende av ljus, träd som till exempel ekar och enar – sinnebilden för kulturlandskapet. Ekarna var även en del av herrgårdslandskapets arkitektoniska framtoning. Det gröna kulturarvet hör till de äldsta historiska skikten i den fysiska miljön. Hus har förnyats genom årens lopp, medan omkringliggande vegetation och ägor kan spåras långt bakåt i tiden.

Erstavik har en särställning som Nackas enda herre-

säte med medeltida anor. Här finns också förhistoriska gravfält och markerna har odlats i större utsträckning än på andra håll. Boo gård med sitt strategiska läge vid södra farledens smala del Stäket blev ett adligt gods på 1500-talet. Ungefär samtidigt fick Sicklaön ett storgods genom Danvikens hospital, som för försörjningens skull av staten hade tilldelats gårdar på Sicklaön och västra Värmdön (Boo).

Till följd av närheten till huvudstaden anlades säterier på 1600-talet. Mindre gårdar slogs ihop med godsens bönderna fick betala skatt till godsherrn istället för till kronan, i vissa fall avhystes gårdsbebyggelsen. Många torp bildades under 1600- och 1700-talen för att kunna förse godsens jordbruk med lantarbetare. De ligger oftast i utkanten av egendomarna, på tidigare utmarker där torparen fick bryta upp en jordbit som ersättning för sitt arbete på huvudgårdens jordbruk. Som kontrast till de enkla små torpstugorna med timrade, panelade stommar står huvudgårdens herrgårdsanläggning med herremanspräglad arkitektur i sten eller trä omgiven av trädgårds- och parkmark. Ekonomibyggnaderna är samlade på en ladugårdsbacke. Under 1800-talet rationaliserades jordbruket, ekonomibyggnaderna växte då i storlek och fler torp bildades. På vissa herrgårdar där jordbruket inte var så omfattande, till exempel i östra Boo, fick bebyggelsen en enklare och inte så storskalig karaktär. Oavsett om det rörde sig om torp, bondgårdar eller herrgårdar låg bebyggelsen i utkanten av den odlingsbara marken, oftast med omsorgsfulla terräng- och väderstrecksplaceringar.

Erstavik med herrgård, odlingsmarker och skog. Läget vid en vik är typiskt för skärgårdens gårdar. Området är av riksintresse för kulturmiljövården. Erstaviks landskap är ovanligt storskaligt för Nacka. Gårdens stora ekonomibyggnader utgör ett karaktäristiskt inslag i landskapsbilden.

ERSTAVIK

I en dalgång längst in i Erstaviken ligger Erstaviks herrgård med kommunens största jordbruksområde. Här finns gravfält från brons- och järnålder som vittnar om tidig bebyggelse. Redan på 1400-talet var gården ett herresäte som ägdes av riddaren Otto Ulfsson Björnram. Den nuvarande bebyggelsen är från 1760-talet och hör till en av stockholmsområdets mest representativa herrgårdsanläggningar. Herrgården är ritad av tidens store arkitekt Jean Eric Rehn och har drag av både rokokko och mer strikt nyklassicism, gustaviansk stil. Direktören i Ostindiska kompaniet Herman Petersen, som också ägde Nyckelviken, lät riva en äldre karolinsk herrgårdsanläggning för att ge plats åt nuvarande bebyggelse och park. Av den äldre herrgården återstår idag endast kapellet.

Erstavik blev förklarad för fideikommiss redan på 1760-talet och har sedan dess varit i släktens ägo.

Till Erstaviks gård hörde flera underlydande torp. Flera av torpstugorna finns kvar, vissa med ålderdomlig exteriör. Även andra byggnader som hörde till herrgården finns bevarade, som till exempel uthusbyggnader och brännvinsbränneriet Hermansdal. Kulturlandskapet har mycket av sin äldre, öppna prägel kvar. Det område som i dag är öppen odlingsmark var på 1700-talet ängs-, hag- och åkermark.

Lämningarna efter den försvunna bebyggelsen i Slumnäs och Överbý bidrar tillsammans med övriga fornlämningar till att förstärka upplevelsen av Erstavik som ett område med en lång bebyggelsehistoria.

LÄNSSTYRELSENS RIKSINTRESSE- BESKRIVNING

ERSTAVIK

Motivering:

Herrgårdsmiljö i öppen, odlad dalgång vid en Östersjövik, med kontinuitet sedan medeltiden men med huvudsaklig prägel från den gustavian-ska tiden.

Uttryck för riksintresset:

Den av Jean Eric Rehn ritade herrgårdsanläggning-
en med Erstaviks kapell som är en rest av den
karolinska herrgården. Den franska parken som
moderniserades på 1850-talet. Lusthus, båthus
och brygga. Ekonomibyggnader, arbetarbostäder
och torp, framför allt från 1800-talet. Prästboställe
och klockarbostad samt Erstaviks skola. Det av
godsdriften präglade öppna odlingslandskapet
och vägnät som i huvudsak sammanfaller med
1700-talets landskap.

I området ingår även:

Fyra gropkeramiska stenåldersboplatser och forn-
lämningar från brons- och järnålder.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Anläggningen och miljön förvaltas och sköts av
Erstavik fideikommiss. Bevarandeintresset är
stort både för enskilda byggnaders exteriörer och
interiörer samt kringliggande miljöer med träd-
gård och park. Herrgårdsanläggningen är av bygg-
nadsminnesklass även om den formellt inte har
den statusen. Den känsliga 1700-talsmiljön kräver
särskild hänsyn vid underhåll. Vi rekommenderar
att en antikvarie medverkar vid åtgärder, även
för övriga hus i området. Torp, bostäder, uthus
och andra byggnader i området respekteras vid
underhåll och ändringar i arkitektur, material
och färgsättning. Eventuella tillägg underordnas
ursprunglig byggnad och tomtbild.

Eventuella nya hus anpassas till miljön och land-
skapet i placering, skala, material och färgsättning.
Den öppna marken har stort kulturhistoriskt
bevarandeintresse. Gårdsbebyggelsens fägård
och mangård respekteras som två separata delar.
Områdets kulturhistoriska karaktär kräver sär-
skild omsorg så att helhetsintrycket behålls.
Fornlämningar respekteras och kommunikation
med Länsstyrelsen krävs när nybyggnation berör
ett fornlämningsområde.

Erstavik ligger inom ett område av riksintresse
för kulturmiljövården vilket innebär att Läns-
styrelsen utövar tillsyn vid planläggning. Den
kulturhistoriska strukturen med landskap, vägar,
fornlämningar och bebyggelse får inte utsättas för
åtgärder som innebär påtaglig skada.

KULTURMILJÖHÄNSYN I PLANER OCH BESTÄMMELSER

Delar av området omfattas av strandskydd. Forn-
lämningar skyddas enligt kulturminneslagen, se
fornlämningskarta på www.fmis.raa.se Fornläm-
ningar får inte tas bort, förändras, överplanteras
eller övertäckas utan tillstånd. Gårdens höga
ålder och sjönära läge kan kräva marinarkelogisk
förundersökning vid åtgärder som berör under-
vattensmiljö.

Erstaviks huvudbyggnad. Det brutna taket hör till 1700-talets rokokokarkitektur.

Rättarbostad från 1700-talet. Rättaren var jordbrukets arbetsledare. Byggnadens ståndsmässigt brutna tak markerar den boendes status. Rättarens position visas även av att huset ligger mellan mangårdsbacken och ladugårdsbacken.

Erstaviks kapell från 1723 är en träbyggnad som härstammar från en äldre herrgårdsanläggning. I området bodde många människor och det fanns därför behov av en plats för gudstjänster.

Nära rättarbostaden ligger trädgårdsmästarebostaden, också från 1700-talet. I förgrunden syns trädgården.

Huvudbyggnadens entré. Balkongdörrens raka omfattning är ett tecken på det sena 1700-talets nyklassicism.

Järnåldersgrav vid Erstaviksvägen. Den avtecknar sig som en svag förhöjning i landskapet.

Uthus från sent 1800-tal.

Hermansdal från 1800-talet. Här låg ett brännvinsbränneri. Huset har på traditionellt sätt passats in väl bland terrängens klippor.

Grindstugan Eriksberg med karaktär från 1800-talets senare del. Stugan ligger i början av herrgårdsallén.

En av herrgårdens alléer som binder ihop ladugårdsbacken med herrgårdsmiljön.

Båtsmanstorpet Skogshyddan ligger i en glänta i Erstaviks utkanter mot Älta. Båtsmanstorpen var flottans motsvarighet till arméns soldattorp.

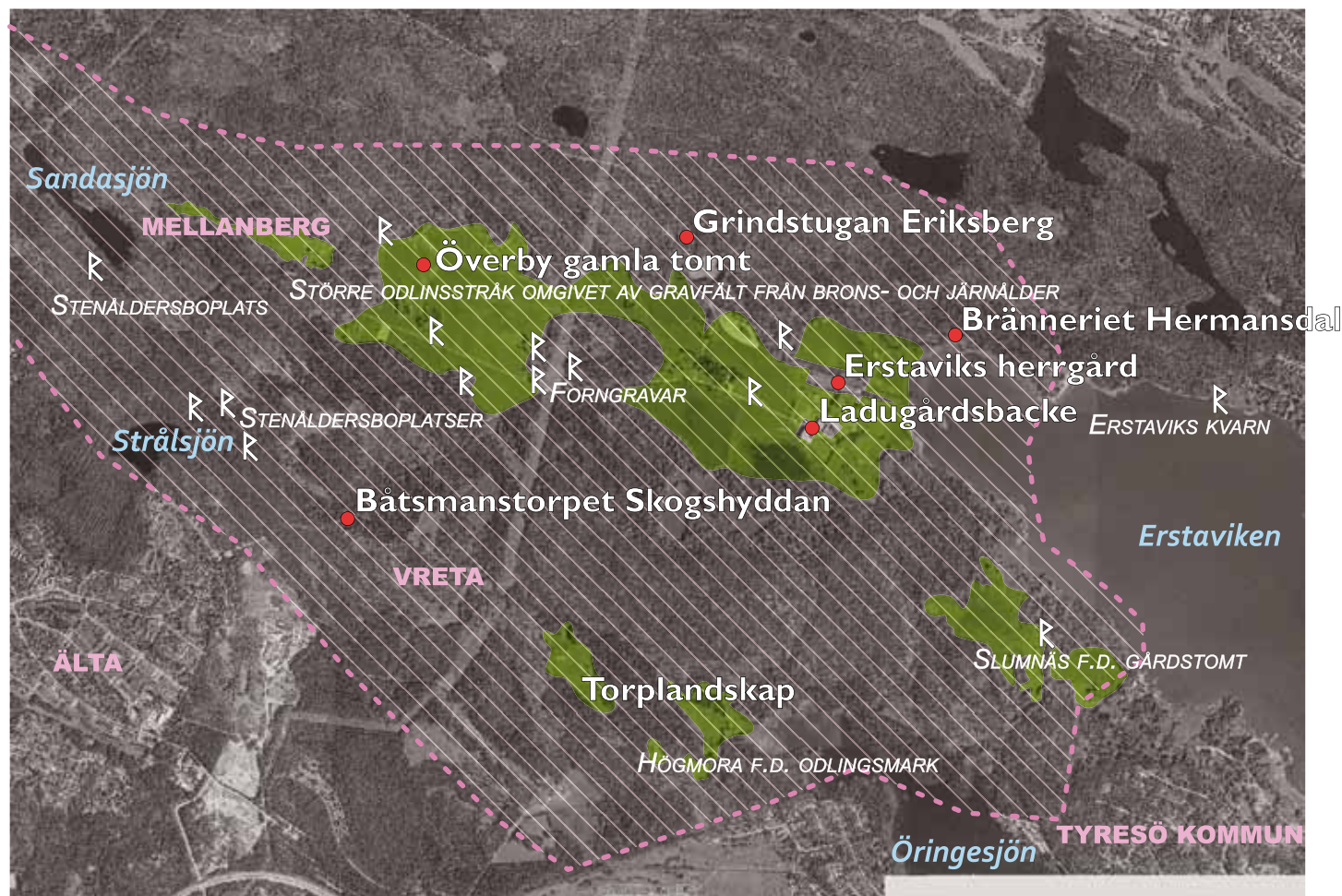
Erstaviks sjöfasad. Byggnaderna inramas av parkens grönska.

Eken ger karaktär åt herrgårdsskapet. Döda ekar har också stor betydelse för djurlivet.

Lusthus på ett litet skär i Erstaviken.

Område av riksintresse och lokalt intresse för kulturmiljövården

● **Erstavik**

Kulturminne
(Utan punkt: kulturmiljö)

R

Registrerad fornlämning
se www.fmis.raa.se

GRAVHÖGAR

Informationstext

MELLANBERG

Platsnamn

Erstaviken

Namn på vatten

Område med f.d. odlingsmark

Källtorps sjöfasad. Huvudbyggnaden renoverades varsamt 2004-2006, då tillkom också gaveltillbyggnaden för våtutrymmen. Tillbyggnaden har en låg profil för att underordna sig helheten.

KÄLLTORP-TENNTORP

Söder om Källtorpssjön finns ett av kommunens större fornlämningsområden. Fornlämningarna är troligtvis från brons- och äldre järnåldern vilket tyder på att det fanns människor här redan för 2 000-3 000 år sedan (se fornlämningskarta på www.fmis.raa.se). På bronsåldern (1 800-500 f Kr) var den här delen av Nacka ett skärgårdslandskap med djupa vikar och sund som gav goda möjligheter till fiske och jakt. I det befintliga insjösystemet kan man fortfarande se spår av det forntida landskapet.

Den bebyggelse som idag finns i området är torp och gårdar samt en friluftsanläggning. Från början var Källtorp ett torp. Under åren 1724-1888 bodde prästen i Erstaviks och Nacka kapellförsamlingar här. Läget mellan bruket vid Nacka ström, där ett 1600-talskapell låg, och Erstaviks herrgård med sitt kapell ansågs praktiskt. Källtorp renoverades varsamt 2004-2006 och är en av de bäst bevarade lantgårdarna i kommunen. Här finns också timrade uthus som bidrar till en samlad bebyggelse av stort kulturhistoriskt intresse. Manbyggnaden är en rödmålad timmerbyggnad från 1700-talets första hälft. Det brutna taket och den sexdelade planlösningen signalerar prästens höga status.

Tenntorp var en av Erstaviks många arrendegårdar. Manbyggnaden från 1700-talet är byggd som en långsmal parstuga, den påbyggda övervåningen är från 1800-talet. Idag är Tenntorp en av kommunens få gårdsbyggnader med traditionell allmogekaraktär. Närmare Källtorp ligger Snörom som har använts som klockarbostad och även som båtsmanstorp. Manbyggnaden är en timrad enkelstuga

från 1700-talet. Källtorp, Snörom och Tenntorp ligger inom Erstaviks riksintresseområde i ett bevarat öppet kulturlandskap som påminner om tidigare odlingsmarker.

Hellasgården väster om Källtorp är en friluftsgård, inom friluftsområdet Nackareservatet, som ägs av Stockholms stad. Namnet på friluftsgården härstammar från idrottsklubben Hellas som grundades 1899 av prästen Ernst Klefbeck i Katarina församling. Han tog med sig konfirmander och andra ungdomar till Källtorpssjön för stärkande friluftsliv och enklare sportövningar. Äldsta delen av Hellasgården uppfördes 1943 av klubbens egna medlemmar med timmer från Dalarna. Anläggningen har senare vuxit. Hellasgården är välkänt för huvudstads- och nackaborna med vandringsleder, belysta motionsspår och friluftsbad. Vissa leders sträckningar har inte förändrats sedan 1920-talet.

Källtorps tidigare prästbostad ligger vid en liten vik av Källtorpssjön. Söder om gården sträcker sig ett långsmalt odlingsstråk som inramar bebyggelsen.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT **Byggnaders individuella arkitektur och tidstypiska drag respekteras**

Befintliga hus respekteras när det gäller proportioner, fasadfärg, tak och byggnadsdetaljer som fönster, panel, entréer och räcken. Det äldre lantliga byggnadsskicket har en okomplicerad enkel framtoning vilket även gäller för Hellasgårdens allmogeinspirerade huvudbyggnad. Källtorps känsliga 1700-talsmiljö kräver särskild varsamhet vid ändringar och underhåll. Tenntorps äldre huvudbyggnad är i stort behov av upprustning.

Tillbyggnader och tillägg får inte dominera

Tillbyggnader, takkupor och altaner eller andra mer påtagliga förändringar utförs helst på en mindre framträdande del. Höjd, volym och utförande underordnas den ursprungliga byggnaden. Altaner hör egentligen inte till äldre jordbruksmiljöer, om de ändå byggs bör de vara marknära.

Tomternas befintliga terräng- och vegetationsförhållanden respekteras

Ojämnheter i marken och träd är viktiga för områdets karaktär och markarbeten kräver försiktighet med befintliga marknivåer och terrängförhållanden. Källtorps gårdstomt är registrerad som fornlämning och samråd med Länsstyrelsen krävs vid åtgärder.

Tallar är karaktäristiska träd för hållmarksterrängen och vid skogsbryn och på öppnare ytor finns även ekar och enar som är värda att bevara. I trädgårdarna finns olika typer av fruktträd, buskar och trädgårdsväxter. Vid nyplantering kan man tänka på att välja träd- och växter som sedan tidigare finns i området. Inhägnader är helst låga och luftiga. Äldre murar, inhägnader och terrasser på tomterna bör i möjligaste mån respekteras.

Ny bebyggelse prövas med försiktighet

Endast i undantagsfall och där det bedöms lämpligt med hänsyn till bevarandebeståndet kan marken användas för byggnad eller anläggning. De öppna markerna har stort kulturhistoriskt intresse. När nybyggnation berör fornlämningsområde krävs kommunikation med Länsstyrelsen. Områdets starka kulturhistoriska karaktär kräver särskild omsorg vid nygestaltning så att helhetsintrycket behålls. Vid platser som domineras av naturen kan en naturanpassad, enkel färgsättning vara att föredra.

Komplementbyggnader placeras och utformas med respekt för huvudbyggnad och tomt. En enkel färgsättning, med knutar och foder i liknande färg som fasaden kan då vara lämplig.

Fortsatt hävd av omgivande kulturlandskap

Det öppna landskapet med vägar och stigsystem

är betydelsefullt för det kulturhistoriska helhetsintrycket. Särskilt skogsbrynen med äldre ekar, enar och tallar har höga värden. Sly som tar ljus från ädellövträden bör på sikt avlägsnas. Samråd med Länsstyrelsen krävs om fornlämningar berörs i samband med röjningsåtgärder.

KULTURMILJÖHÄNSYN I PLANER OCH BESTÄMMELSER

Stockholms stad som driver Hellasgårdens friluftsanläggning i Nackareservatet. Delar av området omfattas av strandskydd. Fornlämningar skyddas enligt kulturminneslagen, se karta på www.fmis.raa.se. Fornlämningar får inte tas bort, förändras, överplanteras eller övertäckas utan tillstånd från Länsstyrelsen.

Källtorp, Snörom och Tenntorp ligger inom Erstavik som är ett område av riksintresse för kulturmiljövården. Den kulturhistoriska strukturen med landskap, fornlämningar och bebyggelse får inte utsättas för åtgärder som innebär påtaglig skada. Länsstyrelsen utövar tillsyn vid planläggning för att bevaka att kulturmiljövårdens intressen tillgodoses.

Friluftsgården Hellasgården började byggas på 1940-talet. Med sin synliga liggtimmerstomme uttrycker den de nationalromantiska stilideal, som ännu vid denna tid kunde förekomma inom sportstuge- och friluftslivsrörelsen.

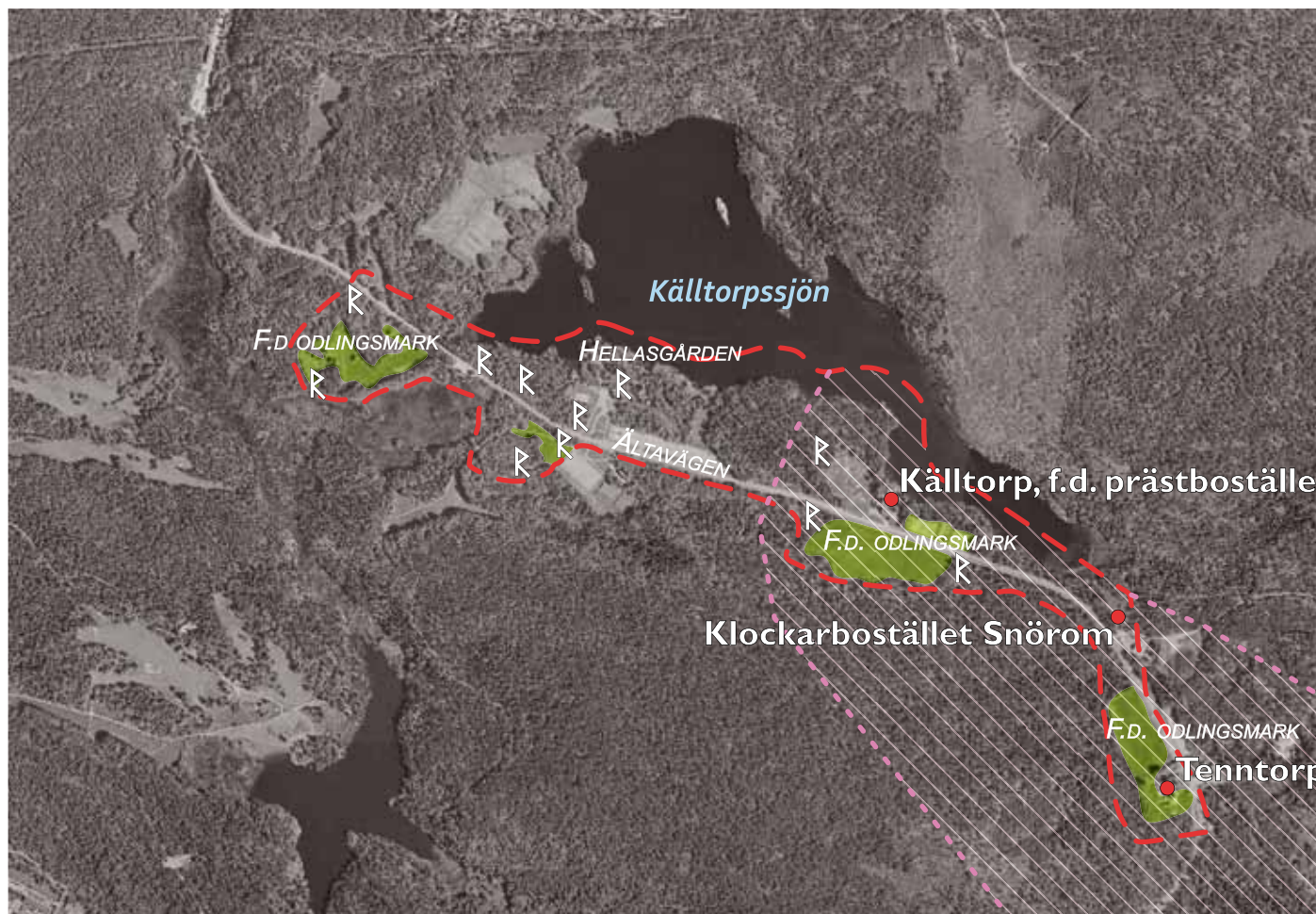
Klockarbostaden Snörom. De utstickande knutlådorna avslöjar en liggtimmerstomme och skorstenens läge långt ner på takfallet vittnar om en ålderdomlig takkonstruktion med längsgående åsar. Den låga grunden av natursten hör till äldre jordbruksbebyggelse före 1800-talets mitt.

Bronsåldersgrav nära Hellasgården, väster om Källtorp. Bronsålderns gravplatser (1800-500 f Kr) kännetecknas oftast av väl synliga stenrösen, gärna ensamliggande eller i mindre grupper.

Tenntorps parstuga, ett 1700-talshus med en påbyggd övervåning från 1800-talet, därav de högsmala proportionerna. Timmerstommen märks genom knutlådorna.

--- Gräns för område av lokalt intresse för kulturmiljövården

--- Område av riksintresse för kulturmiljövården

● **Tenntorp** Kulturminne (Utan punkt: kulturmiljö)

R
ÄLTAVÄGEN

Registrerad fornlämnning se www.fmis.raa.se

Informationstext

Källtorpssjön Namn på vatten

■ Område med f.d. odlingsmark

Kulturlandskap på Skogsö. Ekarna ramar in landskapsrummet. Här utkämpades ett slag 1719 mellan ryska och svenska trupper. Ryssarna lämnade Skogsö och fortsatte inte vidare mot Stockholm. Delar av det öppna landskapet på Skogsö har fornlämningsstatus på grund av det arkeologiska intresset för slagfältet.

SKOGSÖ

Skogsö är ett område med många historiska lager; ålderdomliga landskapsavsnitt, fornlämningar, kyrkogårdar, torpmiljöer, farledsmiljöer och villor.

Skogsö gård är känd sedan 1400-talet, men den ursprungliga gårdstomten är övergiven. Gården låg vid Skogsövägen 91 och fram till tomten sträckte sig en liten, numera uppgrundad, vik från Stäket. Marken hävdades i flera hundra år och det har lämnat efter sig ett ålderdomligt landskap med höga kulturvärden. Landskapsbilden speglar äldre tiders mindre skärgårdsjordbruk. Vid Stäket, nära Knapens hål och kring den uppgrundade gårdsviken, finns järnåldergravar, men det är osäkert om gården har förhistoriskt ursprung. Gravarna kan ha tillhört Boo gård på andra sidan Stäket. Denna södra farled till Stockholm är känd i skriftliga källor sedan 1200-talet och hade stor betydelse fram till 1500-1600-talen då större fartyg började ta stora skeppsleden via Vaxholm. På Skogsös norra udde ligger Boo gamla kyrkogård som från början troligen var en begravningsplats för sjöfolk, den är känd sedan 1600-talet.

Den så kallade Skogsö gammelgård ligger vid en vik mot Baggensfjärden och har kvar ålderdomliga stugor, bland annat en från omkring 1820. Gården flyttades hit någon gång efter de så kallade rysshärjningarna 1719,

som drabbade gamla Skogsö gård hårt. I närheten låg på 1600- och 1700-talen ett stärkelsebruk. Annan ålderdomlig bebyggelse på Skogsö är de två stäkettorpen Ekorn (Ekhorn) och Erstaviskrogon, som var rastställen för skärgårdsbor på väg till Stockholm. På närliggande Skutudden fanns ett fiskartorp redan på 1690-talet.

Stäkets roll som strategisk farled understryks av lämningar på Skogsö från de så kallade rysshärjningarna 1719. Ett välkänt slag mellan svenska och ryska styrkor ägde rum på Skogsö detta år. Ett minnesmonument över slaget vid Stäket restes 1905, vid en tid då Skogsös östra stränder styckades av för villabebyggelse. Flera villor har nationalromantiska drag med stora tak. Ytterligare uttryck för sjöledens betydelse är Skutvikens småbåtshus, belägen där Skogsö möter Lännerstasunden, med karaktär från 1900-talets första del, samt den lilla tullvaktsstugan från 1870-talet vid Knapens håll. Här tog Gustavsbergs porslinsfabrik tullavgift av förbipasserande för att kunna hålla Stäket i farbart skick. Tidigare hade Boogårds ägare ansvaret för muddringen.

Saltsjöbadens kyrkogård med kapell på sydvästra Skogsö alldeles invid Stäket, anlades på 1920-talet av arkitekten Erik Bülow-Hübe och är ett tidigt exempel på en medvetet gestaltad skogskyrkogård. En skans från 1700-talet ingår i anläggningen.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Byggnaders individuella arkitektur och tidstypiska drag respekteras

Befintliga hus respekteras när det gäller proportioner, fasadfärg, tak, samt byggnadsdetaljer som fönster, panel, utsmyckningar, entréer och räcken. Särskilda skydds- och varsamhetsbestämmelser anges i detaljplan.

Byggnader i Skutvikens varvsmiljö har karaktär av enkel, kärv nyttobyggnad främst från 1930-talet. Vid eventuella ändringar är det viktigt att husens varvshistoriska bakgrund fortfarande går att utläsa.

Tillbyggnader och tillägg får inte dominera

Tillbyggnader, takkupor och terrasser eller andra mer påtagliga förändringar av befintlig bebyggelse utförs helst på en mindre framträdande del. Höjd, volym och utförande underordnas den ursprungliga byggnaden och uppfyller skydds- och varsamhetsbestämmelserna i gällande detaljplan.

Tomternas befintliga terräng- och vegetationsförhållanden respekteras

Terrängnivåer, bergsknallar och träd är viktiga för områdets karaktär. Tallar är karaktäristiska för hållmarksterrängen och vid skogsbryn och på öppnare ytor finns även ekar och enar som

är värda att bevara. I trädgårdarna finns olika typer av fruktträd, buskar och trädgårdsväxter. Vid nyplantering kan man tänka på att välja träd och växter som sedan tidigare finns i området. Inhägnader är helst låga och luftiga. Äldre murar, inhägnader och terrasser på tomtarna bör i möjligaste mån respekteras.

Strändernas natur- och kulturmiljö kräver särskild hänsyn

Strandmiljöerna är särskilt känsliga och kräver stor hänsyn vid åtgärder. Bryggor och tillhörande anläggningar placeras varsamt och underordnas landskapsbilden. Stäket och Baggensfjärdens stränder har stort farledshistoriskt intresse och eventuella åtgärder som berör undervattensmiljö kan kräva marinarknologisk förundersökning.

Detaljplan reglerar ny bebyggelse

Detaljplan anger byggrätter och gestaltungsprinciper. Områdets starka kulturhistoriska karaktär och småskaliga landskapsbild kräver särskild omsorg vid nygestaltning så att helhetsintrycket behålls. Vid platser där naturen dominerar kan en naturanpassad, enkel färgsättning vara att föredra.

Komplementbyggnader underordnas ursprungshus och tomtbild

Komplementbyggnader placeras och utformas

med respekt för huvudbyggnad och tomtbild. En enkel färgsättning, med knutar och foder i liknande färg som fasad, kan då vara lämplig.

Fortsatt hävd av kulturlandskapet

Det öppna landskapet är av stor betydelse för att kunna bevara det kulturhistoriska helhetsintrycket. Särskilt de kulturpåverkade skogsbrynen och åkerholmarna med äldre ekar, enar och tallar är värdefulla. Delar av området ingår i ett naturreservat med särskilda skötselöreskrifter. Det öppna landskapet närmast Skogsöträsk har fornlämningsstatus på grund av slagfältssarkeologiskt intresse, se www.fmis.raa.se.

KULTURMILJÖHÄNSYN I PLANER OCH BESTÄMMELSER

Villabebyggelsen på östra Skogsö regleras i detaljplan med bland annat skydds- och varsamhetsbestämmelser. Stora delar av Skogsös grönområde är naturreservat med särskilda skötselöreskrifter. Strandskydd gäller för delar av området. Fornlämningar och kyrkogårdar med tillhörande byggnader skyddas enligt kulturminneslagen. Fornlämningar redovisas på karta på www.fmis.raa.se. Fornlämningar får inte tas bort, förändras, överplanteras eller övertäckas utan tillstånd från länsstyrelsen.

I skogen på Skogsös norra udde finns flerhundraåriga ekar som tyder på att skogen haft en öppnare karaktär. Ekar kräver ljus och det är viktigt med slyröjning för att de ska överleva.

Skogsö gammalgård med utbyggnader från 1900-talets början. Den lilla stugan till vänster om den långa längan är äldst, från 1800-talets början. Bakom syns en större 1800-talsstuga.

Gustavsbergbolagets tullvaksstuga från 1870-talet vid Knapens håll.

Nationalromantisk villa från omkring 1910 ritad av arkitekt I Callmander. Utmed Skogsös östra strand mot Baggensfjärden finns flera villor från denna tid med höga sadeltak, småspröjsade fönster, kraftfulla socklar och ganska enkla former.

Jugendvillan från 1909 vid Stäkets strand. Den gamla eken avslöjar Skogsös äldre historia som jordbruksenhet, i närheten ligger gravar från järnåldern.

Trädgårdsmästarebostad från 1907. Detta år anlades en handelsträdgård nära platsen för ursprungliga Skogsö gård för att förse bl. Grand Hotel i Saltsjöbaden med grönsaker, frukt och blommor. Småspröjsade fönster, faluröd panel, släpkupa och högt tegeltak hör till husets nationalromantiska stil.

Skutuddstorpet på sydvästra Skogsö. En karta från 1690-talet anger ett fiskartorp på udden. Timret i den nuvarande stugan har daterats till 1700-talet. Intill ligger en bod konstruerad av murad träkubb.

Nationalromantiskt fritidshus vid Skogsös östra strand. Den mörka färgsättningen hör till arkitekturen, det fanns en strävan till en timmerromantisk känsla även om huset fick fasadpanel. Stugan antas vara byggd så sent som 1931.

Erstavikskrogen är en av Skogsös äldsta byggnader. Stugan är ett välbevarat exempel på äldre tiders skärgårdskrogar som fanns på olika håll utmed sjöleden.

Torpet Ekorn var förr ett av skärgårdsbornas rastställen utmed sjöleden. Vintertid har isen svårt att lägga sig i Stäket och man var därför tvungen att ta sig över Skogsö via Ekorn.

Herrgårdens nordfasad.

BOO GÅRD

Boo gård har sedan förhistorisk tid varit den tongivande gården på Boo-landet, troligen mycket på grund av det strategiska läget vid Stäket. Stäket var fram till 1500-talet en av de viktigaste sjölederna till Mälardalen. Nackas enda runstensfragment tillsammans med järnåldersgravfält på båda sidor av sundet tyder på tidiga maktanspråk, och namntypen Boo förknippas med forntida förvaltningsgårdar. Under medeltiden hade gården kopplingar till olika samhällsledande skikt, bland annat ärkebiskopen. En intressant medeltida rest är lämningar från en tegelugn som finns i en kulle strax öster om gården (Baggensvägen 48, registrerad fornlämning). Tegelugnen var i drift så tidigt som på 1200-talet, det århundrade då man tror att teglet kom till Mälardalen.

Den nuvarande herrgårdsanläggningen härstammar från 1720-talet då slottsarkitekten Nicodemus Tessin d y ägde gården. Den tidigare anläggningen med kapell hade bränts ner av ryska trupper 1719 i samband med de så kallade rysshärjningarna. Kvar från den äldre gården återstår idag en källare nordväst om herrgården. Tessin deltog i utformningen av det kapell som byggdes upp efter rysshärjningarna. Boo låg långt från moderförsamlingskyrkan på Värmdö, och hade fått ett eget kapell på 1600-talet. Flera kapellförsamlingar bildades i skärgården vid den här tiden. Med kapellet fick området ett sockencentrum med ett fördelaktigt läge nära farleden.

Nord- och sydväst om gården finns personalbostäder med välbevarad äldre karaktär, bland annat en större startarbostad. Den mindre faluröda trädgårdsmästarbostaden är från 1700-talet. Herrgårdens nedre trädgård med sin allé hänger ihop med de så kallade tullhusen vid Stäket, två små ”porthus” till herrgårdsmiljön. Det östra tullhuset användes som likbod och lär vara från 1700-talet. Till miljön hör även Boo fiskeläge med en torpstuga och en gammal timrad sjöbod. Av jordbruksmarkerna återstår inte mycket då området styckades av till fritidshusbebyggelse under 1900-talets första årtionden. Trädgårds- och parkmark finns kvar både norr och söder om herrgården med äldre träd och planteringar.

1720-talsherrgården är uppbyggd enligt det karolinska idealet med en låg ekonomivåning och en högre huvudvåning med större fönster. Huset är timrat men panelbeklätt med detaljer av 1800-talstyp.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Herrgården med kapell är byggnadsminne med särskilda skyddsföreskrifter

Området har även ett arkeologiskt intresse – eventuella åtgärder kräver tillstånd av Länsstyrelsen

Övriga byggnaders individuella arkitektur och tidstypiska drag respekteras

Hus respekteras när det gäller proportioner, fasadfärg, tak, samt byggnadsdetaljer som fönster, panel, utsmyckningar, entréer och räcken. Skydds- och varsamhetsbestämmelser anges i detaljplan.

Tillbyggnader och tillägg får inte dominera

Tillbyggnader eller andra förändringar av befintlig bebyggelse utförs helst på en mindre framträdande del. Höjd, volym och utförande underordnas den ursprungliga byggnaden och följer skydds- och varsamhetsbestämmelserna samt angiven byggrätt i detaljplan. Altaner hör egentligen inte till äldre jordbruksmiljöer, om de ändå byggs bör de vara marknära.

Tomternas befintliga terräng- och vegetationsförhållanden respekteras

Terrasseringar, bergsknallar och träd är viktiga för områdets karaktär och eventuella markar-

beten. De kräver försiktighet med marknivåer och terrängförhållanden. Frågor om eventuella fornlämningar kan ställas till läns museet eller Länsstyrelsen.

Tallarna är karaktäristiska för hållmarksterrängen och vid skogsbryn och på öppnare ytor finns även lövträd som är värda att bevara. I trädgårdarna finns olika typer av fruktträd, buskar och trädgårdsväxter. Vid nyplantering kan man tänka på att välja träd- och växter som sedan tidigare finns i området. Inhägnader är helst låga och luftiga. Äldre murar och terrasser på tomterna bör i möjligaste mån respekteras.

Strändernas natur- och kulturmiljö kräver särskild hänsyn

Strandmiljöerna är särskilt känsliga och kräver stor hänsyn vid åtgärder. Bryggor och tillhörande anläggningar placeras varsamt och underordnas landskapsbilden. Stäket är farledshistoriskt intressant och eventuella åtgärder som berör undervattensmiljö kräver kommunikation med Länsstyrelsen som fattar beslut om marinarkeologisk utredning.

Detaljplan reglerar ny bebyggelse

Detaljplan anger byggrätter och gestaltungsprinciper. Områdets starka kulturhistoriska karaktär

och småskaliga landskapsbild kräver särskild omsorg vid nygestaltning så att helhetsintrycket behålls.

Komplementbyggnader placeras och utformas med respekt för huvudbyggnad och tomt. En enkel färgsättning, med knutar och foder i liknande färg som fasad, kan vara lämplig.

Vägars karaktär respekteras

Vägarna i området är en del av den historiska miljön och kräver hänsyn vid åtgärder.

KULTURMILJÖHÄNSYN I PLANER OCH BESTÄMMELSER

Herrgård med kapell är skyddade som byggnadsminne. Strandskydd gäller för delar av området. Kulturmiljön har olika typer av skydd och bestämmelser för bebyggelse samt park- och trädgårdsmiljöer i detaljplan. Fornlämningar skyddas enligt kulturminneslagen, se fornlämningskarta www.fmis.raa.se Fornlämningar får inte tas bort, förändras, överplanteras eller övertäckas utan tillstånd från Länsstyrelsen.

Ålderdomligt 1700-talshus som bland annat varit trädgårdsmästARBOSTAD. Till vänster ett hus som har varit tvättstuga och bryggstuga.

Boo gård från Stäket. Lantarbetarbostad till vänster och herrgården till höger.

Lantarbetarbostad/arrendatorsbostad från 1800-talets mitt. Det sena 1800-talets detaljrika panelarkitektur präglar fasaderna.

Boo kapell representerar både i skala och utformning skärgårdens äldre kapellarkitektur.

Boo fiskeläge, den timrade sjöboden av traditionellt skärgårdssnitt har en ansenlig ålder.

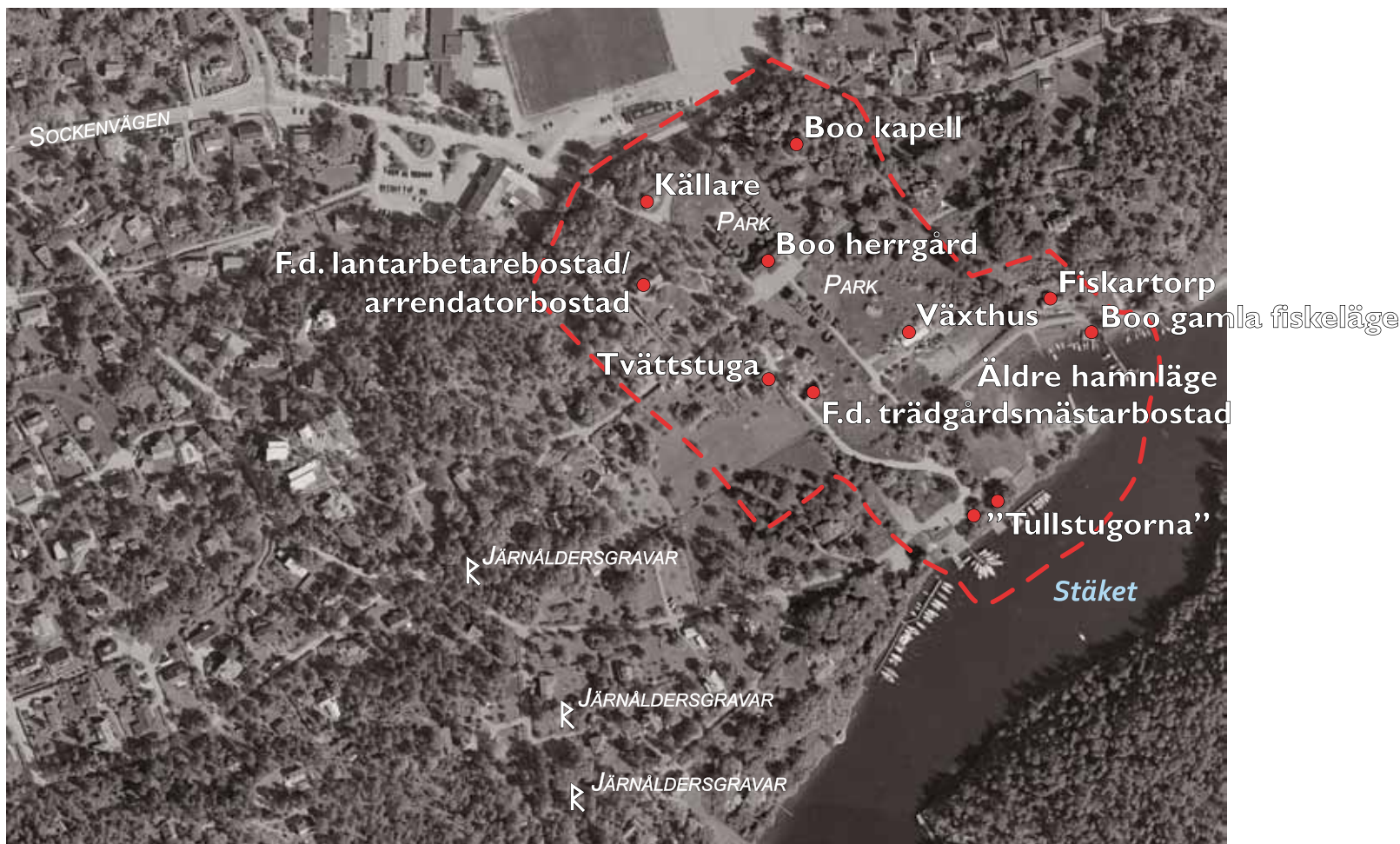
Huvudbyggnadens sjöfasad. Pilastrar i hörnen och takfotens listverk liknar stenhusarkitektur.

Tullstugorna utgör herrgårdens sjöentré. Den högra användes som likbod, härifrån tog man sig till Boo gamla kyrkogård på Skogsö.

Gravar vid Kaptensvägen från yngre järnålder (ca 550-1050 e Kr) tyder på att Boo var en gård redan för över 1 000 år sedan. Under förhistorisk tid begravdes de döda vid gården, först under kristen tid började man använda en gemensam kyrkogård. Upphöjningarna på kullen är gravarna. Gravfältet ligger på en mot farleden välexponerad höjd, det skulle synas att området var bebyggt.

--- Gräns för område av lokalt intresse för kulturmiljövården

● **Källare**

Kulturminne
(Utan punkt: kulturmiljö)

JÄRNÅLDERSGRAV

Registrerad fornlämnning
se www.fmis.raa.se

Informationstext

Stäket

Namn på vatten

Huvudbyggnadens trädgårdsfasad. Huset har huvudsakligen 1800-talskaraktär, men fasadupbyggnaden, med en låg bottenvåning och en högre huvudvåning, avspeglar en äldre stomme av 1700-talstyp.

KILS GÅRD

Kils gård är en välbevarad mindre herrgårdsanläggning i Karl Johan-stil med huvudbyggnad, flyglar, personalbostäder och ekonomibyggnader. Den kulturhistoriska gårdsstrukturen syns ännu tydligt med man- och fågårdar. Kil var från början en bondgård och låg ursprungligen något närmare Baggensfjärden, i närheten av den nuvarande motorvägen. Gården omnämns redan år 1324 och lydde från 1500-talet under gårdarna Boo, Kummelnäs och Velamsund. Gården brann under rysshärjningarna 1719 och återuppbyggdes senare under 1700-talet. Östra flygeln kan ha klarat sig vid branden. Från 1760-talet hamnade gården i borgerlig ägo och blev mer ståndsmässig. På 1850-talet friköptes Kil och därefter uppfördes flera ekonomibyggnader. Den stora ladugården ersattes 2011 av ett bostadshus som påminner om den äldre byggnaden. En gråstensköllare och ett timrat magasin på tomten härstammar från 1700-talet.

Huvudbyggnaden har, trots om- och tillbyggnader under 1800-talet och 1900-talets början, en ålderdomlig karaktär i sin småskalighet och strama fasadkaraktär. Värmdö skeppslag, som Ormingelandet tillhörde i äldre tider, var en skärgårdsbygd där herrgårdarna i allmänhet var små och enkla. Av det forna odlingslandskapet återstår endast rester utmed Värmdövägen och väg 222. Ett tydligare historiskt uttryck i miljön är gamla Värmdövägen om slingrar sig genom gårdsmiljön.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Byggnaders individuella arkitektur och tidstypiska drag respekteras

Befintliga hus respekteras när det gäller proportioner, fasadfärg, tak, samt byggnadsdetaljer som fönster, panel, utsmyckningar och entréer.

Huvudbyggnadens synliga byggnadshistoria respekteras. Huset har en 1700-talshuskropp med panelarkitektur från 1800-talet.

Byggnaderna är skyddade i detaljplan genom skydds- och varsamhetsbestämmelser.

Tomternas befintliga terräng- och vegetationsförhållanden respekteras

Terrängnivåer, bergknallar och träd är viktiga för områdets karaktär. Vid nyplantering kan man tänka på att välja träd, buskar och växter som sedan tidigare finns i området. Äldre murar och terrasser på tomterna tillhör helhetsbilden och bör i möjligaste mån respekteras.

Detaljplan reglerar ny bebyggelse

Detaljplan anger byggrätter och gestaltungsprinciper. Områdets kulturhistoriska karaktär och småskaliga landskapsbild kräver särskild omsorg vid nygestaltning så att helhetsintrycket behålls.

Komplementbyggnader underordnas ursprungshus och tomtbild

Komplementbyggnader placeras och utformas så att tomt och befintliga byggnader respekteras. En enkel, stram färgsättning kan vara lämplig för komplementbyggnader.

Vägars karaktär respekteras

Den före detta landsvägen till Värmdö som korsar området är en del av den historiska miljön och kräver hänsyn vid åtgärder.

KULTURMILJÖHÄNSYN I PLANER OCH BESTÄMMELSER

Området omfattas av detaljplan med skydds- och varsamhetsbestämmelser.

Timrat magasin från 1700-talet. Fönsteromfattningarna är av sen 1800-talstyp.

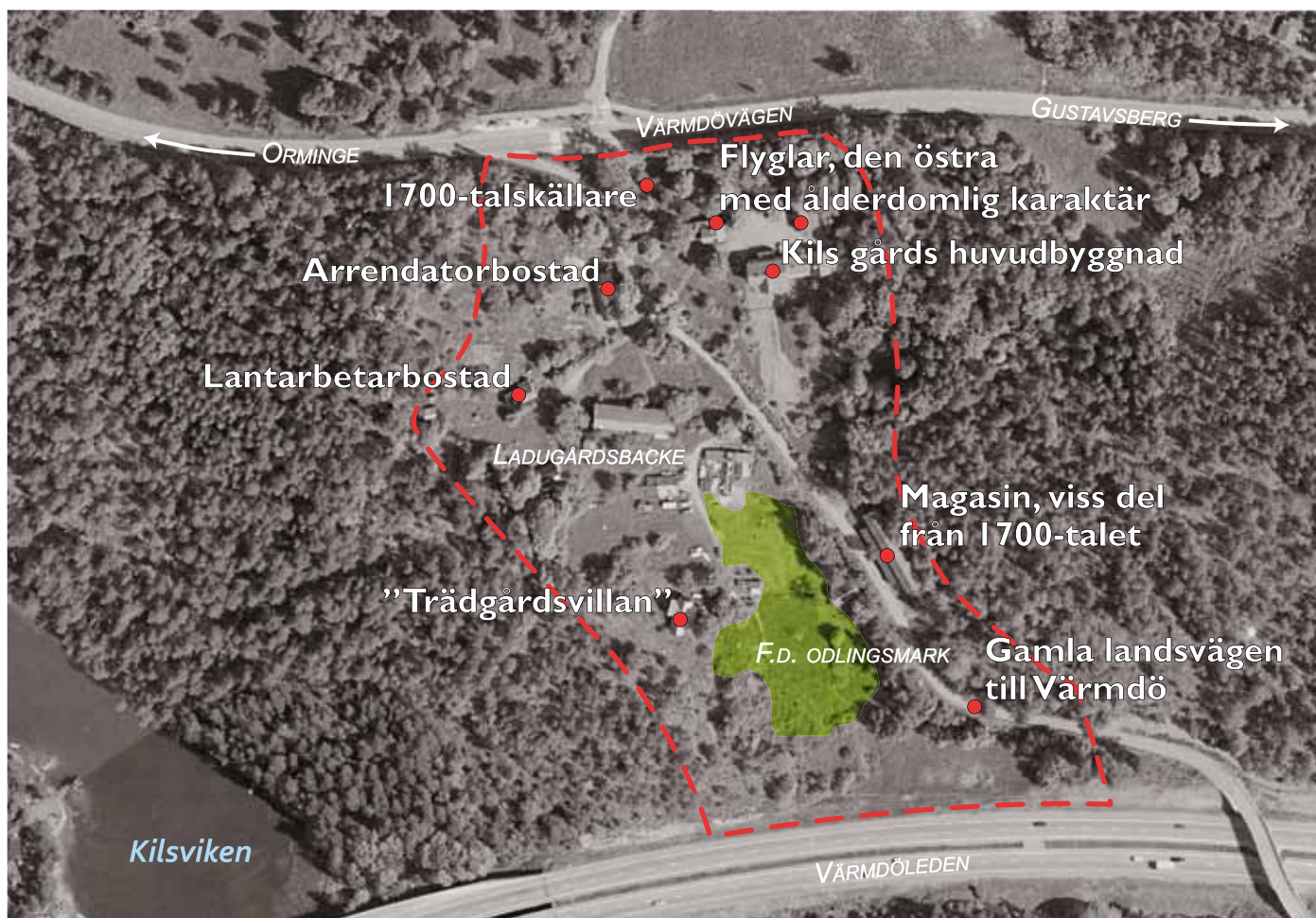
Gråstensmurad källare från 1700-talet, en karaktärsfull byggnad vid gårdens entré.

Arrendatorsbostaden har nästan en ståndsmässig framtoning med sitt brutna tak, medan den ordinära faluröda färgsättningen och avsaknaden av dekor markerar att huset har lägre status än herrgården.

Statarlänga/lantarbetarbostad från 1800-talet.

— — — — —
● **Flyglar**

Gräns för område av lokalt intresse
för kulturmiljövården
Kulturminne
(Utan punkt: kulturmiljö)

VÄRMDÖLEDEN
Kilsviken

Informationstext
Namn på vatten

■ Område med f.d. odlingsmark

VELAMSUND

Velamsunds gård är känd sedan 1300-talet. Den ligger i en sprickdal mellan Insjön, som tidigare var inseglingsbar, och Velamsundsviken. Troligen låg den första gården strax sydväst om dagens gårdsläge, på höjdsträckningen väster om gårdsområdet vid Rigärdet. Den nuvarande terrasserade gårdstomten vid Velamsundsviken är sannolikt från 1600-talet då gården blev säteri. I en park- och trädgårdsanläggning finns 300-åriga lindar kvar. Herrgårdsparken, med en symmetrisk del och en oregelbunden romantisk del, är det som återstår av herrgårdsmiljön. Huvudbyggnaden brann ner 1978 och revs 1981, men under marken finns källarvalven kvar. Velamsunds äldsta byggnad är den så kallade Långa raden mellan trädgården och viken, ett stenhus från tidigt 1800-tal som haft olika gårdsfunktioner och även rymt bostäder. Ett särskilt historiskt avtryck är Vinbergets vinodlingsterrasser med anor från 1600-talets säteritid.

På den strikt ordnade ladugårdsbacken finns byggnader kvar från sent 1800-tal och framåt. De långa husen avspeglar 1800-talets vilja att bygga större och mer rationella ekonomibyggnader på grund av intensivare jordbruksmetoder. Uthuset ligger på ordentligt avstånd från herrgårdsmiljön så att det bildas en tydlig uppdelning

Långa raden från tidigt 1800-tal är Velamsunds äldsta byggnad. Den har rymt bland annat bryggerhus, magasin och bostäder. Bakom byggnaden skymtar herrgårdens fruktträdgård.

av gårdens funktioner. Olika typer av personalbostäder finns kvar på området, vid infartsallén ligger till exempel en lantarbetarbostad från 1896 med en detaljrik panel. Mot Kil passerar vägen torpet Alkärrret och en skolbyggnad från 1910-talet.

Det forna odlingslandskapet har kvar en äldre struktur med smala gärdssystem på båda sidor av Insjön. De så kallade Mörbygårderna öster om Insjön har en stark ålderdomlig karaktär. De före detta odlingsmarkerna har till stor del behållit sina oregelbundna former och utbredning. Mörby var under medeltiden en egen gård som på 1660-talet tilldelades Velamsundsgodset efter en kortare tid under Farsta säteri (Gustavsberg) och som egen sätesgård. Jordbruket på Mörby bedrevs vidare av Velamsund. Mörbys sammanslagning med Velamsund innebar att bostadshusen togs bort. Redan 1679 omtalas Mörby som obebyggt. Gårdstomten, som troligen har medeltida anor, är idag en registrerad fornlämning. En annan fornlämningsregistrerad bebyggelselämning är husgrunderna efter gården Lilla Velamsund, som omnämns på 1500-talet. Gården låg väster om huvudgården vid sydöstra kanten av Fösagärdet, idag genomkorsat av en motionsstig. Grunderna är tydliga med spisrösen och syllstenar, en stor källarruin finns också på platsen.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Byggnaders individuella arkitektur och tidstypiska drag respekteras

Befintliga hus respekteras när det gäller proportioner, fasadfärg, tak och byggnadsdetaljer som fönster, panel, utsmyckningar och entréer. Långa raden har en enkel nyttobyggnadskaraktär från tidigt 1800-tal med slätputsade fasader. Ekonomi- och personalbostäder från sekelskiftet 1900 har en mer detaljrik panelarkitektur.

Tillbyggnader och tillägg får inte dominera

Tillbyggnader, takkupor och terrasser eller andra mer påtagliga förändringar av befintlig bebyggelse utförs helst på en mindre framträdande del. Höjd, volym och utförande underordnas den ursprungliga byggnaden och tomten/landskapsbilden. Altaner bör vara marknära, eller om möjligt undvikas helt.

Befintliga terräng- och vegetationsförhållanden respekteras

Terrängnivåer, bergknallar och träd är viktiga för områdets karaktär. Vid nyplantering kan man tänka på att välja träd, buskar och växter som

sedan tidigare finns i området. Äldre murar och terrasser tillhör helhetsbilden och bör respekteras. Hänsyn tas till vägnas karaktär.

Herrgårdsparken med sina olika karaktärer och vegetation respekteras och vidmakthålls

Sedan åtminstone 1800-talet har det funnits en ordnad trädgård söder om herrgårdsterrassen och en romantiskt anlagd park mot norr med oregelbunden struktur och exotiska trädslag. Skötselföreskrifter för naturreservatet finns men en särskild skötselplan för parken saknas och bör tas fram.

Strändernas natur- och kulturmiljö kräver särskild hänsyn

Strandmiljöerna är särskilt känsliga och kräver stor hänsyn vid åtgärder. Bryggor och tillhörande anläggningar placeras varsamt och underordnas landskapet. En kulturhistorisk lämning är den latringrop som finns vid Velamsundsvikens västra strand och som är ett uttryck för 1800-talets jordbruksmetoder som krävde införsel av gödsel från prämar. Gårdens höga ålder och sjönära läge kan kräva marinarknologisk förundersökning vid åtgärder som berör undervattensmiljö.

Ny bebyggelse prövas med försiktighet

Eventuella nya hus anpassas till miljön och landskapet i placering, skala, material och färgsättning. Områdets kulturhistoriska karaktär kräver särskild omsorg vid nygestaltning så att helhetsintrycket behålls. Gårdstunets uppdelning med en fägård och en mangård respekteras som två separata delar.

Den öppna och tidigare uppodlade marken i anslutning till gårdsbebyggelsen har stort kulturhistoriskt värde. Endast i undantagsfall och där det bedöms lämpligt med hänsyn till bevarandebeståndet kan marken användas för byggnad eller anläggning av allmänt intresse. Landskapet väster om gårdsallén är ett arkeologiskt sårbart område med bebyggelse lämningar, bland annat på kullen bakom Övre Kålgården, och odlingsmarker som troligen har medeltida ursprung. Här låg med stor sannolikhet det äldsta Velamsund innan bebyggelsen flyttades närmare Velamsundsviken i samband med 1600-talets säteribildning.

Komplementbyggnader underordnas ursprungshus och tomtbild

Komplementbyggnader placeras och utformas med respekt för befintlig byggnad och tomt. En enkel, stram färgsättning kan vara lämplig.

Fortsatt hävd av kulturlandskapet

Det öppna landskapet är betydelsefullt för att bevara det kulturhistoriska helhetsintrycket. Särskilt de kulturpåverkade skogsbrynen och åkerholmarna med äldre ekar, enar och tallar är värdefulla. Delar av området ingår i ett naturreservat med särskilda skötsel föreskrifter.

KULTURMILJÖHÄNSYN I PLANER OCH BESTÄMMELSER

Landskapet är naturreservat med särskilda skötsel föreskrifter.

Strandskydd gäller för stora delar av området.

Fornlämningar skyddas enligt kulturminneslagen, se fornlämningsregister på www.fmis.raa.se. Fornlämningar får inte tas bort, förändras, överplanteras eller övertäckas utan tillstånd från Länsstyrelsen.

Långa raden har en enkel nyttobyggnadskaraktär.

Lantarbetarbostad från 1896, i folkmun kallad "Nybygget" eller "Nässeltäppan".

Velamsunds skolbyggnad från 1913 är idag bostad.

Stockängen vid vägen mot Kärrtorp öster om gården. Skogsbrynet domineras av ekar, bakom främre trädraden skymtar barrskogen.

Övre Kålgården är en av de två lantarbetarbostäder som byggdes 1918. Stilen är nationalromantisk, en tillbakablick på allmogens äldre byggnadskonst utan lövsågerier och med småspröjsade fönster.

Torpet Alkärrret med timrat uthus.

Utmed Skraddarängarna öster om gården slingrar sig vägen till Knarrnäs på ett ålderdomligt sätt.

Grova ekar vid Mörby gårdstomt. Ekar är ljuskrävande och kan berätta om långvarig markhäv.

På gärdena runt gården betar idag hästar. I bakgrunden syns Velamsunds ekonomibyggnader. Den röda magasinbyggnaden är väl synlig i landskapsbilden, en kulturhistorisk kvalitet som ger området identitet.

Ladu- och magasinbyggnad från 1886. Långsträckta uthus hör till det sena 1800-talet då godsens jordbruk moderniserades. Panelarkitekturen med de konstfullt utformade fönsteromfattningarna kan spåras till samtida mönsterböcker.

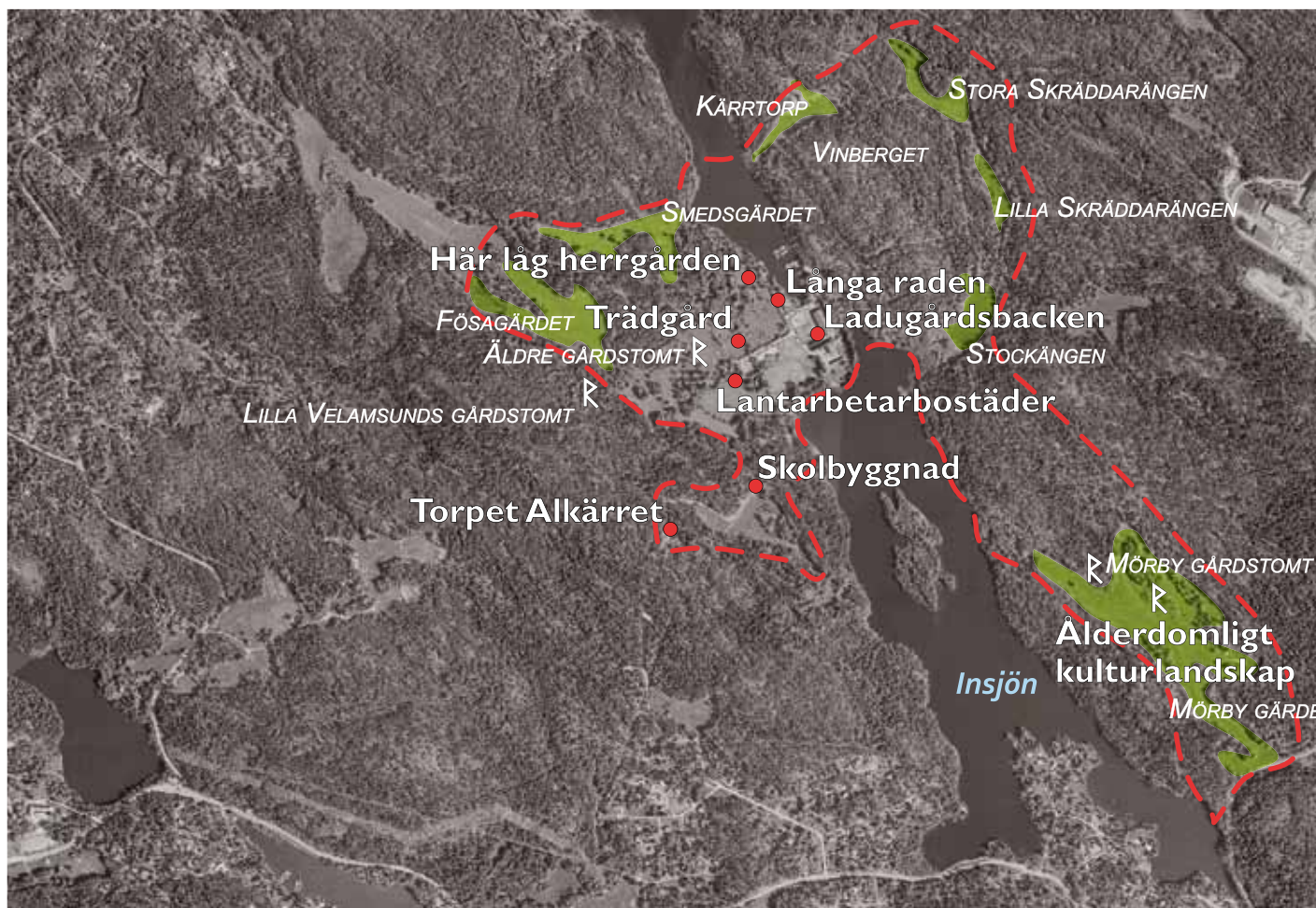
Vagnslider.

På magasinet hängde en gång en vällingklocka som kallade lantarbetarna till arbete. Ställningen finns kvar med skyddstak och vindflöjel.

Herrgårdsallén.

--- Gräns för område av lokalt intresse för kulturmiljövården

● **Trädgård**

Kulturminne
(Utan punkt: kulturmiljö)

R

FÖSAGÅRDET

Registrerad fornlämnning
se www.fmis.raa.se

Informationstext

Insjön

Namn på vatten

Område med odlingsmark

SOMMARHERRGÅRDEN

Stockholms borgare skapade tidigt odlingslotter i stadens utkanter. Här odlades vitkål och andra grönsaker redan under slutet av medeltiden. Täpporna blev malmgårdar eftersom de låg på malmarna där borgarna också hade betesmark. Under 1600-talets stormaktstid började borgarna och adeln bebygga odlingslotterna ståndsmässigt. Malmgården blev ett lantligt residens som sommartid gav luftombyte och nöje, förutom att den producerade mat till hushållet.

Även Sicklaön var intressant för stockholmarna, under medeltiden bland annat som betesmark. Allteftersom staden växte ökade intresset för området på grund av det farledsnära läget och Danvikens hospitals villighet att hyra ut hospitalets gårdar och torp till sommargäster. Sicklaöns orördhet och dramatiska sprickdalsnatur passade det natursvärmeri som växte sig starkare under 1700-talet. Den framväxande så kallade skeppsbroadeln, förmögna grosshandlare, fick i detta område möjlighet att förverkliga sina egna malmgårdar. Kring århundradets mitt byggdes de små sommarherrgårdarna Svindersvik och Stora Nyckelviken på Sicklaöns norra kust av direktörer i Ostindiska kompaniet. Dessa miniatyrherrgårdar för sommarbruk anlades på tidigare torpmarker, kompletta med trädgård och park, visst lantbruk och ståndsmässiga huvudbyggnader.

Senare under 1700-talet och 1800-talets första del blev sommarnöjena allt fler och skapades allt längre från sta-

Stora Nyckelvikens trädgård.

den. Det var nu huvudstadens framväxande medelklass, till exempel köpmän och tjänstemän som sekreterare, advokater och inspektörer som köpte skärgårdstorpen. På mark som tillhörde Boo säteri på Värmdön byggdes vid den här tiden flera mindre sommarherrgårdar.

Lanthushållningen var fortfarande en viktig del av sommargårdarna, medan arkitekturen följde rådande stilideal. Huvudbyggnaderna på gårdarna Eriksvik och Tollare i Boo speglar den arkitektoniska utvecklingen på ett särskilt tydligt sätt.

Svindersviks huvudbyggnads trädgårdsfasad.

SVINDERSVIK

Claes Grill, bruksägare och direktör i Ostindiska kompaniet, lät omkring 1740 bygga sommarnöjet Svindersvik. Gården är i dag ett av stockholmstraktens äldsta och bäst bevarade sommarnöjen och har aldrig vinterbonats. En av 1800-talets ägare var sidenfabrikör Almgren som tog över 1863. Familjen byggde ytterligare ett hus, sommarvillan Kullen, som uppfördes 1879-1880 och har en lekfull panelarkitektur. Familjen Almgren blev de sista privata ägarna, 1949 överlät de gården till Nordiska museet.

Huvudbyggnaden på Svindersvik är ett gulputsat tegelhus med brutet tak, en herrgård i miniatyr, som i öster kantas av en köksflygel. Byggnaden är ritad av 1700-talsarkitekten Carl Hårleman som utgick från franska förebilder i planlösningen. Inredningen och köksflygelns 1700-talsutrustning är till stor del bevarad. Höga, konstfullt murade stenterrasser vetter mot viken. Vid stranden ligger en mer lustbetonad paviljong, med fasader i både tegel och trä. Trädgårdsmästarbostaden, med hög stensockel, är en faluröd träbyggnad av enklare 1700-talssnitt. Framför huvudbyggnaden ligger en strikt ordnad fruktträdgård. Rester av en oregelbunden romantisk park med bland annat bokträd omger byggnaderna. Till miljön hör också en grupp av små uthus som speglar lantgårdens funktion som matproducent. Vid gårdens infart kan man ana spår av ett kulturlandskap. En allé som förbinder 1700-talsmiljön med den Almgrenska villan finns också bevarad.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Anläggningen och miljön förvaltas och sköts av Nordiska museet. Bevarandebeståndet är stort för såväl enskilda byggnaders exteriörer och interiörer som den kringliggande miljön med trädgårds- och parkmark. Herrgårdsanläggningen är av byggnadsminnesklass även om den formellt inte har den statusen. Nordiska museet upprättade en vårdplan för grönytor 1996. Byggnaderna saknar i nuläget vårdplan. Vi rekommenderar antikvarisk medverkan vid åtgärder.

Villa Kullens arkitektur och tidstypiska färgsättning respekteras vid förändringar och underhåll, eventuella tillägg underordnas ursprunglig byggnad och tomt.

Drakhuvudformad vattenutkastare på huvudbyggnaden.

KULTURMILJÖHÄNSYN I PLANER OCH BESTÄMMELSER

Svindersvik ligger inom ett område av riksintresse för kulturmiljövården vilket innebär att Länsstyrelsen utövar tillsyn vid planläggning. Miljön omfattas av strandskydd.

Köksflygelns entré kröns av dekorativa urnor.

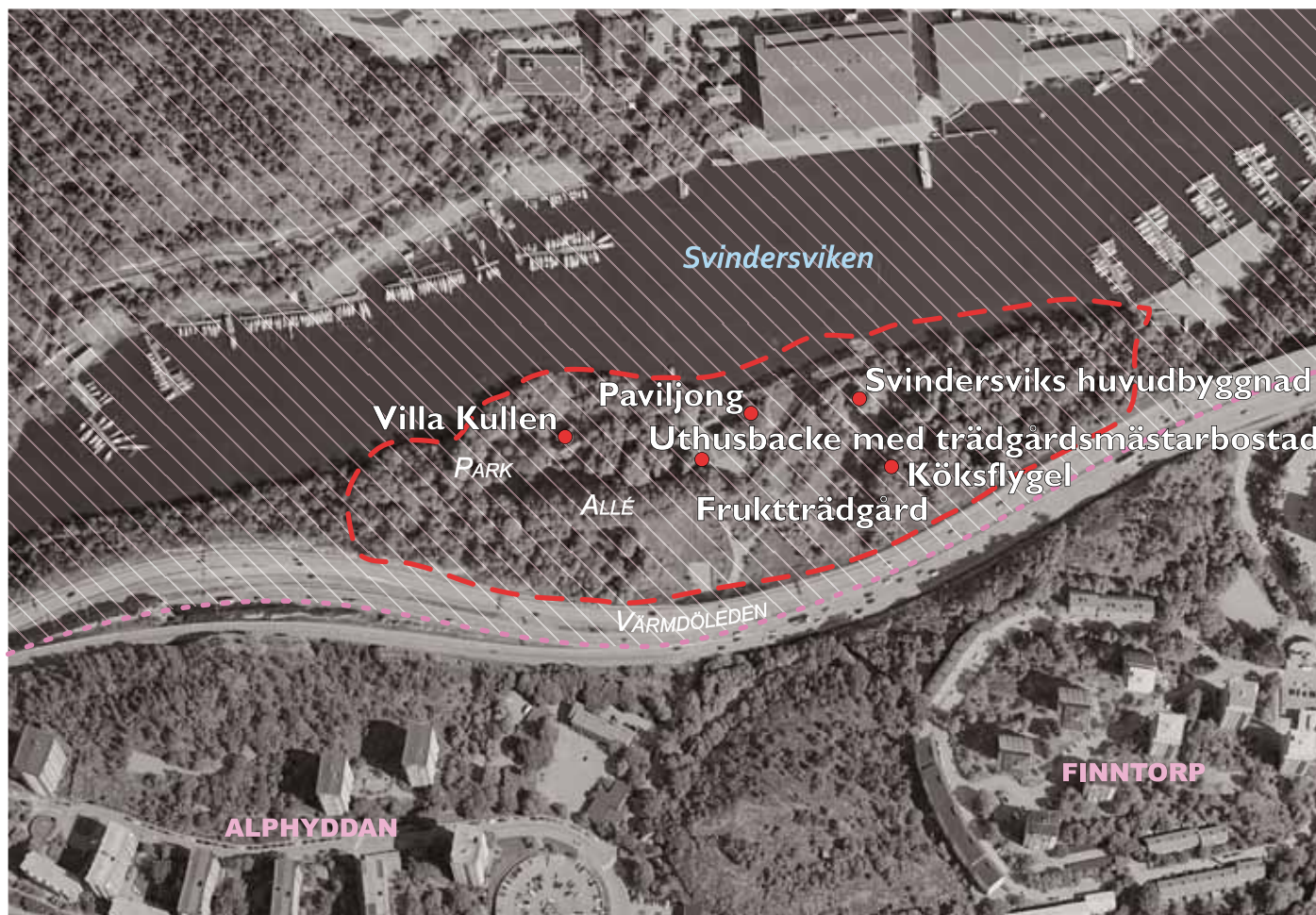
Allén mellan villa Kullen och herrgården.

Brygghus och trädgårdsmästarbostad.

Villa Kullen, snickarglädjevilla från 1880 i parken väster om huvudbyggnaden.

---	Gräns för område av lokalt intresse för kulturmiljövården	● Paviljong	Kulturminne (Utan punkt: kulturmiljö)	FINNTORP	Platsnamn
---	Område av riksintresse för kulturmiljövården	VÄRMDÖLEDEN	Informationstext	<i>Svindersviken</i>	Namn på vatten

Stora Nyckelvikens trädgårdsfasad. Mittdelen är äldst, till höger en murad köksdel och till vänster den så kallade Franska salongen.

STORA OCH LILLA NYCKELVIKEN

Den sjönära sommarherrgården Stora Nyckelviken byggdes vid mitten av 1700-talet för Herman Petersen, direktör på Ostindiska kompaniet. Gården användes som sommarbostad fram till 1930-talet, bland annat för sångerskan Jenny Lind på 1860-talet. Den timrade huvudbyggnaden är klädd med slät panel för att se ut som ett dyrbarare stenhus. Även knutarnas utformning och byggnadens grå och ockragula färger är valda för att likna sten. Den tillbyggda norra gaveln med den franska salongen och biljardflygeln med spegeldammen framför, är från 1760-talet. De faluröda flygelbyggnaderna har ett äldre, enklare utseende. Flera av huvudbyggnadens rum har värdefulla inredningsdetaljer från 1700-talet och 1800-talets första hälft.

Till herrgården hör en park- och trädgårdsanläggning med lusthus och växthus. Det åttkantiga lusthuset är en av Nackas symbolbyggnader med bevarad karaktär från 1750-talet. Till bebyggelsen hör fägårdsbacken med uthus grupperade i en öppen fyrkant. Gården omges av ett ålderdomligt kulturlandskap som är äldre än bebyggelsen. Nyckelviken omnämns som torp under Järla gård redan på 1400-talet, och den långvariga markhävden har lämnat efter sig många ekar och skogsbryn med höga natur- och kulturvärden. Sprickdalens smala odlingsytor speglar skärgårdsjordbrukens småskalighet.

Lilla Nyckelviken som ligger alldeles vid farledens strand, är ett mindre ståndsmässigt sommarbostad från 1700-talet. Strax intill ligger en enklare faluröd byggnad, troligen av 1700-talsursprung. Mellan de två husen låg på 1700-talet en sjökrog som på 1950-talet flyttades till norra Djurgården. Lilla Nyckelviken blev sjökrog på 1700-talet kort efter att Stora Nyckelvikens sjökrog hade övergivits. Den äldre sjökrogen omnämns i 1600-talskällor och låg i närheten av dagens ångbåtsbrygga i anslutning till Stora Nyckelvikens skyddade hamnvik. Lilla Nyckelviken var på 1600-talet torpet Korphyttan. Rester av torpets odlingsmark kan anas intill nerfartsvägen med kulturpräglad växtlighet.

Lilla Nyckelviken har en välbevarad 1700-talskaraktär; gaveltillbyggnaden är från 1800-talet.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Stora Nyckelviken är byggnadsminne med särskilda skyddsföreskrifter och skyddsområde – eventuella åtgärder kräver tillstånd av Länsstyrelsen. Lilla Nyckelvikens 1700-talsarkitektur kräver särskild varsamhet vid underhåll och ändringar. Intilliggande byggnads enklare stugkaraktär respekteras i arkitektoniskt uttryck och färgsättning.

KULTURMILJÖHÄNSYN I PLANER OCH BESTÄMMELSER

Landskapet är naturreservat med särskilda skötsel-föreskrifter

Skogsbryn, öppna ytor och strändernas natur- och kulturmiljö kräver särskild hänsyn. Strand-skydd gäller. Det farledsnära läget och kunskapen om att det funnits sjökrogar i området kan kräva marin- arkeologisk förundersökning vid åtgärder som berör undervattensmiljön.

Stora och Lilla Nyckelviken ligger inom område av riksintresse för kulturmiljövården vilket innebär att Länsstyrelsen utövar tillsyn vid planläggning.

Vid skogsbryn kan kallmurade stengårdsgårdar från 1700-talet finnas kvar. Gårdsgården skulle hålla de skogsbetande djuren borta från odlingsmarken. Ekarna växer sig här stora på grund av goda ljus- och klimatförhållanden.

Utsikt från herrgården mot trädgårdens lusthus. Planterade träd skapar tavelliknande landskapsvyer.

Biljardflygeln och spegeldammen från 1760-talet.

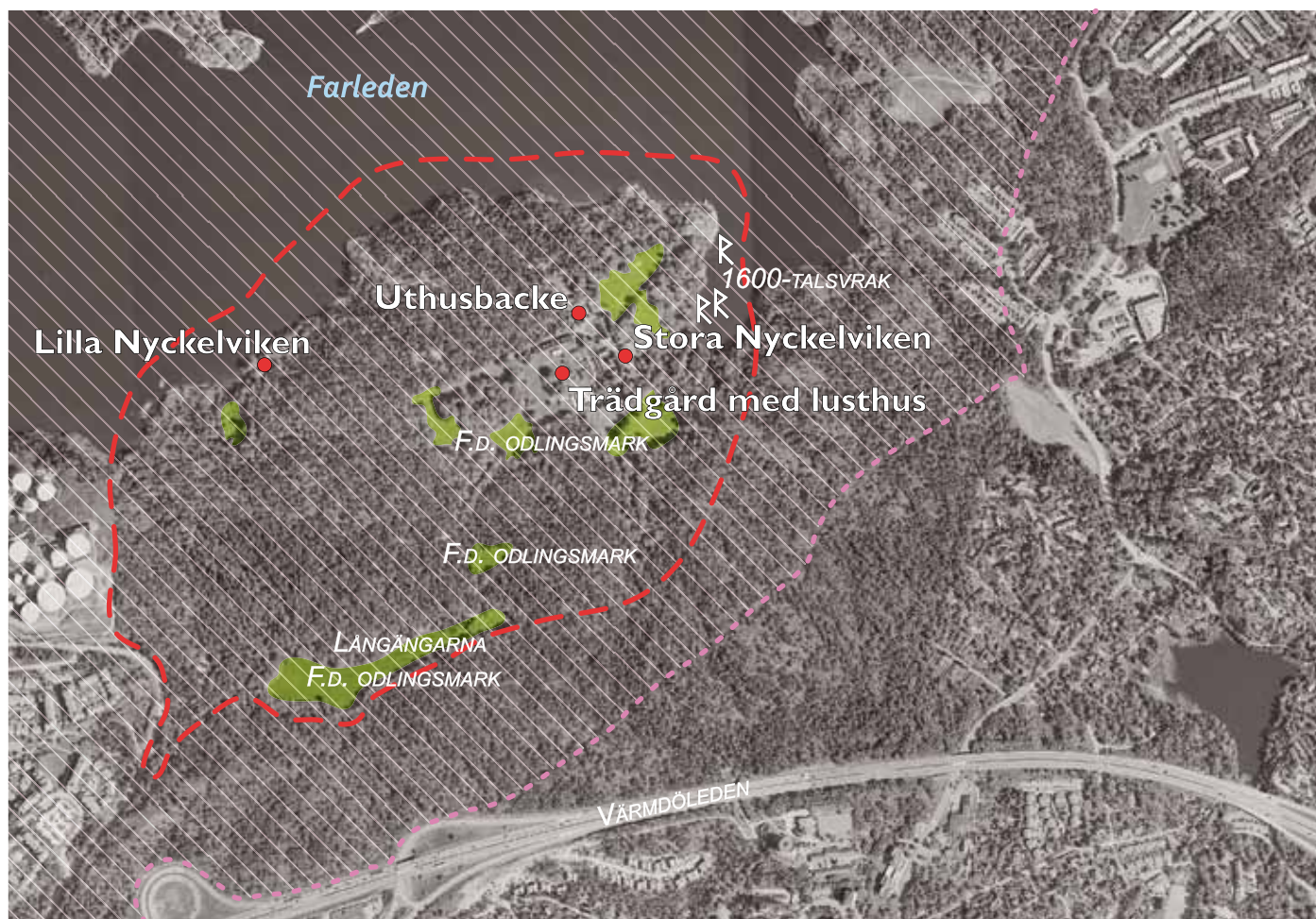
Röda stugan vid Lilla Nyckelviken representerar skärgårdens äldre byggnadskultur av enklare allmogesnitt.

Infartsvägen slingrar sig följsamt utmed det öppna odlingslandskapet. Planterade lövträd skapar ett storstilat landskap som tillhör herrgårdslandskapet.

Trädgården med flygelbyggnaderna.

Gräns för område av lokalt intresse för kulturmiljövården

Område av riksintresse för kulturmiljövården

Trädgård
Kulturminne
(Utan punkt: kulturmiljö)

Registrerad fornlämning
se www.fm.is.raa.se

VÄRMDÖLEDEN

Orienteringstext

Farleden

Namn på vatten

Område med f.d. odlingsmark

Eriksviks huvudbyggnad med tidigare ladugårdscomplex och Gröna villan.

ERIKSVIK

Eriksvik vid Kilsviken är ett bra exempel på de enklare sommarherrgårdar, som byggdes i skärgården av den framväxande borgarklassen under 1700-talets slut och 1800-talets början. Huvudbyggnaden uppfördes de sista åren av 1790-talet, eller möjligen runt år 1800, på mark som hade tillhört de två kummelnästorpen Lurbacka och Munkekärr. Byggherre var köpmannen Erik Widberg, därav namnet Eriksvik. Ursprunget i 1700-talet syns bland annat i huvudbyggnadens valmade brutna tak.

På 1860-talet genomfördes en ombyggnad av huvudbyggnaden och då tillkom verandor och utsmyckningar i så kallad schweizerstil. Klädeshandlaren C G Sundberg, som då ägde gården, lät 1868 uppföra grannhuset Gröna villan som sommarnöje åt sin dotters familj. Villan har en fantasifull utformning i så kallad cottagestil, en variant av schweizerstilen med vinkelformad byggnad. Enligt traditionen är den uppförd på platsen för Eriksviks tvättstuga. Av Eriksviks ekonomibyggnader återstår en ladugård med två logar i vinkel från 1850-talet, dessa är sedan länge bostäder. Den här delen av miljön speglar funktionen som lantgård, som var typisk för skärgårdens tidiga sommarböjen.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Husens tidstypiska panelarkitektur respekteras

Den rikt utsmyckade panelarkitekturen från 1800-talets senare hälft är en viktig kvalitet i miljön. Det gäller också husens proportioner, takformer och färgsättningar. Ljusbildad panel dominerar med listverk, foder och orneringar i kontrasterande kulörer. Vid ommålning bör man utgå från husets individuella färghistoria eller en tidstypisk färg. Rejåla stensocklar och resliga fönster samt utskjutande taksprång är andra karaktärsdrag som är värda att bevara.

Huvudbyggnadens synliga byggnadshistoria, en 1700-talshuskropp med panelarkitektur från 1800-talets senare del, är en kulturhistorisk kvalitet som respekteras.

Tillbyggnader och tillägg underordnas

Tillbyggnader, takkupor och terrasser eller andra mer påtagliga förändringar av befintlig bebyggelse utförs helst på en mindre framträdande del. Höjd, volym och utförande underordnas den ursprungliga byggnaden och tomtbild. Altaner bör vara marknära.

Tomternas befintliga terräng- och vegetationsförhållanden respekteras

Eventuella markarbeten kräver försiktighet med befintliga marknivåer och terrängförhållanden då

höjdskillnader och träd är allmänt viktiga för områdets karaktär. Vid nyplantering kan man tänka på att välja träd och vegetationstyper som sedan tidigare finns i miljön.

Strändernas natur- och kulturmiljö kräver särskild hänsyn

Strandmiljöerna är särskilt känsliga och kräver stor hänsyn vid åtgärder. Bryggor och tillhörande anläggningar placeras varsamt och underordnas landskapsbild och huvudbyggnad. I undervattensmiljön i Kilsviken kan det finnas marinarkeologiska fynd med tanke på vikens långvariga roll som hamnvik för gårds- och torpbebyggelse i området. Åtgärder som berör undervattensmiljön kan därför kräva kommunikation med Länsstyrelsens kulturmiljöenhet.

Detaljplan reglerar ny bebyggelse

Detaljplan anger byggrätter. Miljöns starka kulturhistoriska karaktär kräver omsorg vid nygestaltning så att helhetsintrycket behålls.

Miljöns uppdelning med en fägård och mangård respekteras som två separata delar.

Komplementbyggnader underordnas ursprungshus och tomtbild

Komplementbyggnader placeras och utformas så att huvudbyggnad och tomtbild respekteras. En enkel färgsättning, med knutar och foder i liknande färg som fasaden, kan då vara lämplig.

KULTURMILJÖHÄNSYN I PLANER OCH BESTÄMMELSER

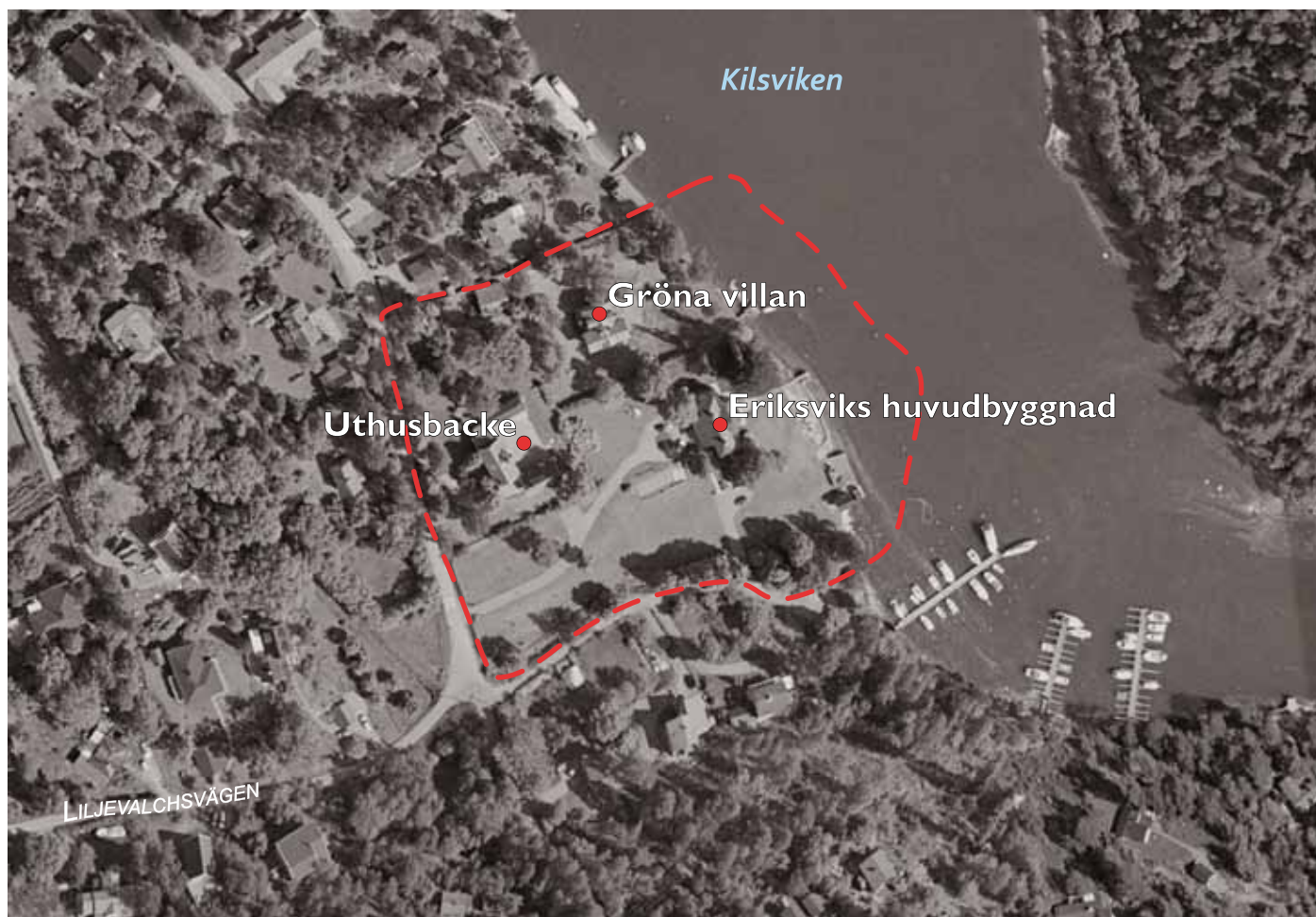
I detaljplanen för området finns en skyddsbestämmelse för de kulturhistoriskt värdefulla husen som anger att ändringar inte får förvanska byggnaders karaktär eller anpassning till miljön. Ny bebyggelse ska utformas med särskild hänsyn till omgivningens karaktär. Marken mellan Eriksviks huvudbyggnad/Gröna villan och stranden får enligt planen inte bebyggas.

Gröna villan, tidig sommarvillarkitektur från 1860-talet.

Eriksviks huvudbyggnad har en intressant blandning av gustaviansk stil från sent 1700-tal och det sena 1800-talets strävan till dekorativ panelarkitektur med verandautbyggnader.

- Gräns för område av lokaltintresse för kulturmiljövården
- Gröna villan**
Kulturminne (Utan punkt: kulturmiljö)
- LILJEVALCHSVÄGEN*
Informationstext
- Kilsviken*
Namn på vatten

Tollares huvudbyggnad.

TOLLARE

Tollare omnämns som torp i skriftliga källor från 1403. Åren 1556-1829 hörde Tollare till Boo, som var traktens tongivande gods. Under resten av 1800-talet fram till 1918 fungerade gården som sommarnöje för Stockholms borgerskap. Läget var attraktivt alldeles vid farleden genom Skurusundet, som från 1840-talet regelbundet trafikerades av ångbåtar från Gustavsbergsbolaget.

Sedan 1952 har gården varit folkhögskola i IOGT-NTO:s regi. Huvudbyggnaden är en panelad träbyggnad. Den stenhusimiterande stil som huset har idag är resultatet av en ombyggnad på 1870-talet enligt ritningar av arkitekt P J Ekman. Ytterligare tillbyggnader har gjorts, men husets historia går fortfarande att läsa av. Detaljriktigheten speglar det sena 1800-talets strävan mot en mer informell trähusarkitektur. En säregen anläggning är trädgårdens kägelbana i samma stil som huvudbyggnaden. Kägelbanor var populära kring sekelskiftet 1900, men bevarade exemplar är ovanliga.

Mot sjösidan finns höga terrassmurar, alléer och parkträd. Kring infarten och sydost om mangården ligger olika byggnader för fritidsaktiviteter och boende från folkhögskoletidens första decennier i robust funktionalistisk arkitektur. Även enstaka äldre byggnader från gårdstiden finns kvar. De omges av ett långsträckt landskap som påminner om när gården hade jordbruk. I dalgången mot norr och nordost växer gamla ekar.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Varje epoks arkitektoniska uttryck respekteras

Befintliga hus respekteras i proportioner, färgsättning, tak och byggnadsdetaljer som fönster, panel, tegel- och putsdetaljer, utsmyckningar, entréer och räcken. Detta gäller även folkhögskolans byggnader från 1900-talets andra hälft.

Tillbyggnader och tillägg får inte dominera

Tillbyggnader, takkupor och terrasser eller andra mer påtagliga förändringar av befintlig bebyggelse utförs helst på en mindre framträdande del. Höjd, volym och utförande underordnas den ursprungliga byggnaden. Altaner bör vara marknära och bör undvikas helt på huvudbyggnad.

Tomternas befintliga terräng- och vegetationsförhållanden respekteras.

Terrängnivåer och träd är viktiga för områdets karaktär. Tallarna är karaktäristiska för hällmarksterrängen och vid skogsbryn och på öppnare ytor finns även bevarandevärda lövträd; närmast herrgården alléer och planterade parkträd. Vid nyplantering kan man tänka på att välja träd och vegetationstyper som sedan tidigare finns i området. Herrgårdens höga terrassmur på sjösidan respekteras.

Strändernas natur- och kulturmiljö kräver särskild hänsyn

Strandmiljön är särskilt känslig och kräver stor hänsyn vid åtgärder. Bryggor och tillhörande anläggningar placeras varsamt och underordnas landskapsbilden. Bergsbranter ska behålla sin naturliga karaktär. Det farledsnära läget kan kräva marinarknologisk förundersökning vid åtgärder som berör undervattensmiljö.

Ny bebyggelse prövas med försiktighet

Eventuella nya hus byggs vid befintlig bebyggelse och anpassas till miljön och landskapet vad gäller placering, skala, material och färgsättning. Vid platser som domineras av naturen kan en naturanpassad, stram färgsättning vara att föredra.

Komplementbyggnader underordnas ursprungshus och tomtbild

Komplementbyggnader placeras och utformas så att huvudbyggnad och tomtbild respekteras. En enkel färgsättning, med knutar och foder i liknande färg som fasaden, kan då vara lämplig.

KULTURMILJÖHÄNSYN I PLANER OCH BESTÄMMELSER

Området är inte detaljplanerat. Strandskydd sträcker sig fram till gårdsbyggnaderna.

Tollares fasad mot sjön med park i förgrunden.

Kägelbanan på Tollare.

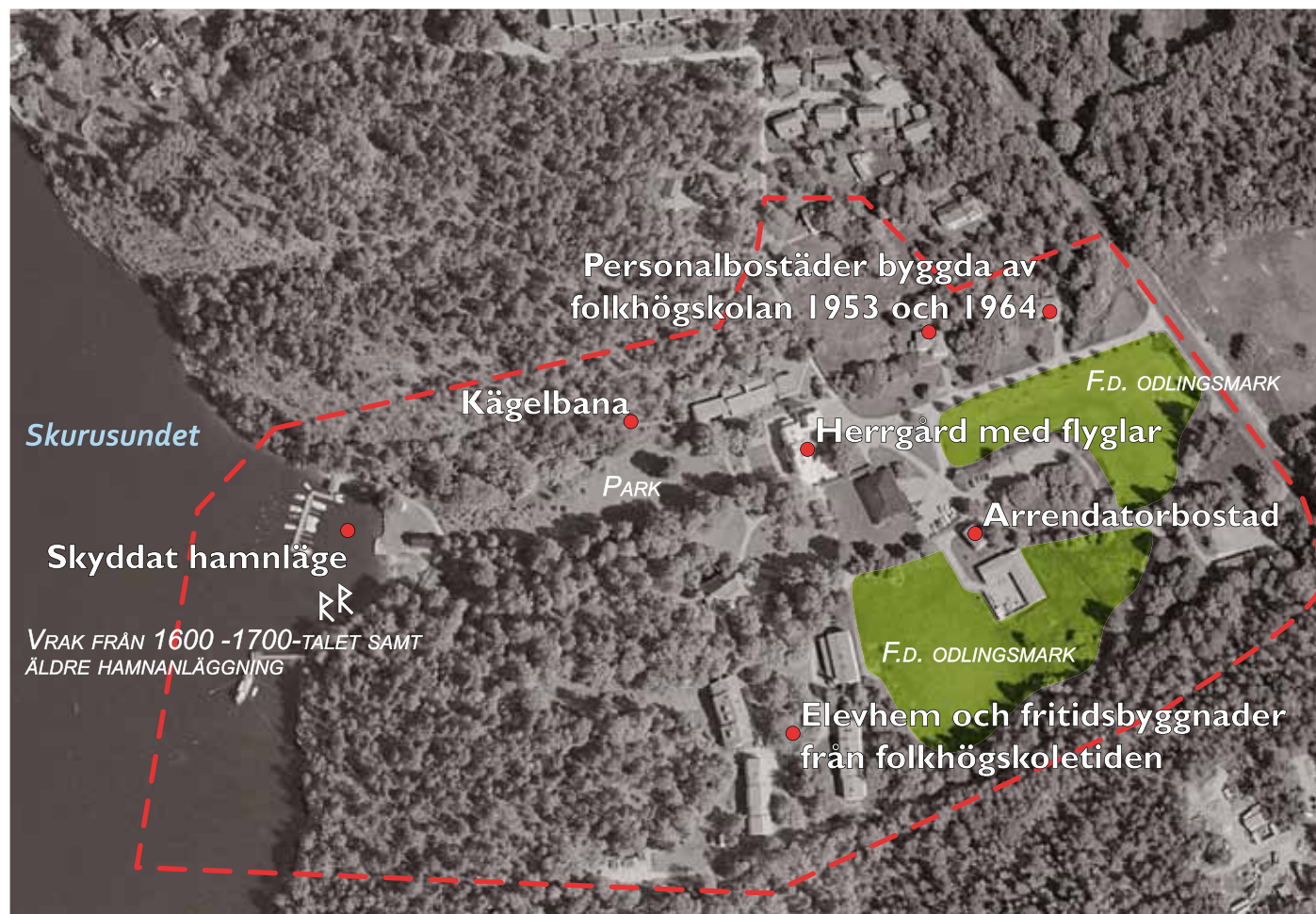
Kallmurad terrassmur i Tollares park.

Gårdsbyggnad från 1800-talets senare del, har använts som bl a lärarbostad.

Tollare folkhögskolas elevbostäder i folkhemsfunkis. Bilden visar elevhemmet Nykterheten från 1953.

--- Gräns för område av lokalt intresse för kulturmiljövården

● **Kägelbana** Kulturminne (Utan punkt: kulturmiljö)

Registrerad fornlämning
se www.fmis.raa.se

ODLINGSMARK Informationstext

Skurusundet Namn på vatten

Område med F.d. odlingsmark/
industri resp. bostäder

T.v. Hasseludden. T.h. m/s Östanå I i Baggensstäket och detalj från lusthus i Vikingshill.

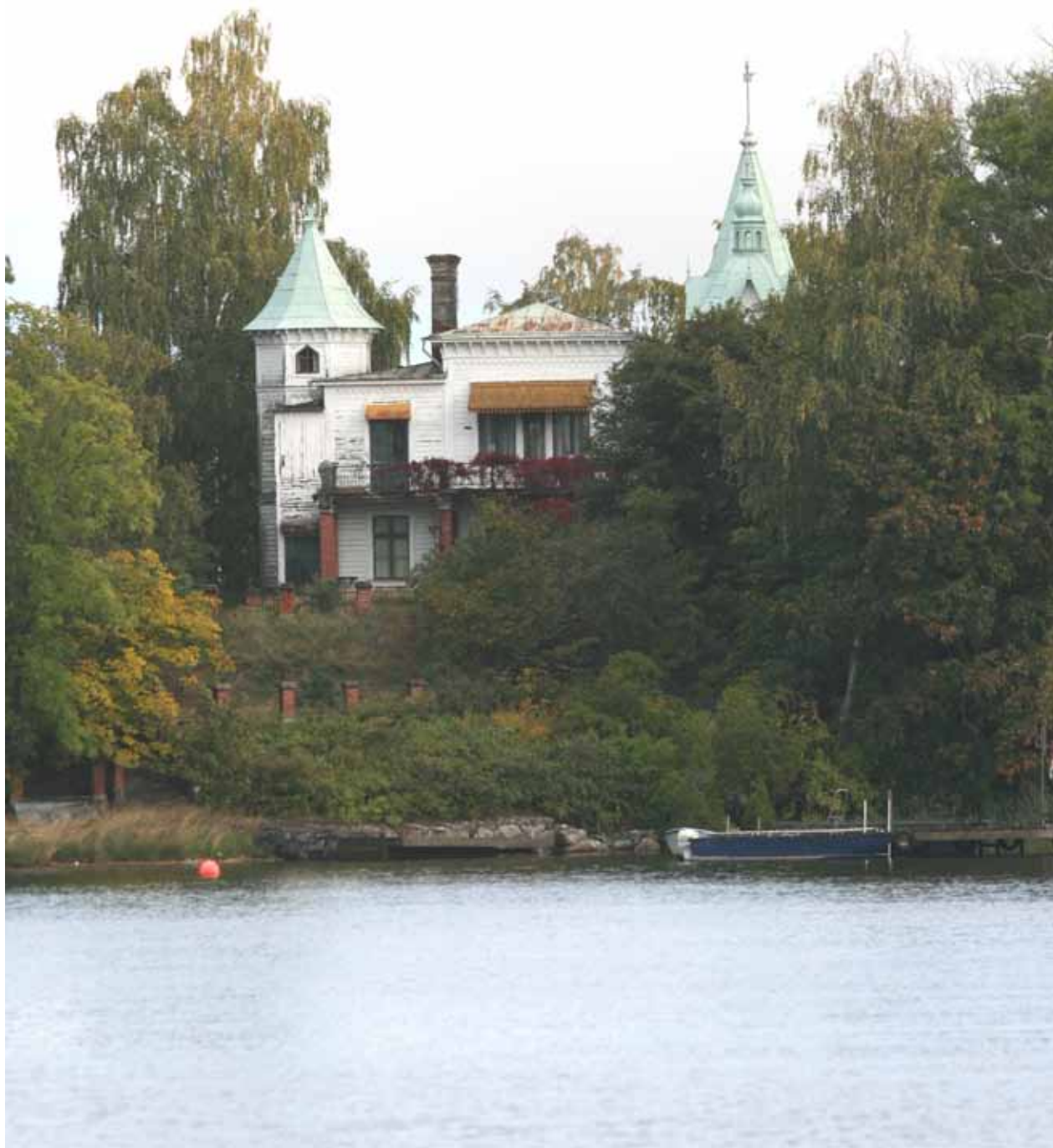
SOMMARNÖJEN VID FARLEDEN

Den industriella revolutionen under senare delen av 1800-talet hade stor betydelse för utvecklingen av bebyggelsen i Nackas kustnära områden. Närmast staden anlades ångkvarnar och andra industrier som var baserade på ångmaskiner, längre ut möjliggjorde den nya ångbåten strandnära bebyggelse i form av sommarvillor. Man ville inte längre ha herrgårdsliknande ställen med jordbruk utan villor i pittoresk natur med sjöutsikt. På många ställen skapades hela villasamhällen på mark som gårdarna nu i princip betraktade som värdelös, tallskogsbevuxen hållmark och små torptäppor. Ångmaskintekniken möjliggjorde också en ny trähusarkitektur, som inte försökte efterlikna herrgårdar och stenhus. Ångsågarna massproducerade hyvlat virke och snickeridetaler, som passade ett friare formspråk som tog till vara träets möjligheter. Vissa snickerifabriker producerade hela hus som skeppades ut till tomterna. Förebilderna var länge schweiziska alphyddor och engelska cottages med friare planlösningar. Schweizervillan känne-

tecknas av långt utskjutande tak, lövsågningsornament och verandor. Liknande drag kan man se på den asymmetriska cottagevillan som ibland hade torn. Stilbildande var mönsterböcker av arkitekterna C E Löfvenskiöld och A W Edelsvärd. Den sistnämnda lät själv bygga en schweizervilla i Nacka, Almdalen i Vikingshill, på gården Velamsunds marker.

En förutsättning för bebyggelsen var att industrin hade skapat välbärgade grupper, grosshandlare och fabrikörer, som hade råd och fritid att förverkliga sina sommarnöjesdrömmar – det är ingen slump att husen kallas grosshandlarvillor. De snabba skärgårdsångarna gjorde det möjligt för den arbetande familjefadern att snabbt ta sig till och från villan. Båtkommunikationernas betydelse för bebyggelsen märks också på att husen inte är så lätta att hitta från land, de ska mötas och upplevas från sjön. Ångbåtsbryggorna låg tätt, ibland hade de väntkuror. Trädgårdar kunde förekomma kring bostadshusen, och det var vanligt med badhus och originella lusthus för umgänge och

lustfyllda aktiviteter. Ljusa verandor stod i skarp kontrast till vinterbostadens mörka, mer formella inredning. Snart fick även andra samhällsskikt, som hantverkare och lägre tjänstemän möjlighet, att köpa ett eget sommarnöje, eller att hyra in sig i en större hyresvilla. Villorna kunde vara lite enklare men grundidén var densamma. Under de första åren av 1900-talet uttrycktes tidens nationalistiska idéströmningar även inom arkitekturen. Husen fick bonderomantiska fasader i falurött eller timmerbrunt. Schweizerutsmyckningarna försvann till förmån för stramare foder och detaljer, ibland med utskurna enklare dekorationer som hjärtan, och plåttaken ersattes av tegeltak. Under de första årtiondena av 1900-talet fortsatte utbyggnaden av de kustnära områdena med mindre sportstugor i skogsbackarna bakom grosshandlarvillornas sjötomter. Flera behöll det nationalromantiska uttrycket, men från 1930-talet började man även uppföra hus i funkisbetonad stil. Fönstren lämnades nu ospröjsade och fick friare placering och taken fick en lägre profil.

KNARRNÄS/FREDRIKSRO -TEGELÖN

På Tegelön, tidigare Knarrnäsön eller Maderön, finns sommarvillor från åren omkring 1870-1900. Miljön uppvisar en provkarta på tidens olika typer av fantasirika sommarvillor, flera från sommarnöjesepokens barndom. En del sommarnöjen är ombyggda torp, ett av torpstäl-lena ligger troligen på platsen för den tegelugn som fun-nits på ön. På Tegelöns norra och östra delar finns mindre fritidshus från årtiondena kring 1900-talets mitt.

De äldre villorna i området är ofta individuellt utfor-made och fritt placerade på stora tomter, ibland med trädgårdar. På Tegelön finns anlagda promenadstigar. På fastlandssidan finns Fredriksros småbrutna kultur-landskap som anknyter till den försvunna gården Knarrnäs, omnämnd tidigast 1535. Den flerhundraåriga markhävden har lämnat efter sig öppna landskap och en kulturpräglad växtlighet med bland annat grova ekar, som inramar sommarvillorna och trädgårdarna. På 1600-talet slogs Knarrnäsområdet ihop med Velamsundsgodset, som anlade tegelbruk och torp på Tegelön. Det var Velamsundsgodset som tog initiativ till sommarvilleut-vecklingen i området under 1800-talets senare del.

Lindset på Tegelön, en ovanligt fantasifull tornvilla med hela tre torn. Kanske ritad av byggmästaren själv omkring 1870, kamrer Alfred Sandahl, som var en av de drivande krafterna bakom Tegelöns exploatering. Stora terrasseringar omger villan.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Byggnaders individuella arkitektur och tidstypiska drag respekteras

Befintliga hus respekteras i proportioner, fasadfärg, tak, samt byggnadsdetaljer som fönster, panel, utsmyckningar, entréer och räcken. Ljusbålad panel dominerar på de äldre sommarvillorna, på taken ligger tegel eller plåt. Rejåla stensocklar och resliga fönster samt utskjutande taksprång är andra bevarandevärda karaktärsdrag. De stugliknande fritidshusen från 1900-talet kännetecknas av enkel arkitektur, ibland med modernistiska drag och naturanpassad färgsättning. Stugtaken kan vara låga, fönstren oftast ospröjsade.

Tillbyggnader och tillägg får inte dominera

Tillbyggnader, takkupor och altaner eller andra mer påtagliga förändringar av befintlig bebyggelse utförs helst på en mindre framträdande del. Höjd, volym och utförande underordnas den ursprungliga byggnaden. Altaner bör vara marknära eller ha en beklädd nedre del. Placeringen bör inte vara framträdande, gäller i synnerhet för mindre hus med höga socklar.

Tomternas befintliga terräng- och vegetationsförhållanden respekteras

Eventuella markarbeten kräver försiktighet med befintliga marknivåer och terrängförhållanden då terrasseringar, bergsknallar och träd är viktiga

för områdets karaktär. Tallarna är karaktäristiska för hållmarksterrängen och vid skogsbryn och på öppnare ytor finns även bevarandevärda lövträd, till exempel utmed Fredriksrovägen. I trädgårdarna finns olika typer av fruktträd, buskar och trädgårdsväxter. Vid nyplantering kan man tänka på att välja träd och växter som sedan tidigare finns i området. Inhägnader är företrädesvis låga och luftiga. Äldre murar, inhägnader och terrasser på tomtarna tillhör helhetsbilden och bör i möjligaste mån respekteras.

Strändernas natur- och kulturmiljö kräver särskild hänsyn

Strandmiljöerna är särskilt känsliga och kräver stor hänsyn vid åtgärder. Bryggor och tillhörande anläggningar placeras varsamt och underordnas landskapsbilden utan att förta intrycket av trädgård och huvudbyggnad. Tegelöns norra sida mot farleden domineras av barrskogsbevuxen hållmarksterräng bebyggd med främst mindre sportstugor. Bergssidorna och tomtarna mot farleden ska behålla sin naturliga karaktär. Knarrnäsområdets långa bebyggelsekontinuitet och farledsnära läge kan kräva marin arkeologisk förundersökning vid åtgärder som berör undervattensmiljö.

Ny bebyggelse prövas med försiktighet

Eventuella nya hus byggs främst vid befintlig bebyggelse och anpassas till kringmiljö och landskapet vad gäller tomtstorlek, placering, skala,

material och färgsättning. Områdets starka kulturhistoriska karaktär kräver särskild omsorg vid nygestaltning så att helhetsintrycket behålls. Vid platser dominerade av naturen kan en naturanpassad, enkel färgsättning vara att föredra.

Komplementbyggnader underordnas ursprungshus och tomtbild

Komplementbyggnader placeras och utformas med respekt för huvudbyggnad och tomtbild. En enkel färgsättning, med knutar och foder i liknande färg som fasaden, kan då vara lämplig.

Vägars karaktär respekteras

Vägarna i området är en del av den historiska miljön. Grusvägen i Fredriksro, som följsamt sträcker sig i landskapet, har en kulturhistorisk karaktär som är värd att bevara, vilket också gäller promenadstigarna på Tegelön. Fredriksrovägen kantas av planterade träd, varav flera är hamlade.

Fortsatt hävd av omgivande kulturlandskap

Det öppna landskapet i Knarrnäs är av stor betydelse för att kunna bevara det kulturhistoriska helhetsintrycket. Särskilt de kulturpåverkade skogsbrynen och åkerholmarna har höga värden med äldre ekar, enar och tallar. Delar av detta område ingår i ett naturreservat med särskilda skötsel föreskrifter.

KULTURMILJÖHÄNSYN I PLANER OCH BESTÄMMELSER

Delar av Tegelön omfattas av strandskydd och områdesbestämmelser som innebär utökad lovplikt för rivning, fasadändringar och tillbyggnad. Tegelön ligger inom ett område av riksintresse för kulturmiljövården, Stockholms farled, vilket innebär att Länsstyrelsen utövar tillsyn vid planläggning. Vid planläggning bör bestämmelser även omfatta villamiljöerna i Knarrnäs. Delar av området ligger inom Velamsunds naturreservat med särskilda skötselföreskrifter.

Parkvillan i Fredriksro. Cottagevilla från 1872 med en för stilen typisk högre sidoställd del.

Sjövillan vid Fredriksro (Knarrnäs), en sommarvilla i cottagestil från 1870-talets slut. Tegelsockeln gör den lite speciell. Villorna i Fredriksro – Skogsvillan, Parkvillan och Sjövillan – byggdes av den tyske bryggaren Fritz Dölling som här skapade en idyll för sin familj. Sjövillan var en bröllopspresent till dottern. Själv bodde han i Parkvillan.

Vid Lindsets brygga finns ovanliga porttorn i tegel och puts.

Tegelöns norra sida kännetecknas av en kuperad skärgårdsterräng med mindre sportstugor på tallskogsbevuxna naturtomter. Stugorna har enkla utseenden med dova färger och har inpassats väl i terrängen.

Nedre Wimret på Tegelön, byggd omkring 1880.

Badhus på Tegelön med liknande panelarkitektur som sommarvillorna.

Fredrikros trädgård med växthus.

Kulturlandskap kring platsen för övergivna Knarnäs gård.

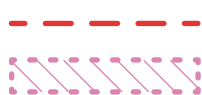
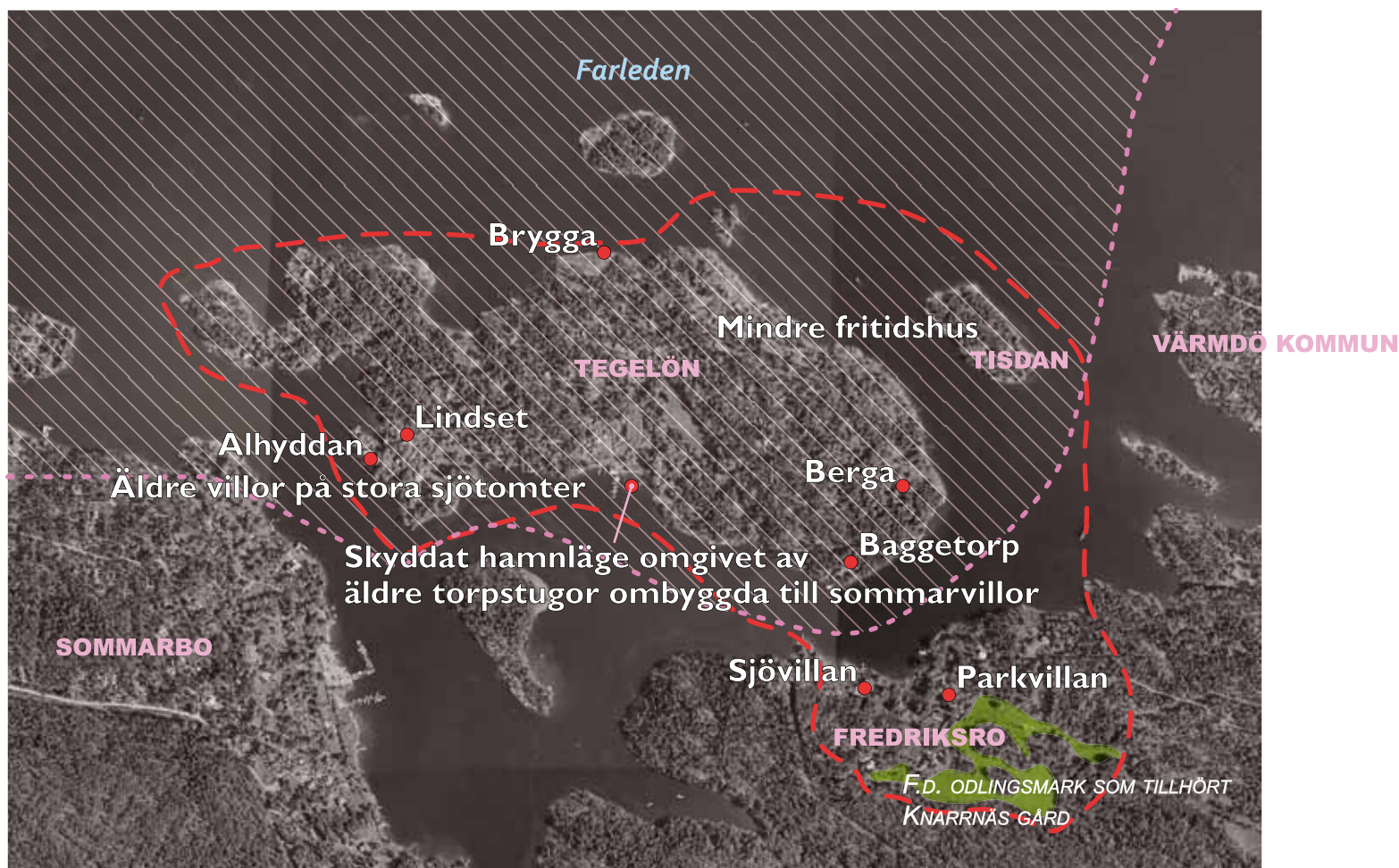
Baggetorp på Tegelön, schweizervilla från 1880-talet.

Tegelön, Alhyddan från omkring 1880, en mindre cottagevilla. Hette troligen från början Alphyddan. Gavlarna präglas av konstfullt utformade lövsågerier.

Ålderdomlig torpstuga på Tegelön ombyggd till sommarhjem. Heter Sjöstugan I eller Sommarhem, ligger på platsen för det tegelbruk som gett ön sitt namn.

● **Berga**

Gräns för område av lokalt intresse för kulturmiljövården

Område av riksintresse för kulturmiljövården

Kulturminne
(Utan punkt: kulturmiljö)

KNARRNÄS GÅRD

TEGELÖN

Registrerad fornlämning
se www.fmis.raa.se

Informationstext

Platsnamn

Farleden

Namn på vatten

Område med f.d. odlingsmark

Vikingshillsvillan Björkudden, herrgårdsliknande villa med utseende från 1896 enligt arkitekten Erik Josephsons ritningar. En stor park omger huset. 1934 såldes villan till Franska skolan som semesterhem för lärare. Efter en tid under katolska S:t Josephssystrarna, då salongen blev kapell, blev huset privatägt på 1990-talet. Byggnaden och Almdalsvägens allé har figurerat i Ingmar Bergmans film Fanny och Alexander.

VIKINGSHILL-RÖRSUNDSVIK

Rörsundaön är ett av skärgårdens mycket tidiga sommarvilleområden. Hit lockades stockholmsborgare redan på 1860-talet. Området var en del av Velamsunds säteri och hade tidigare bara varit bebyggt med torpet Rörsund. En av fastigheterna fick namnet Viken, senare Vikenshill och Vikingshill, och är ett säreget stenhus med träveranda som byggdes 1865 som hyreshus för sommargäster. Tongivande byggnader är annars Almdalen och Björkudden. Villa Björkudden i herrgårdsstil hör till traktens praktfullaste efter en ombyggnad 1896. Almdalen fick herrgårdsstil 1918 efter ritningar av arkitekten Evert Milles. Villan byggdes ursprungligen i schweizerstil på 1860-talet av arkitekten A W Edelsvärd.

På grannfastigheten Karlshill ligger en fantasifullt utformad tornvilla och ett ekotempel med kupol och vita pelare. Fler fantasirika lusthus finns i området, bland annat strax väster om den allé som utgör entrén till Almdalen och Rörsundaön. Ett välbevarat båthus från tidigt 1900-tal ligger vid Vikingshills ångbåtsbrygga.

På andra sidan Rörsundsvik, vid Fösabacken, ligger villor från 1880-talet. Fridstorp (Fösan) har en särställning med sin oregelbundna planlösning och trevåningstorn. Byggnaden är ett fint exempel på tidens villaarkitektur med maskinsågade utsmyckningar. På berget ovanför ligger den magnifika villan Bergshyddan från 1880-talet. I Vikingshillsområdet finns också mindre hus, från början fritidshus, från framför allt 1900-talets första del. Husens placering i den kuperade terrängen är oftast ganska fri och tomterna är väl tilltagna.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Byggnaders individuella arkitektur och tidstypiska drag respekteras

Befintliga hus respekteras i proportioner, fasadfärg, tak, samt byggnadsdetaljer som fönster, panel, utsmyckningar, entréer och räcken. Ljusbildad panel dominerar, på sadeltaken ligger plåt eller tegel. Rejåla stensocklar och resliga fönster samt utskjutande taksprång är andra bevarandevärda karaktärsdrag. Mindre stugor kan ha enklare uttryck.

Äldre komplementbyggnader som till exempel lust- och badhus betyder mycket för helhetsbilden.

Tillbyggnader och tillägg får inte dominera

Tillbyggnader, takkupor och terrasser eller andra mer påtagliga förändringar av befintlig bebyggelse utförs helst på en mindre framträdande del. Höjd, volym och utförande underordnas den ursprungliga byggnaden. Altaner bör vara marknära eller ha en beklädd nedre del.

Tomternas befintliga terräng- och vegetationsförhållanden respekteras

Eventuella markarbeten kräver försiktighet med befintliga marknivåer och terrängförhållanden då terrasseringar, bergsknallar och träd är viktiga för områdets karaktär. Tallarna är karaktäristiska

för hållmarksterrängen och vid skogsbryn och på öppnare ytor finns även bevarandevärda lövträd. Den karaktärsskapande lindallén till Rörsundaön har höga kulturvärden. Den var ursprungligen en del av Almdalens parkanläggning. Kring villa Björkudden ligger en större parkanläggning med stor betydelse för upplevelsen av Rörsundaön.

I trädgårdarna finns olika typer av fruktträd, buskar och trädgårdsväxter. Vid nyplantering kan man tänka på att välja träd och växter som sedan tidigare finns i området. Inhägnader är företrädesvis låga och luftiga. Äldre murar, inhägnader och terrasser på tomterna tillhör helhetsbilden och bör i möjligaste mån respekteras.

Strändernas natur- och kulturmiljö kräver särskild hänsyn

Strandmiljöerna är särskilt känsliga och kräver stor hänsyn vid åtgärder. Bryggor och tillhörande anläggningar placeras varsamt och underordnas landskapsbilden. Bergssidor och skogsbevuxna sluttningar ska behålla sin naturliga karaktär. Det farledsnära läget kan kräva marinarknologisk förundersökning vid åtgärder som berör undervattensmiljö. Längst in i Rörsundsviken lär en krog ha legat, i den stuga som tillhörde en mjölkvarn (Engelska kvarn).

Ny bebyggelse prövas med försiktighet

Där planbestämmelser möjliggör nya byggnader

ska de anpassas till miljön och landskapet vad gäller placering, skala, material och färgsättning. Områdets starka kulturhistoriska karaktär kräver särskild omsorg vid nygestaltning så att helhetsintrycket behålls. Vid platser som domineras av naturen kan en naturanpassad, stram färgsättning vara att föredra.

Komplementbyggnader underordnas ursprungshus och tomtbild

Komplementbyggnader placeras och utformas så att huvudbyggnad och tomtbild respekteras. En enkel färgsättning, med knutar och foder i liknande färg som fasaden, kan då vara lämplig.

Vägars karaktär respekteras

Vägar och strandpromenader är en del av den historiska miljön och kräver hänsyn vid åtgärder.

KULTURMILJÖHÄNSYN I PLANER OCH BESTÄMMELSER

2010 startade detaljplaneläggning av Vikingshill med avsikt att bland annat skydda kulturvärden genom skydds- och varsamhetsbestämmelser.

Vikingshill ligger inom ett område av riksintresse för kulturmiljövården, Stockholms farled, vilket innebär att Länsstyrelsen utövar tillsyn vid planläggning.

Skånska gården mitt emot allén till Rösundaön var ursprungligen en del av villafastigheten Almdalen. Byggnaden rymde bland annat personalbostäder och ekonomiutrymmen och är ritad av arkitekten Evert Milles omkring 1920.

Gustavslund från 1889 uppfördes av skräddarmästaren Gustav Gyllang. Huset är ett representativt exempel på schweizerstil, en symmetrisk byggnadskropp med mittveranda.

Almdalen, en herrgårdsvilla från omkring 1920, delar av stommen kommer från en 1860-talsvilla. Entrégrindarna kantas av ett porttorn. Arkitekturen är en lek med det tidiga 1800-talets klassicistiska stilströmningar.

Stenhuset, Vikingshills enda stenbyggnad. Byggs redan 1865 som hyreshus för sommargäster. Kasernkaraktären, verandan undantagen, är ovanlig för hyresvillor. Bilden visar fasaden mot sjön.

Lusthus nära Gustavslund. Huset byggdes 1888. Det har en åttkantig form och mängder av konstfullt utformade detaljer

Bergshyddan, villa från 1880-talet med gavelbalkong. Huset ligger högst upp på en klippa med utsikt över farleden.

Fridtorp, tornvilla från 1880-talet, har under en period även varit pensionat.

I Almdalens park ligger ett lusthus i kinesiskinspirerad stil från omkring 1920. ▷

Karlshill, tidigare Blåsut, en stor tornvilla med ekotempel. Huset blev pensionat på 1930-talet, byggdes om och har nyligen återfått en äldre karaktär. Hör till Vikingshills verkliga landmärken.

Almdalens lindallé, entrén till Rösundaön och Vikingshill. ▷

KULTURMILJÖPROGRAM FÖR NACKA KOMMUN

FÅGELSÅNGEN-GRÄVLINGSBERG

På en dramatisk bergsrygg vid kusten mot stora farleden ligger före detta sommarvillor från åren kring 1900. Flera av husen hör till farledens mest välbekanta, till exempel Grävlingsbergs säregna tornvillor. Vid Fågelsångens utsiktsberg ligger en grupp villor, bland annat Fågelsången som representerar 1880-talets lekfulla trähusarkitektur, och stora Herzogska villan från 1905, som har ett något enklare formspråk typiskt för denna tid. Dalens annex, ritat av L I Wahlman 1902, representerar villaarkitektur i kärv mörkbrun nationalromantisk stil från 1900-talets första år. Den ursprungliga huvudbyggnaden villa Dalen är en äldre tornvilla från 1880-talet. Grävlingsbergsvillorna längre västerut uppfördes av två tyska bryggjarbröder vid 1890-talets slut. Det kanske var deras kontinentala ursprung, som inspirerade dem att på tomten anlägga en borggruin i granit och tegel med inbyggda sprickor – ett av skärgårdens märkligaste uttryck från sommarnöjesepoken.

Grävlingsbergsvillan Utkiken. Det speciella tornet som sticker upp ur tallskogen hör till ett av farledens landmärken.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Byggnaders individuella arkitektur och tidstypiska drag respekteras

Befintliga hus respekteras i proportioner, fasadfärg, tak, samt byggnadsdetaljer som fönster, panel, utsmyckningar, entréer och räcken. Ljusbildad panel dominerar. Grävlingsbergsvillorna har även puts, på sadeltaken ligger plåt eller tegel. Rejäl stensocklar och resliga fönster samt utskjutande taksprång är andra bevarandevärda karaktärsdrag för villorna från 1800-talets slut. Skydds- och varsamhetsbestämmelser finns i detaljplan för Grävlingsberg-Dalen.

Tillbyggnader och tillägg får inte dominera

Tillbyggnader, takkupor och altaner eller andra mer påtagliga förändringar av befintlig bebyggelse utförs helst på en mindre framträdande del. Höjd, volym och utförande underordnas den ursprungliga byggnaden. Eventuella ändringar ska också uppfylla planbestämmelser. Altaner bör vara marknära eller ha en beklädd nedre del.

Tomternas befintliga terräng- och vegetationsförhållanden respekteras

Eventuella markarbeten kräver försiktighet med befintliga marknivåer och terrängförhållanden då terrasseringar, bergsknallar och träd är viktiga för områdets karaktär. Tallarna är karaktäristiska

för hållmarksterrängen och vid skogsbryn och på öppnare ytor finns även bevarandevärda lövträd. I trädgårdarna finns olika typer av fruktträd, buskar och trädgårdsväxter. Vid nyplantering kan man tänka på att välja träd och växter som sedan tidigare finns i området. Inhägnader är företrädesvis låga och luftiga. Äldre murar, inhägnader och terrasser på tomterna tillhör helhetsbilden och bör i möjligaste mån respekteras.

Grävlingsbergs borgen är ett säregnet kulturhistoriskt uttryck med höga bevarandevärden.

Strändernas natur- och kulturmiljö kräver särskild hänsyn

Strandmiljöerna är särskilt känsliga och kräver stor hänsyn vid åtgärder. Bryggor och tillhörande anläggningar placeras varsamt och underordnas landskapsbilden. De dramatiska bergssidorna mot farleden ska behålla sin naturliga karaktär. Områdets farledsnära läge kan kräva marinarknologisk förundersökning vid åtgärder som berör undervattensmiljö.

Detaljplan reglerar ny bebyggelse

Detaljplan anger byggrätter och gestaltungsprinciper för området. Hela kulturmiljön kräver särskild omsorg vid nygestaltning så att helhetsintrycket behålls. Vid naturdominerade platser kan en naturanpassad, enkel färgsättning vara att föredra.

Komplementbyggnader underordnas ursprungshus och tomtbild

Komplementbyggnader placeras och utformas med respekt för huvudbyggnad och tomtbild. En enkel färgsättning, med knutar och foder i liknande färg som fasad, kan då vara lämplig.

Vägars karaktär respekteras

Vägarna i området är en del av den historiska miljön och kräver hänsyn vid åtgärder. Anordnade gångstigar utmed kuststräckan och utsiktspunkter på berg är viktiga bevarandevärda delar av helhetsmiljön.

KULTURMILJÖHÄNSYN I PLANER OCH BESTÄMMELSER

Grävlingsberg-Dalen omfattas av detaljplan med olika bestämmelser som reglerar kulturvärden i byggnader och kringmiljö. För Fågelsången finns en särskild detaljplan med skydds- och varsamhetsbestämmelser. Miljön ligger inom ett område av riksintresse för kulturmiljövården, Stockholms farled, vilket innebär att Länsstyrelsen utövar tillsyn vid planläggning.

Den andra Grävlingsbergsvillan, även den med torn. Fasaderna är variationsrika med både putsade och panelade partier.

Herzogska villan vid Fågelsången, byggd 1905. Fönstrens indelning med småspröjsning i övre delen hör till byggnadstidens jugendarkitektur. För övrigt är huset en förenklad schweizerstilsvilla.

Villa Dalen med karaktärsfullt hörntorn och parkväxtlighet.

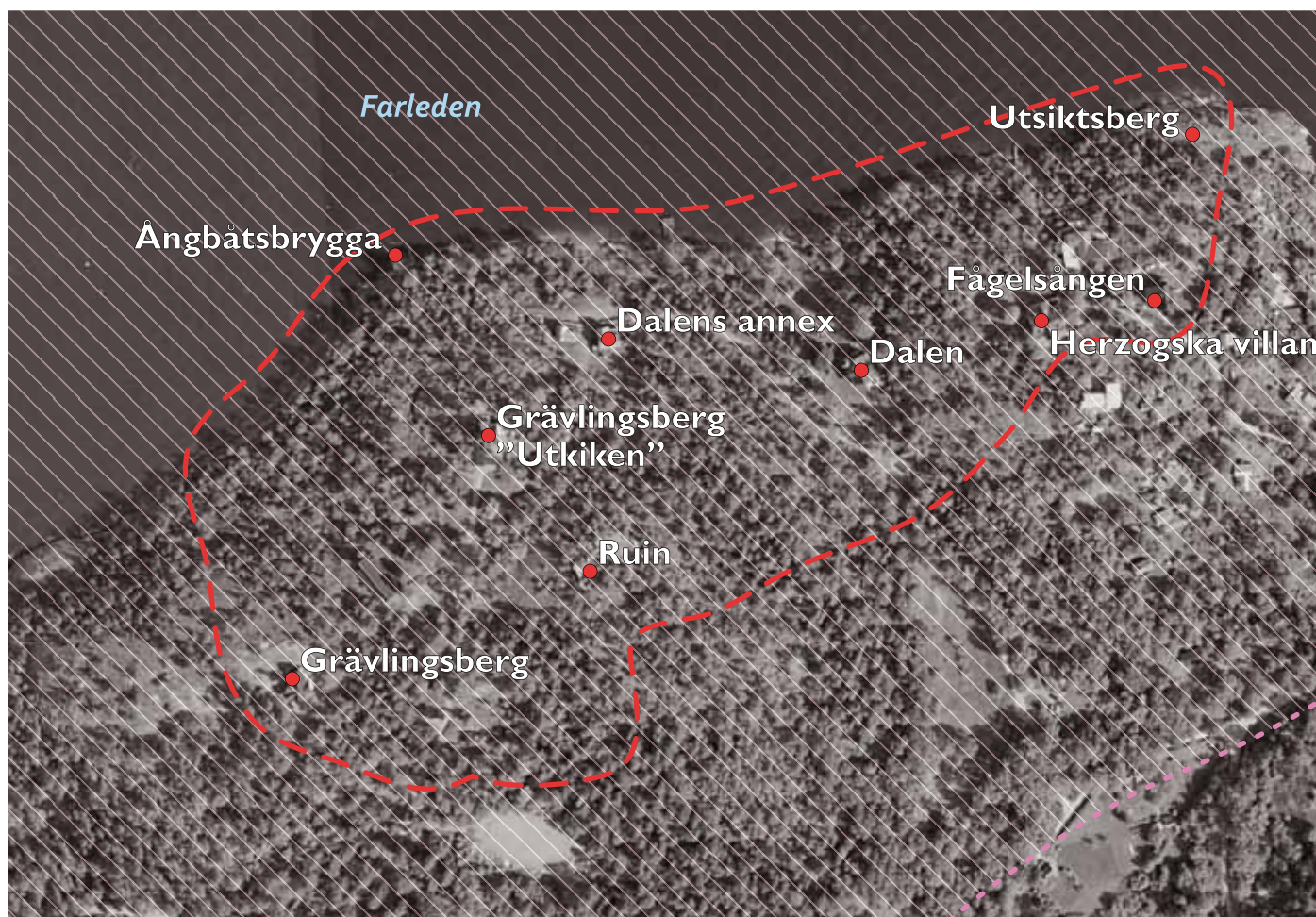
Grävlingsbergsskansen med falska sprickor och gotiska fönster.

Fågelsången, villa från 1880-talet.

Dalens annex, nationalromantisk villa ritad av L I Wahlman 1902. De bonderomantiska dragen märks bland annat genom de breda vindskivorna och de små taksprången samt husets enkla, kraftfulla former.

--- Gräns för område av lokalt intresse för kulturmiljövården

● **Dalen** Kulturminne (Utan punkt: kulturmiljö)

Farleden

Namn på vatten

Område av riksintresse för kulturmiljövården

Strandvillan på Eolsudde är en av miljöns större schweizerstilsvillor.
Verandan är fortfarande öppen, de kunde annars tidigt glasas in.

EOLSUDDE

På Eolsudde invid Kummelnäsviken byggde kopparslagarmästare Anders Lindström sju villor för uthyrning på 1880-talet. Den första villan stod klar 1883, det var den tornförsedda så kallade Röda villan som byggdes på en höjd mitt på udden. Trots förtillverkade konstruktioner har husen individuella uttryck. Strandvillan är en stor rektangulär villa i schweizerstil medan nätta Uddvillan representerar en mindre typ. Tomterna och villorna är väl inpassade i den kuperade terrängen. Udden har både en park- och skogsliknande karaktär med stora träd och gångstigar.

Stjernborg, mindre schweizerstilsvilla.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Byggnaders individuella arkitektur och tidstypiska drag respekteras

Befintliga hus respekteras i proportioner, fasadfärg, tak, samt byggnadsdetaljer som fönster, panel, utsmyckningar, entréer och räcken. Ljussmålad panel dominerar, på taken ligger plåt eller tegel. Rejåla stensocklar och resliga fönster samt utskjutande taksprång är andra bevarandevärda karaktärsdrag.

Tillbyggnader och tillägg får inte dominera

Tillbyggnader, takkupor och altaner eller andra mer påtagliga förändringar av befintlig bebyggelse utförs helst på en mindre framträdande del. Höjd, volym och utförande underordnas den ursprungliga byggnaden. Altaner bör vara marknära eller ha en beklädd nedre del.

Tomternas befintliga terräng- och vegetationsförhållanden respekteras

Eventuella markarbeten kräver försiktighet med befintliga marknivåer och terrängförhållanden då terrasseringar, bergsknallar och träd är viktiga för områdets karaktär. Tallarna är karaktäristiska för hållmarksterrängen och på öppnare ytor finns även bevarandevärda lövträd. I trädgårdarna finns olika typer av fruktträd, buskar och trädgårdsväxter. Vid nyplantering kan man tänka på att välja

träd och växter som sedan tidigare finns i området. Inhägnader är företrädesvis låga och luftiga. Äldre murar, inhägnader och terrasser tillhör helhetsbilden och bör i möjligaste mån respekteras.

Strändernas natur- och kulturmiljö kräver särskild hänsyn

Strandmiljöerna är särskilt känsliga och kräver stor hänsyn vid åtgärder. Bryggor och tillhörande anläggningar placeras varsamt och underordnas landskapsbilden. Bergssluttningar mot farleden ska behålla sin naturliga karaktär och uppmurade strandstigar bevaras i möjligaste mån.

Ny bebyggelse prövas med försiktighet

Eventuella nya hus placeras främst vid befintlig bebyggelse och anpassas till kringmiljö och landskapsstruktur vad gäller tomtstorlek, placering, skala, material och färgsättning. Områdets starka kulturhistoriska karaktär kräver särskild omsorg vid nygestaltning så att helhetsintrycket behålls. På grund av områdets skogskaraktär kan en naturanpassad, enkel färgsättning vara att föredra.

Komplementbyggnader underordnas ursprungshus och tomtbild

Komplementbyggnader placeras och utformas så att huvudbyggnad och tomtbild respekteras. En enkel färgsättning, med knutar och foder i liknande färg som fasad, kan då vara lämplig.

Tornvillan.

Villa av schweizerstiltyp på uddens norra sida.

KULTURMILJÖHÄNSYN I PLANER OCH BESTÄMMELSER

Eolsudde omfattas av områdesbestämmelser som innebär utökad lovplikt gällande rivning, tillbyggnad, fasadunderhåll, omfärgning, schaktning och fyllning samt trädfallning. Strandskydd gäller.

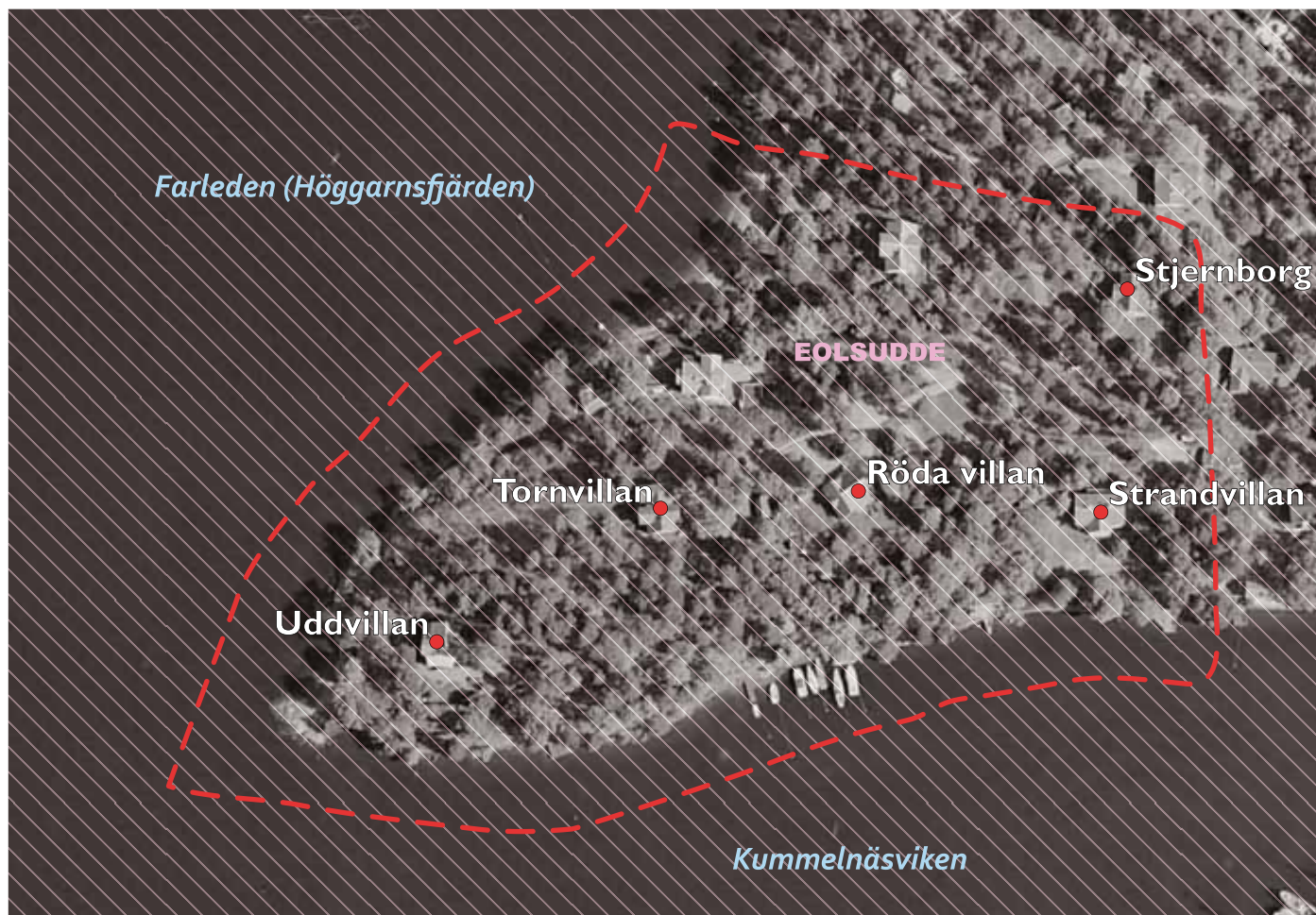
Miljön ligger inom ett område av riksintresse för kulturmiljövården, Stockholms farled, vilket innebär att Länsstyrelsen utövar tillsyn vid planläggning.

Längst ut på udden bland tallarna ligger Uddvillan. Villan hör till områdets mindre.

Villa av asymmetrisk cottagetyyp.

● **Uddvillan**

Gräns för område av lokalt intresse
för kulturmiljövården
Kulturminne
(Utan punkt: kulturmiljö)

EOLSUDDE
Farleden

Platsnamn
Namn på vatten

Område av riksintresse för
kulturmiljövården

Hasseluddenmiljö med Gustafshäls badhus i klassicerande stil.

HASSELUDDEN-HAMNDALEN

Sommarvillorna i området Hasseludden-Hamndalen ligger i dramatisk sprickdalsterräng, väl synliga från farleden. Villorna hör till de mer kända vid Stockholms inlopp och byggnadsminnet Gustafshäll vid Hasseludden har en särställning. Den praktfulla villan, byggd 1865, har ett överdåd av utsågningar och är ett tidigt exempel på så kallad schweizerstil. Badhuset i grekisk stil har dock kvar drag av det tidiga 1800-talets intresse för en mer strikt arkitektur. Till miljön hör även ett annex med en stor veranda. Vid Hasseluddens brygga ligger två hus med brutna tak av 1910-talstyp, det västra huset rymmer källare och stomme av en skärgårdskrog, som omnämns i källor från 1700-talet. Längre västerut står en 1880-talsvilla i fantasifull schweizerstil, Torpa från 1883, idag en del av Skepparholmens konferensanläggning. Huset är möjligen ritat av I G Clason.

Schweizerstilsvilla vid Hamndalsvägen av lite enklare typ.

Väster om Hasseludden, vid foten av kuststräckans dominerande bergsrygg, finns en grupp sjönära villor. Den välkände 1800-talsarkitekten Helgo Zetterwalls nätta villa Hamndalen, som ligger invid ett äldre skärgårdstorp, är en av de första och byggdes 1864. Huset är byggt i vinkel, utmärkande för cottagestilen. Sonen Folke Zetterwalls norskinfluerade villa Folkvang är en ljus, lite ovanlig jugendvilla från cirka 1900, som klättrar på en klippa strax öster om faderns hus. Poeten och arkitekten A T Gellerstedts Sommartorp är en annan av villorna i området. Sommartorp byggdes 1887 och är ett exempel på ett förtillverkat hus från P J Ekmans fabriker. Industrialismen under 1800-talets senare hälft fick tidigt genomslag i husbyggandet. Det syns tydligt i skärgårdens villaarkitektur, se till exempel miljön Eolsudde, vars detaljrikedom möjliggjordes av ångsågens genombrott vid 1800-talets mitt.

Sommartorp, förtillverkad sommarvilla av mindre cottagetyp från 1887.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Byggnaders individuella arkitektur och tidstypiska drag respekteras

Befintliga hus respekteras i proportioner, fasadfärg, tak, samt byggnadsdetaljer som fönster, panel, utsmyckningar, entréer och räcken. Ljasmålad panel dominerar, på sadeltaken ligger plåt eller tegel. Rejåla stensocklar och resliga fönster samt utskjutande taksprång är andra bevarandevärda karaktärsdrag.

Tillbyggnader och tillägg får inte dominera

Tillbyggnader, takkupor och altaner eller andra mer påtagliga förändringar av befintlig bebyggelse utförs helst på en mindre framträdande del. Höjd, volym och utförande underordnas den ursprungliga byggnaden. Altaner bör vara marknära eller ha en beklädd nedre del.

Tomternas befintliga terräng- och vegetationsförhållanden respekteras

Eventuella markarbeten kräver försiktighet med befintliga marknivåer och terrängförhållanden då terrasseringar, bergsknallar och träd är viktiga för områdets karaktär. Tallarna är karaktäristiska för hållmarksterrängen och på öppnare ytor finns även bevarandevärda ekar. I trädgårdarna finns olika typer av fruktträd, buskar och trädgårdsväxter. Vid nyplantering kan man tänka på att välja träd och växter som sedan tidigare finns i områ-

det. Inhägnader är företrädesvis låga och luftiga. Äldre murar, inhägnader och terrasser på tomtorna tillhör helhetsbilden och bör i möjligaste mån respekteras.

Strändernas natur- och kulturmiljö kräver särskild hänsyn

Strandmiljöerna är särskilt känsliga och kräver stor hänsyn vid åtgärder. Bryggor och tillhörande anläggningar placeras varsamt och underordnas landskapsbilden. De skogsbeklädda bergssidorna mot farleden ska behålla sin naturliga karaktär. Områdets farledsnära läge kan kräva marinarkeo-logisk förundersökning vid åtgärder som berör undervattensmiljö.

Ny bebyggelse prövas med hänsyn till miljön och gällande planbestämmelser

Eventuella nya hus anpassas till kringmiljö och landskapsstruktur vad gäller tomtstorlek, placering, skala, material och färgsättning. Områdets starka kulturhistoriska karaktär kräver särskild omsorg vid nygestaltning så att helhetsintrycket vidmakthålls. Vid naturdominerade platser kan en naturanpassad, enkel färgsättning vara att föredra.

Komplementbyggnader underordnas ursprungshus och tomtbild

Komplementbyggnader placeras och utformas så att huvudbyggnad och tomtbild respekteras. En enkel färgsättning, med knutar och foder i liknande färg som fasad, kan då vara lämplig.

KULTURMILJÖHÄNSYN I PLANER OCH BESTÄMMELSER

Gustafshäll (Hasseludden 1:35) är byggnadsminne med särskilda skyddsföreskrifter och eventuella åtgärder kräver tillstånd av Länsstyrelsen. Övriga delar av området är till stora delar detaljplanerat med särskilda skyddsbestämmelser och utökad lovplikt för rivning, omfärgning och fasadunderhåll. Hasseludden ligger inom ett område av riksintresse för kulturmiljövården, Stockholms farled, vilket innebär att Länsstyrelsen utövar tillsyn vid planläggning.

Villa Torpa öster om Hasseludden vid Skepparholmen. En schweizervilla av ett mer påkostat slag med rika utsirningar och takkonsoler. Byggnadsåret är 1883.

Villa Torpas veranda.

Höja eller Lovisero från 1880-talet, från början ett sommarhus för flera familjer. Ursprungligen kröntes tornet av en takhuv. Huset gömmer sig bakom tallarna. Det fanns en önskan under den tidiga sommarvilleepoken att ha en framförliggande trädriddå för att få behaglig skugga och intressant ljusspel.

Folkvang, villa från cirka 1900 med drag av nationalromantik och jugend. Ritad av arkitekt Folke Zetterwall som hade den som sommarbostad.

T.v. Gustafshäll vid Hasseludden, byggnadsminnesförklarad sommarvilla från 1860-talet. Glasverandan är osedvanligt påkostad med intrikata spröjsningar. T.h. Gustafshälls annex med stor glasad veranda.

Alphyddan, tidig schweizervilla vid Hasseludden. Tyroleranknytningen märks inte bara i namnet, utan också i mittdelens kraftigt utskjutande tak som påminner om alpernas trähusarkitektur.

Gustafshäalls annex, fasad mot gatan.

Hamndalen, välbevarad så kallad cottagestil från 1864.

Stäketvilla i herrgårdsinspirerad stil från omkring 1920 nära Boo gård.

STÄKET-LÄNNERSTA

Farleden via Stäket är känd i skriftliga källor sedan 1200-talet. Försvaret av Stäket och områdets koppling till Lännersta och Boo gårdar tillhör områdets äldsta historia. Till de äldsta fysiska spåren i området Stäket-Lännersta hör gårdsgravfält från yngre järnålder (ca 500-1050 e Kr), Lännerstas manbyggnad och ett befästningsverk på Gammeludden från 1700-talet (se även Skogsö och Boo). Krigsrelaterade fynd från 1400-talet har hittats nära en högre belägen skans, vid Djurgårdsvägen, vilket kan tyda på att befästningen är betydligt äldre än 1700-tal. Vid Gammeludden finns även fornborgsliknande stenvallar på ett bergskrön där Stäket mynnar ut i Lännerstasunden, en lämning som sannolikt visar att farleden hade betydelse redan för omkring 1 000 år sedan.

Det dominerande historiska uttrycket är annars sommarvillabebyggelse från det sena 1800-talet och det tidiga 1900-talet. Lännerstasunden och Stäket är en del av Stockholms södra farled, som med Gustavsbergsbolagets täta ångbåtstrafik från 1800-talets mitt fick ett bebyggelseuppsving som fortfarande är märkbart.

Områdets större och mest påkostade villor är från 1800-talets senare hälft då de första avstyckningarna genomfördes. Ett exempel är Lindängen, även kallad villa Djurgården, med välbevarad snickarglädje och park. En av fastighetens alléer är från 1600-talets mitt och har enligt lokal tradition koppling till Boo gårds ägare, som hade tänkt sig ett lustslott på platsen – i trädgården finns spår av en terrassering. Den äldsta delen av Gammeluddens sjukhem utgörs av en putsad sommarvilla från 1910. Lite längre österut ligger 1880-talsvillan Lilla Lännersta, en av de större i området. Vid stranden mot Boo gård lig-

ger flera villor av olika typer. Kring Lännerstas välbevarade manbyggnad från 1700-talet, med 1860-talsflyglar och trädgård, finns välbevarade villor från 1800-talets senare del, några i tidig snickarglädjearkitektur, på stora tomter. I området finns dungar av ädellövträd, bland annat på Lännerstas järnåldersgravfält, samt karaktärsskapande trädplanteringar utefter Djurgårdsvägen som binder ihop Lännersta med Stäket-området.

Lindängen, schweizervilla från 1870-talet med en av innerskärgårdens praktfullaste verandor. Ett annat namn är Djurgården, efter den inhägnade jaktspark som Boo gårds ägare Tessin den yngre anlade här vid 1700-talets början.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Byggnaders individuella arkitektur och tidstypiska drag respekteras

Befintliga hus respekteras i proportioner, fasadfärg, tak, samt byggnadsdetaljer som fönster, panel, utsmyckningar, entréer och räcken. Ljusbildad panel dominerar, på sadeltaken ligger plåt eller tegel. Rejåla stensocklar och resliga fönster samt utskjutande taksprång är andra bevarandevärda karaktärsdrag för 1800-talets villaarkitektur. Kring 1910 fick husen i nationalromantisk anda mer slutna former med höga eller brutna tak. Lännersta gård har ett för området äldre arkitektoniskt uttryck som är värt att bevara för just denna fastighet.

Tillbyggnader och tillägg får inte dominera

Tillbyggnader, takkupor och altaner eller andra mer påtagliga förändringar av befintlig bebyggelse utförs helst på en mindre framträdande del. Höjd, volym och utförande underordnas den ursprungliga byggnaden. Ändringar ska även följa gällande planbestämmelser. Altaner bör vara marknära, eller ha en beklädd nedre del om placeringen inte är framträdande. På Lännersta gårds herrgårdsbyggnader bör altaner undvikas helt.

Tomternas befintliga terräng- och vegetationsförhållanden respekteras

Eventuella markarbeten görs med försiktighet gällande befintliga marknivåer och terrängförhållanden.

landen då terrasseringar, bergsknallar och träd är viktiga för områdets karaktär. Tallarna är karaktäristiska för hållmarksterrängen och vid skogsbryn och på öppnare ytor finns även bevarandevärda lövträd. Alléträd utmed Djurgårdsvägen och ädellövträd på tomterna, särskilt i Lännersta, är viktiga karaktärsdrag att beakta i miljön.

I trädgårdarna finns olika typer av fruktträd, buskar och trädgårdsväxter. Vid nyplantering kan man tänka på att välja träd och växter som sedan tidigare finns i området. Inhägnader är företrädesvis låga och luftiga. Äldre murar, inhägnader och terrasser på tomterna tillhör helhetsbilden och bör i möjligaste mån respekteras.

Strändernas natur- och kulturmiljö kräver särskild hänsyn

Strandmiljöerna är särskilt känsliga och kräver stor hänsyn vid åtgärder. Bryggor och tillhörande anläggningar placeras varsamt och underordnas landskapsbilden. Stäket och Lännerstasunden har stort farledshistoriskt intresse och eventuella åtgärder som berör undervattensmiljö kan kräva marinarkeologisk förundersökning. Vatten- och strandområdet framför Lännersta gård, vars månghundraåriga hamnplats har hög marinarkeologisk fyndpotential, ska särskilt beaktas. Det samma gäller för Gammeluddsområdet som på 1600- och 1700-talen haft flera sjökrogar.

Ny bebyggelse underordnas bebyggelse- och landskapsbild

Eventuella nya hus placeras främst vid befintlig bebyggelse och anpassas till miljön och landskapet vad gäller tomtstorlek, placering, skala, material och färgsättning. Delar av området omfattas av detaljplan med bestämmelser om byggrätt. Områdets starka kulturhistoriska karaktär kräver särskild omsorg vid nygestaltning så att helhetsintrycket behålls. Vid naturdominerade platser kan en naturanpassad, enkel färgsättning vara att föredra.

Komplementbyggnader underordnas ursprungshus och tomtbild

Komplementbyggnader placeras och utformas så att huvudbyggnad och tomtbild respekteras. En enkel färgsättning, med knutar och foder i liknande färg som fasad, kan då vara lämplig.

Vägars karaktär respekteras

Vägnätet i området är en del av den historiska miljön, i vissa fall kantas vägarna av planterade träd.

KULTURMILJÖHÄNSYN I PLANER OCH BESTÄMMELSER

Delar av Lännersta omfattas av detaljplan med skyddsbestämmelser för kulturhistoriskt intressant bebyggelse, vid Stäket är detaljplaner under framtagande. Strandskydd gäller utmed Stäket och delar av Lännersta.

I området finns fornlämningar från både forntid

och historisk tid, bland annat järnåldergravfält nära Lännersta och Boo gårdar samt befästningsanläggningar kring Gammeludden. För att se vilka fastigheter som berörs, se www.fmis.raa.se. Fornlämningar skyddas enligt kulturminneslagen och får inte tas bort, förändras, överplanteras eller övertäckas utan tillstånd från Länsstyrelsen.

De tre skansarna på Gammeludden ingår i ett planerat kulturresevarsområde.

Lännersta gård, tillhörde Boo från 1500-talets mitt till cirka 1830. Det sägs att slottsarkitekten Nicodemus Tessin den yngre bodde på Lännersta medan hans Boo återuppbyggdes efter rysshärjningarna 1719. Huset har en tydlig 1700-talskaraktär med brutet tak och en så kallad frontespis (den högre mittdelen). Trädgård och två 1860-talsflyglar tillhör miljön, uthusbyggnader finns inte kvar. Från gården skedde de första avstyckningarna för sommarvillor på 1860-talet. Lännersta har att döma av ett bevarat järnåldersgravfält på ekbacken (Djurgårdsvägen) öster om gårdsbyggnaderna förhistoriska anor. Detta styrks av att namntypen är av järnålderstyp, slutar på -sta, här med innebörden "landningsställe" – läget vid farleden avspeglas även i namnet. År 1437 stavades Lännersta "Landesta".

Lilla Lännersta, 1880-talsvilla vid Stäket.

Byggnad med karaktär från 1800-talets andra hälft bakom Lännersta gård.

Lännerstavillan Lerje från omkring 1870, schweizerstil med tydligt takutsprång som vilar på konsoler. Fasad mot Djurgårdsvägen.

Strandnära byggnad vid Bellevue i Lännersta.

Björkbacken, nationalromantisk villa från 1908 nära Lännersta gård.

Bellevue, Schweizervilla vid Lännersta brygga. Ekar inramar huset.

Östra Ekbacken, villa från 1860-talet som sedan 1931 tillhört Frälsningsarmén. Fasad mot Djurgårdsvägen. Villan är tillbyggd på baksidan.

Johannisberg vid Gammeludden, herrgårdsvilla i 1920-talsklassicism.

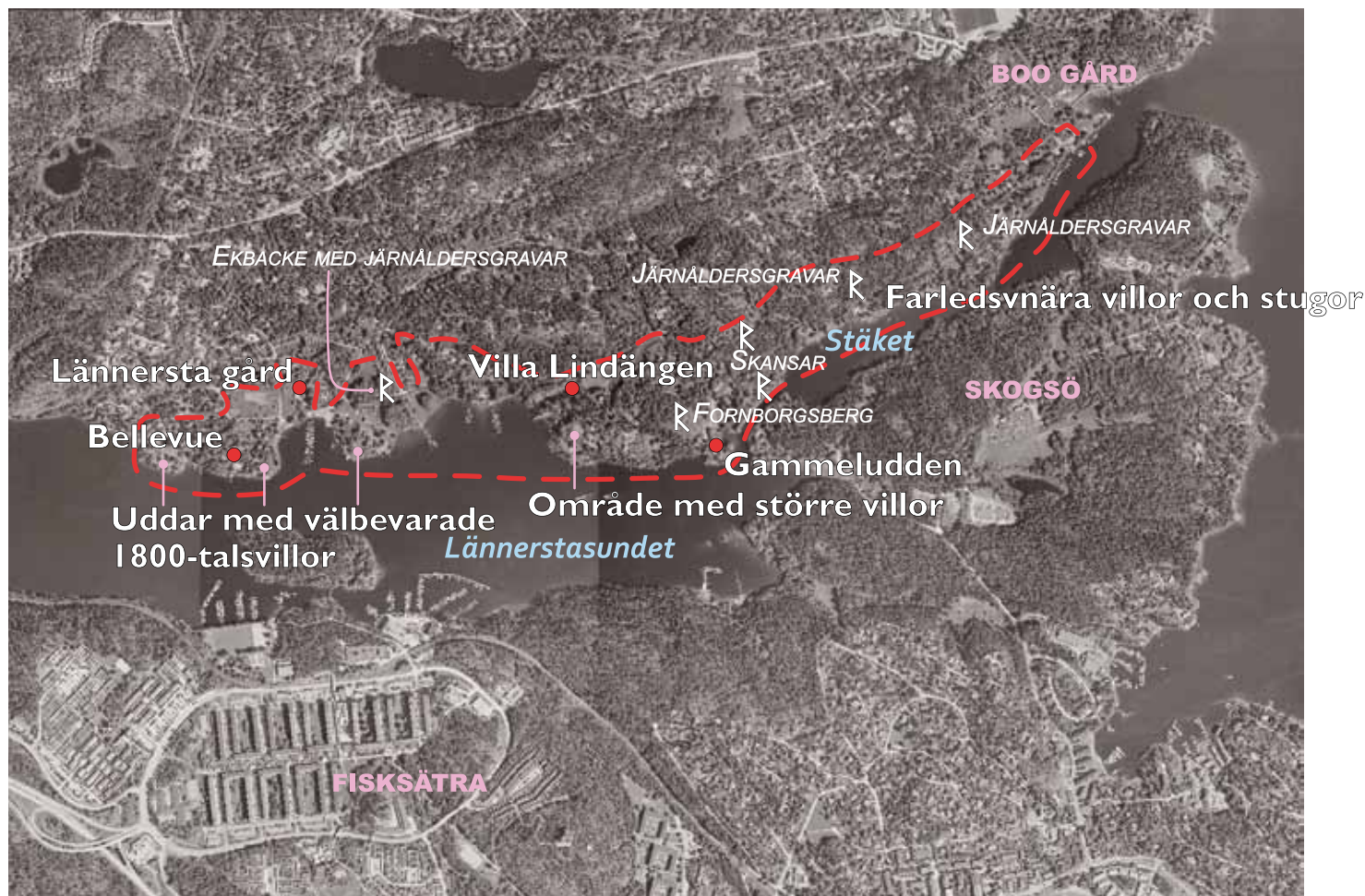
Villa vid Gammeludden från tidigt 1900-tal med högt tak och släpkupa.

Vy mot Gammeludden, Stäkets västra inlopp. En sommarvilla från 1910 är idag en del av ett vårdhem. Uddens namn härrör från att den första bebyggelsen låg här, en sjökrog som vid 1700-talets början flyttades något österut.

Trolig fornborg, på det så kallade Ryssberget på Gammeludden, med murrester av sannolikt vikingatida ursprung.

--- Gräns för område av lokalt intresse för kulturmiljövården

● **Bellevue** Kulturminne (Utan punkt: kulturmiljö)

Registrerad fornlämning se www.fmis.raa.se

SKANSAR Informationstext

SKOGSÖ Platsnamn

Stäket Namn på vatten

Bergholmens västra sida har ett kulturlandskap i miniatyr med lummig grönska runt husen.

GUSTAVSVIK-GRUNDET -BERGHOLMEN

Sommarvillemiljö vid Baggensfjärden med rötter i den medeltida gården Backeböl som är känd sedan 1539. Gårdens tidigare odlingsytor kan fortfarande anas i dalen väster om huvudbyggnaden. Gården tillhörde på 1600- och 1700-talen Boo och Kummelnäs gårdar, men blev på 1800-talet återigen självständig. På 1830-talet fick gården namnet Gustavsvik, efter ägaren Gustav Montgomery, och karaktären av en liten enklare herrgård. Den nuvarande huvudbyggnaden uppfördes på 1860-talet och byggdes om på 1910- och 1940-talen. Från 1860-talet är också en putsad smedja, tillbyggd 2002. 1860-talets ägare, handlaren C W Ahlbom och byggmästaren C A Eriksson insåg ställets potential som sommarnöje och genomförde avstyckningar kring gården. Eriksson lät bland annat

Gustavsviks smedja, en 1860-talsbyggnad i putsat tegel, utbyggd 2002.

bygga den stora sommarvillan Grundet 1868, på platsen för 1700-talstorpet Backebölsudd. Grundet har en traditionell timmerstomme, men representerar tidig cottagestil i sin dekorativa panelarkitektur med en sidoställd högre del. På Bergholmen, tidigare Backebölsholmarna, byggde Eriksson samma år Röda och Vita villorna. Vita villan har ett säreget herrgårdsliknande utseende. På holmen finns även äldre stugor, en del ombyggda till fritidshus.

Första gången Bergholmen omnämns som bebyggd är på 1850-talet. Ett litet fiskartorp låg då på västra sidan vid en skyddad vik. En karta från 1865 visar anlagd åker- och ängsmark på den lilla holmen. En bevarad ladugård vittnar om djurhållning. Så småningom ägnade sig torparen allt mer åt trädgårdsodling. Öns goda kommunikationer genom Gustavsbergslagens ångbåtar möjliggjorde snabba leveranser. Än idag uppvisar västra sidan av ön en starkt kulturpräglad växtlighet.

Grundet, 1860-talsvilla i så kallad cottagestil, en rikt utsmyckad byggnad med en högre sidoställd del.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Byggnaders individuella arkitektur och tidstypiska drag respekteras

Befintliga hus respekteras i proportioner, fasadfärg, tak, samt byggnadsdetaljer som fönster, panel, utsmyckningar, entréer och räcken. Ljusbärande panel förekommer, i några fall puts, på taken ligger plåt eller tegel. Rejåla stensocklar och resliga fönster samt utskjutande taksprång är andra bevarandevärda karaktärsdrag. Bergholmens stugor har låga, ganska slutna hus och enkla former.

Tillbyggnader och tillägg får inte dominera

Tillbyggnader, takkupor och altaner eller andra mer påtagliga förändringar av befintlig bebyggelse utförs helst på en mindre framträdande del. Höjd, volym och utförande som underordnas den ursprungliga byggnaden. Altaner bör vara marknära alternativt ha en beklädd nedre del.

Tomternas befintliga terräng- och vegetationsförhållanden respekteras

Eventuella markarbeten kräver försiktighet med befintliga marknivåer och terrängförhållanden då terrasseringar, bergsknallar och träd är viktiga för områdets karaktär. Tallarna är karaktäristiska för hållmarksterrängen och vid skogsbyn och på öppnare ytor finns även bevarandevärda lövträd.

I trädgårdarna finns olika typer av fruktträd, buskar och trädgårdsväxter. Vid nyplantering kan man tänka på att välja träd och växter som sedan tidigare finns i området. Inhägnader är företrädesvis låga och luftiga. Äldre murar, inhägnader och terrasser på tomterna tillhör helhetsbilden och bör i möjligaste mån respekteras.

Strändernas natur- och kulturmiljö kräver särskild hänsyn

Strandmiljöerna är särskilt känsliga och kräver stor hänsyn vid åtgärder. Bryggor och tillhörande anläggningar placeras varsamt och underordnas landskapsbilden utan att förta intrycket av trädgård, park och huvudbyggnad.

Strandpromenader och Bergholmens bergssidor och sluttningar ska behålla sin karaktär. Gustavsviks höga ålder som gård i kombination med det sjönära läget kan kräva marinarknologisk förundersökning vid åtgärder som berör undervattensmiljö.

Ny bebyggelse prövas med hänsyn till miljön och gällande planbestämmelser

Eventuella nya hus anpassas till miljön och landskapet vad gäller tomtstorlek, placering, skala, material och färgsättning. Områdets kulturhistoriska karaktär kräver särskild omsorg vid

nygestaltning så att helhetsintrycket behålls. Vid naturdominerade platser kan en naturanpassad, enkel färgsättning vara att föredra.

Komplementbyggnader underordnas ursprungshus och tomtbild

Komplementbyggnader placeras och utformas så att huvudbyggnad och tomtbild respekteras. En enkel färgsättning, med knutar och foder i liknande färg som fasad, kan då vara lämplig.

Vägars karaktär respekteras

Vägarna och stigarna i området är en del av den historiska miljön och kräver hänsyn vid åtgärder.

KULTURMILJÖHÄNSYN I PLANER OCH BESTÄMMELSER

Grundet samt området kring Gustaviks gård, Backebölsvägen, med gårdsbyggnader och villafastigheter omfattas av områdesbestämmelser som meddelar utökad lovplikt gällande rivning, tillbyggnad, fasadunderhåll, omfärgning, schaktning och fyllning samt trädfällning. Förvanskingsförbud gäller för gårdsbyggnaderna. Bergholmen omfattas av strandskydd. Planläggning påbörjades 2011 för att bland annat skydda värdefull bebyggelse och växtlighet.

Gustavsvik huvudbyggnad, fasad mot sjön. En 1860-talsbyggnad ombyggd under 1900-talets första del i herrgårdsstil.

Vita villan på Bergholmen byggdes som sommarvilla på 1860-talet. I förgrunden en ombyggd äldre stuga.

Gustavsviks strandpromenad med parkliknande miljö.

Den gamla torpmiljön på Bergholmen gömmer sig i bergsskrevorna till skydd för väder och vind. På detta sätt byggde och placerade skärgårdsallmogen sin bebyggelse långt ut i skärgården.

Gräns för område av lokalt intresse för kulturmiljövården

VÄRMDÖLEDEN

Informationstext

Område med f.d. odlingsmark

● Villa Grundet

Kulturminne
(Utan punkt: kulturmiljö)

Erstaviken

Namn på vatten

Alfredsroviken på östra delen av Älgö. Här uppförde byggmästaren Johan Alfred Andersson ett antal uthyrningsvillor vid 1800-talets slut och 1900-talets början. Området kom att kallas för Alfredsro. Flera av husen innehöll flera lägenheter.

ÄLGÖ OCH GÅSÖARKIPELAGEN

Söder om Saltsjöbaden ligger Nackas mest skärgårds-betonade del, Älgö och Gåsö med tillhörande öar. Naturen har en utpräglad skärgårdskaraktär med tallar och kuperad hållmark, som splittras av sund, vikar och småöar. Mellan Älgö och Ingarö finns det smala sundet Fällström, som var en del av den urgamla södra farleden till Stockholm (se Skogsö och Boo). På Ekholmen vid Älgö ligger en krogstuga med anor från 1700-talet. (Ytterligare en krogstuga finns på Ingarösidan av Fällström i Värmdö kommun). I skyddade lägen, vända från farleden, vid Älgövik och Gåsö sund hittas områdets äldsta bebyggelse, bondgårdar med traditionella faluröda byggnader och stugor. Närmast gårdsbebyggelsen finns rester av den tidigare odlingsmarken. På Älgös sydöstra del, kring Ekholmsvägen, växer många ekar på tomtmark som tidigare varit ängsmark. Gåsö Mellangård har kvar en låg parstuga med brutet tak, av en sort som förekom i skärgården före 1800-talets laga skifte. (En jordbruksreform som bland annat innebar att bönderna flyttade från byarna ut till tilldelade odlingsmarker.)

Den största delen av bebyggelsen på Älgö och Gåsö består av större sommarvillor från sekelskiftet 1900 och sportstugebebyggelse från 1900-talets första hälft. De äldre villorna ligger ofta på strandnära sjötomter, till exempel vid Alfredsroviken, och är hus med verandor av den typ man också ser på Nackas norra kust. Vid 1910-talets mitt ritade arkitekt Erik Bülow-Hübe ett antal ovanliga

sommarvillor i nationalromantisk stil vid Älgömaren. Villorna blev breda med höga, svagt brutna tak och inåtlutande knutar. Järnvägsbolaget Stockholm-Saltsjön, som stod bakom bad- och villaorten Saltsjöbaden och Saltsjöbanan, sålde tomter på Älgö och erbjöd kunderna, genom Bülow-Hübe, att köpa olika typritningar, även för mindre sommarstugor. De mindre stugorna påminner om bondekulturens enkelstugor eller små herrgårdsflyglar med valmade sadeltak (takfall även på gavlarna). Utvecklingen av stugbyggelsen tog fart när landsvägen till Älgö var klar på 1920-talet. Bülow-Hübes nationalromantiska stugmodeller vidareutvecklades av ingenjör Gunnar Lagerkrans och arkitekt Joel Norborg, vilket är förklaringen till varför Älgös tidiga sportstugebebyggelse har en förvånansvärt homogen karaktär. Stugorna har placerats varmt i terrängen på stora naturtomter.

År 1945 köpte järnvägsbolaget mark på Gåsö och genomförde även där avstyckningar för fritidshus. Husen från perioden 1940-1970 har ofta en enkel arkitektur med okomplicerade former, många gånger med traditionella sadeltak. Typritningar användes i vissa områden, men även arkitektritade hus byggdes. Influenser från efterkrigstidens modernistiska arkitektur märks på husens låga tak, stora fönster och friare fasader. Men fortfarande var anpassningen till terrängen vägledande.

Inom området finns flera småbåtsvarv från 1900-talets första del, till exempel Långholmens båtvarv som har en välbevarad karaktär.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Byggnaders individuella arkitektur och tidstypiska drag respekteras

Älgö är detaljplanerat med skydds- och varsamhetsbestämmelser för kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Bestämmelserna syftar till att husen ska respekteras i proportioner, fasadfärg, tak, samt byggnadsdetaljer som fönster, panel, utsmyckningar, entréer och räcken. Tillägg underordnas den ursprungliga byggnaden och ska uppfylla kraven i gällande detaljplan. Varvsbyggnader behåller sin enkla nyttobyggnadskaraktär för att inte skada den historiska avläsbarheten.

Tomternas befintliga terräng- och vegetationsförhållanden respekteras

Eventuella markarbeten kräver försiktighet med befintliga marknivåer och terrängförhållanden då terrasseringar, bergsknallar och träd är viktiga för områdets karaktär. Tallarna är karaktäristiska för hållmarksterrängen och vid skogsbryn och på öppnare ytor finns även ekar och andra lövträd som är värda att bevara.

I trädgårdarna finns olika typer av fruktträd, buskar och trädgårdsväxter. Vid nyplantering kan man tänka på att välja träd och växter som sedan tidigare finns i området. Inhägnader är företrädes-

vis låga och luftiga. Äldre murar, inhägnader och terrasser på tomterna tillhör helhetsbilden och bör i möjligaste mån respekteras.

Strändernas natur- och kulturmiljö kräver särskild hänsyn

Strandmiljöerna är särskilt känsliga och kräver stor hänsyn vid åtgärder. Bergsknallar, hållmark och branter ska behålla sin naturliga karaktär. Bryggor och tillhörande anläggningar placeras varsamt och underordnas landskapsbilden utan att förta intrycket av huvudbyggnad. Områdets farledsnära läge kan kräva marinarknologisk förundersökning vid åtgärder som berör undervattensmiljö.

Detaljplan reglerar ny bebyggelse

Detaljplan anger byggrätter och gestaltungsprinciper. Områdets starka kulturhistoriska karaktär kräver särskild omsorg vid nygestaltning så att helhetsintrycket behålls. Vid naturdominerade platser kan en naturanpassad, enkel färgsättning vara att föredra.

KULTURMILJÖHÄNSYN I PLANER OCH BESTÄMMELSER

Älgö omfattas av detaljplan med skydds- och varsamhetsbestämmelser för kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Gåsöarkipelagen omfattas av strandskydd.

Älgö gård, södra gården, med källarstuga. Äldre bondebeyggelse av småskalig skärgårdskaraktär. När sommargästerna kom till ön fick bondebefolkningen extra inkomster genom att tvätta och sälja gårdens produkter. De huvudsakliga näringskällorna var fiske, jakt, boskapsskötsel samt lite skogs- och jordbruk. Så småningom började man sälja av gårdens mark till sommarhusbeyggelse.

Ekholmens krogstuga, troligen från 1700-talet.

Villa från sekelskiftet 1900 på Ekholmen.

Nationalromantisk villa vid Älgömaren ritad av arkitekten Erik Bülow-Hübe 1914. Huset har säregna inåtlutande knutar för att ge byggnaden ett ålderdomligt intryck.

Sportstuga av bonderomantisk enkelstugetyp vid Älgövägen, möjligen ritad av Gunnar Lagerkrans. Utmed vägen ligger flera stugor av denna typ, uppförda i samband med vägens tillkomst på 1920-talet.

Verandavilla från sekelskiftet 1900 på Kilholmen.

Gåsö Mellangård med huvudbyggnad från 1890-talet. Vid stranden ett badhus med tegeltak från omkring 1910, ihopbyggt med ett båthus på baksidan.

Strandmiljö vid Gåsö Mellangård med bodar och stugor.

Tornvillan Fridhem från 1897 på Gåsö. Väntkur vid ångbåtsbryggan.

Långholmen. Sportstuga i förenklad nationalromantisk stil från 1930

Efterkrigstida fritidshus på Lindsjär med naturanpassad färgsättning.

● **Älgö gård**

--- Gräns för område av lokalt intresse
för kulturmiljövården
● Kulturminne
(Utan punkt: kulturmiljö)

VR
AK

Registrerad fornlämning
se www.fmis.raa.se
Informationstext

GÅSÖ
Gåsösund

Platsnamn
Namn på vatten

Ekensdal, en före detta tjärfabrik som stiftelsen Visborgs minne förvärfvade 1937 och byggde om till semesterhem. Den herrgårds-
mässiga arkitekturen med högt valmat tak, slammade tegelfasader
och dekorativa ankarjärn är typisk för det tidiga 1900-talets
nationalromantiska stil. Huset hör till en av farledens landmärkes-
byggnader på grund av sitt strandnära läge.

VISBORGS MINNE

Semesterhemmet Visborgs minne är en ovanlig kultur- miljö alldeles vid Stockholms inlopp. Området består av uthyrningsstugor samt några större hus. Stugorna liknar kolonistugor och klättrar i den branta terrängen. An- läggningen, som drivs i stiftelseform, skapades 1928 på fastigheten Torehålls mark av Anna Johansson-Visborg, kallad Bryggar-Anna. Hon var politiskt och fackligt aktiv med särskilt fokus på kvinnorrättsfrågor. Från början var semesterhemmet tänkt för bryggeriarbeterskor, idag vänder sig verksamheten till i första hand ensamstående kvinnor ur olika låglönegrupper. De första stugorna byggdes vid 1920-talets slut och omkring 1950 var antalet stugor drygt 60. I området finns också fastigheten Anneberg som förvärvades 1930 för att bli konvalescent- hem, Annebergs vilohem. Även tjär- och oljefabriken Ekensdal, en mindre fabriksanläggning från omkring 1920 som också ligger inom området, köptes av stiftelsen och inreddes 1937 som semesterhem med flera mindre rum. 1942 brann Anneberg ner och ersattes 1944 av ett nytt Anneberg, det som idag kallas för annexet. Konva- lenscenthemmet drevs fram till 1994, åren 1995-2006

bedrevs kursverksamhet där. Till semesteranläggningen hör också Kungshamnns gamla krogbyggnad, ett falurött hus med veranda, väl synligt från farleden. Här finns även några mindre äldre stugor. Den stora krogbyggnaden ligger på en udde, vars södra sida är en del av naturham- nen Kungshamn, som var en av de ankringsvikar som låg utmed farleden – möjligen speglar namnet att viken varit en uppsamlingsplats för krigsflottor under tidig medeltid.

Kulturmiljöns största värde är de enkla uthyrnings- stugorna som står på plintar och ligger i grupper utmed sluttningarna. Trots att de är uppförda under en ganska lång tid ger de ett enhetligt intryck då alla har samma faluröda färg och är ungefär lika stora. Enligt traditionen byggdes de äldsta stugorna av restvirke, bland annat av packlårar för importerade bilar. På grund av den enkla byggnadskonstruktionen har stugorna en säsongsbetonad, spartansk karaktär. Flera av de äldre stugorna står dock på omsorgsfullt uppmurade terrasseringar som inordnar dem väl med den branta terrängen. Ett karaktäristiskt uttryck är de inglasade verandorna på stugornas gavlar. De större annexen präglas av en stram arkitektur, de äldsta från 1940-talet har drag av årtiondets funktionalism.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Stugornas skala, uttryck och enkla bygg- nadskonstruktion respekteras

Semesterstugorna kan förnyas vid behov men er- sättningsbyggnader ska ha samma placering, skala och liknande arkitektoniska uttryck som befint- liga. Fasadmaterial och byggnadskonstruktion bör vara av enkelt slag, hit hör till exempel grundlägg- ningssättet med plintar och de tunna väggarna. Stugor i enhetliga, samverkande grupper byggs inte ut. Altantak och altaner undviks för att inte skada den okomplicerade bebyggelsebilden samt upplevelsen av terrängen och husens storlek.

Okomplicerade byggnadsmaterial

Vid underhåll och förnyelse bör nuvarande ma- terialtyper användas. På fasaderna förekommer stående panel och på de äldre stugorna oftast en locklistpanel. Ibland har olika skivmaterial an- vänts. Foder och vindskivor har nätta dimensio- ner. På de låga sadeltaken ligger oftast röd, korru- gerad plåt, takutsprången är små. Där husen står på uppmurade terrasseringar ska dessa behållas. Deras kallmurade uppbyggnad, utan murbruk, är karaktärsskapande och kräver särskild varsam- het. Detsamma gäller andra murar, trappor och terrasseringar kring husen. Fönster ska vara i liv med ytterväggen, de skivliknande väggarna hör till den strama arkitekturen. Detta gäller även annexbyggnader, dessa har dock i vissa fall andra

takmaterial som är bevarandevärda för just dessa byggnader. Ekensdals och Kungshamnns byggnader, med bland annat den gamla sjökroge, har en äldre mer detaljrik fasadarkitektur vars uttryck och material respekteras vid förändringar och underhåll, eventuella tillägg underordnas byggnad och landskapsbild.

Den faluröda färgsättningen behålls

De hus som idag är faluröda, både stugor och annexhus, behåller denna färgsättning med vissa detaljer som till exempel foder och fönster vita. Den enhetliga färgsättningen är ett av områdets främsta karaktärsdrag. Ekensdals gulslammade tegelbyggnad i nationalromantisk herrgårdsstil är ett undantag och den tidstypiska färgsättningen ska behållas.

Tomternas befintliga terräng- och vegetationsförhållanden respekteras

Eventuella markarbeten kräver försiktighet med befintliga marknivåer och terrängförhållanden då terrasseringar, bergsknallar och träd är viktiga för områdets karaktär. Tallarna är karaktäristiska för hållmarksterrängen och vid skogsbryn och på öppnare ytor finns även bevarandevärda ekar. I trädgårdarna finns olika typer av fruktträd och

buskar. Vid nyplantering kan man tänka på att välja träd och växter som sedan tidigare finns i området. Inhägnader är sällsynta och bör undvikas i den öppna bebyggelsebild.

Strändernas natur- och kulturmiljö kräver särskild hänsyn

Strandmiljöerna är särskilt känsliga och kräver stor hänsyn vid åtgärder. Bryggor och tillhörande anläggningar placeras varsamt och underordnas landskaps- och bebyggelsebild. De dramatiska bergssidorna mot farleden ska behålla sin naturliga karaktär. Områdets farledsnära läge kan kräva marinarkeologisk förundersökning vid åtgärder som berör undervattensmiljö. Kungshamnsviken har skeppsvrak av marinarkeologiskt intresse.

Ny bebyggelse prövas med försiktighet

Eventuella nya hus placeras vid befintlig bebyggelse eller i områdets utkant och anpassas till miljö och landskap vad gäller placering, skala, material och färgsättning. Omfattande strandnära bebyggelse hör inte till områdets bebyggelsebild och kan innebära påverkan på upplevelsen av den riksintressanta farledsmiljön. Miljöns starka kulturhistoriska karaktär kräver särskild omsorg vid nygestaltning så att helhetsintrycket behålls.

KULTURMILJÖHÄNSYN I PLANER OCH BESTÄMMELSER

Miljön ligger inom ett område av riksintresse för kulturmiljövården, Stockholms farled och inlopp. Länsstyrelsen utövar tillsyn vid planläggning att riksintressets värden tillgodoses. Området omfattas av strandskydd.

Annebergs annex, 1940-talsarkitektur med vissa traditionella drag. Husets stramhet förstärks av att knutarna har lämnats omarkerade.

Stugor mot Kungshamnsviken.

Utsikt från en av de yngre stugorna mot Fjäderholmarna och Stockholms inlopp.

En grupp farledsnära uthyrningsstugor. Röda plåttak bidrar till enhetligheten.

Den gamla sjökrogen där Kungshamn möter Skurusundets inlopp. Här har det funnits krogverksamhet sedan åtminstone 1700-talet, husets nuvarande utseende med verandor härrör från 1800-talets slut då byggnaden hade blivit ett sommarnöje. På udden finns även mindre stugor.

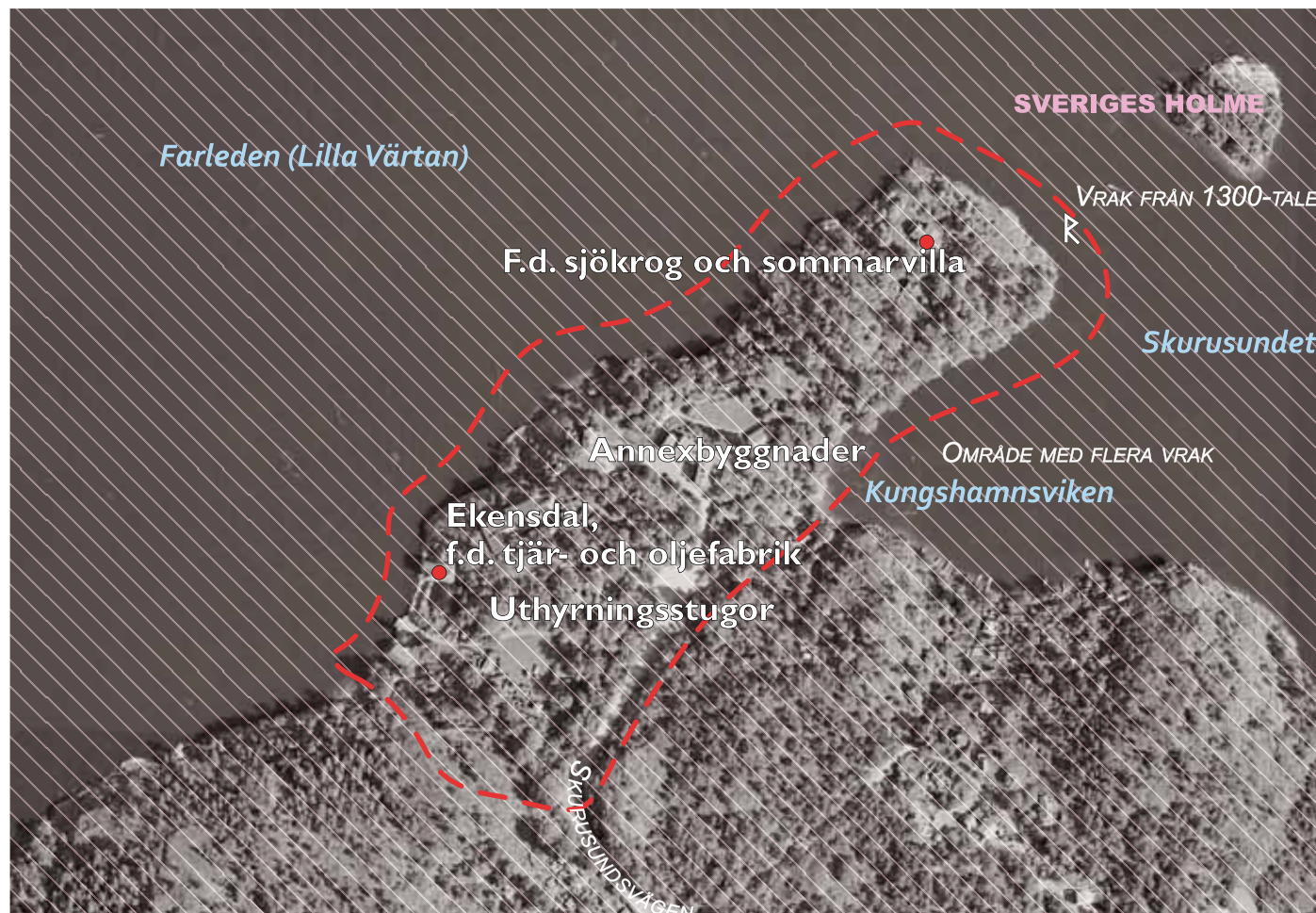
Annexets sjöfasad.

Stuga med ett äldre uttryck. De sirliga utsågningarna hör till det sena 1800-talets trähusarkitektur.

Omsorgsfullt kallmurade terrasseringar har gjort det möjligt att placera semesterstugorna i den branta terrängen. Stugan närmast i bild har synliga grundplintar. Uppvuxna buskar, träd och planteringar tillhör miljön.

--- Gräns för område av lokalt intresse för kulturmiljövården

● **Ekensdal**

R

Gräns för område av lokalt intresse för kulturmiljövården

Kulturminne
(Utan punkt: kulturmiljö)

Registrerad fornlämnning
se www.fmis.raa.se

SKURUSUNDSV. Informationstext

MELLANBERG Platsnamn

Farleden

Namn på vatten

Område av riksintresse för kulturmiljövården

T.v. Utsikt från Finnbodaberget mot Kvarnholmen. T.h. Järla.

INDUSTRIMILJÖER

Nacka fanns förindustriell verksamhet redan vid Gustav Vasas tid och fram till 1800-talets början, på grund av goda möjligheter för utskleppning och vattenkraft. Det vattennära läget, i kombination med ångkraftens genomslag, gjorde Nacka mycket attraktivt för industrin under senare hälften av 1800-talet och en omfattande utbyggnad ägde rum. Andra förutsättningar för industrins utveckling i Nacka var tillgång till billig jordbruksmark, en ägarstruktur med några få större markägare och Saltsjöbanans utbyggnad. Längs med kuststräckan vid Stockholms inlopp uppfördes ångkvarnar och båtvarv och på Sicklaöns södra sida anlades ett antal verkstadsindustrier vid Saltsjöbanan.

Det sena 1800-talets industribyggnader anpassades efter produktionen. Karaktäristiskt för verkstadsindustrin är de stora mångskeppiga maskin- och monteringshallarna med sågandstak, röda tegelfasader och framträdande gavelpartier. Kontorshuset hade vanligtvis en mer formell och påkostad karaktär, gärna med historisk anknytning. Kvarnindustrin har en helt annan utformning med höga, kompakta, borgliknande tegelbyggnader med branta takfall och torn.

Under 1900-talet utvecklades en mer rationell industriarkitektur, med fasadsynliga betongkonstruktioner och långa horisontella fönsterband. Inom kvarn- och silobyggnader i rå betong eller naket stål. När produktionsvillkoren förändrades anpassades fabrikerna, vilket resulterade i byggnader som successivt uppfördes samt byggts på, om och till. Det är förklaringen till den mångfald av storlek, volymer, material, formspråk och byggnadshöjder som präglar bebyggelsen i industrimiljöerna.

Vid industrietableringar utanför staden saknades bostäder och samhällsservice i närheten. Industrin hade därför ofta en samhällsbildande funktion. Kring fabriksområdena uppfördes arbetarbostäder, tjänstemannavillor, skolor, handelslokaler och successivt, i samband med att antalet anställda ökade, växte egnahemsområden och villastäder fram. Strax efter andra världskriget tillkom även större flerbostadsområden, detta märks tydligast på Sicklaöns västra delar.

Efter 1900-talets mitt lades industriproduktionen ner eller flyttades. Kvar blev stora tomma lokaler som hyrdes ut till diverse företag och användes som lager, bilverkstä-

der, hantverkstillverkning, konstnärateljéer etc. Under 1970-talet och tidigt 1980-tal presenterades olika förslag för hur områdena skulle utvecklas, vanligtvis med rivning som utgångspunkt. Framåt mitten av 1980-talet växte emellertid insikten om industrimiljöernas betydelse för kulturarvet. Bebyggelsen inventerades och i de planer som gjordes under slutet av 1980-talet och under 1990-talet var utgångspunkten bevarande och återanvändning av industribyggnaderna. Industrielokalerna byggdes om för handel, kontor, hotell och bostäder och områdena kompletterades med ny bebyggelse. Den senare bebyggelsen utgör en ny årsring i områdena och berättar om de ständiga förändringar av ekonomiska, institutionella, sociala och kulturella förutsättningar som präglat samhällsutvecklingen.

Fabriken var en del av företagets marknadsföring och förekom ofta på varuetiketter och brevpapper. Arkitekter anlätades därför huvudsakligen för utformning av kontor och fabriksfasader medan konstruktioner och planlösningar utfördes av konstruktörer. En enkel tegelarkitektur med dekorativa motiv är typisk för sekelskiftets fabriksbyggnader i Nacka.

Nacka gård.

Nacka gård.

NACKA STRÖM

Kring Nacka gård och Nackaån, som även kallas Nacka ström, finns spår av tidig industri. Grunden för industriernas etablering i området var den djupa smala ravin med vatten, som rinner mellan Dammtorpssjön och Järlasjön. Fallhöjden mellan sjöarna är sammanlagt 18 meter och vattenkraften har använts sedan mitten av 1500-talet. När industrierna kom växte också befolkningen och under 1600-talet utvecklades Nacka bruk till ett mindre samhälle med bostäder, kapell, begravningsplats och krog. Verksamheternas inriktning anpassades till samtidens behov. Under 1500-talet dominerade hammarsmedjor och krutkvarnar, under 1600-talet mässingsbruk och under 1700-talet klädstampar och pappersbruk. Hela tiden har det funnits mjölkvarnar längs med forsen.

Kvarnverksamheten utökades under 1800-talet, men driften försvårades av tvister om rättigheterna till vattnet i sjösystemet ovanför forsen. På 1870-talet gjordes en sista storsatsning. Vattenkraften samlades till det nedre kvarnfallet där en ny kvarnbyggnad uppfördes. För att säkra energitillförseln kompletterades vattenkraften med ett

ångkraftverk. Samtidigt byggdes en ny huvudbyggnad för Nacka gård. Mot slutet av seklet hade dock vattenkraften spelat ut sin roll. Terrängen medgav inga större industrietableringar och kvarnverksamheten konkurrerades ut av de nya stora ångkvarnarna vid Saltsjön. Egendomen vid forsen, som även omfattar ett större markområde, övergick till att bli ett renodlat jord- och skogsbruk med djurhållning, jakt och fiske som viktiga bisysslor. I husen kring forsen bodde förvaltare, rättare, skogsvaktare och arbetare. Ekonomibyggnader användes för mjölkkor, stall och sädesmagasin. Ett äldre timmerhus i backen bakom ladugården köptes av grosshandlare Looström, som 1924 byggde om det till bostadshus, idag kallad Loogården.

På 1930-talet köptes hela egendomen av Stockholms stad. Jordbruket lades ner, djurhållningen avskaffades och verksamheten blev ett renodlat skogsbruk. Under 1930-talet fick också Ältavägen sin nuvarande placering, tidigare låg den i nivå med de byggnader som finns bevarade på forsens västra sida. Med tiden försvann många av de äldre byggnaderna, området blev naturreservat och Stockholms stad tog över förvaltningen.

RIKSINTRESSE FÖR KULTURMILJÖVÅRDEN

NACKA STRÖM

Motivering:

Tidig industriell miljö baserad på vattenkraften i Nacka ström, vilken speglar förutsättningarna för den äldsta industriella verksamheten i Stockholmstrakten. Miljön visar en mångsidig industriutveckling från Gustav Vasas tid till 1800-talet, som givit upphov till senare industrietableringar på andra platser.

Uttryck för riksintresset:

Nacka ström med forsande vatten, dammar och lämningar av produktionsanläggningar och ekonomibyggnader för olika slags tillverkning och från skilda tider. Den gamla vägsträckningen. Platsen för Nacka kapell från 1600-talet med kyrkogård och klockstapel.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Möjligheten att avläsa Nackaåns historiska funktion bevaras och utvecklas

Spår från äldre anläggningar i form av grundmurar, vattenrännor och dammanläggningar längs med Nackaån bevaras. Ett underhåll av naturstensmurar och uppröjning av sly längs med stenskodda åkanter eftersträvas.

Ett bevarande av samtliga byggnader eftersträvas

Den äldsta bebyggelsen utgörs av en före detta kvarngård från 1780-talet, placerad vid nedre kvarnfallet. Övrig bebyggelse speglar framförallt det senare 1800-talet och utgörs av Nacka gårds huvudbyggnad (1874), en vitputsad före detta kvarn (1873), arrendators- och rättarebostad samt några ekonomibyggnader. Bostadshuset Loogården från 1924 uttrycker inte direkt bruks- och gårdshistorien, men har en tidstypisk arkitektur som speglar de förändringar som skedde under mellankrigstiden. Ett bevarande av samtlig bebyggelse på ursprunglig plats eftersträvas.

Nacka gårds befintliga utformning behålls

Byggnadens befintliga utformning i tidstypisk panelarkitektur med naturstenssockel, träfasader med omväxlande liggande och stående panel, markerat mittparti i form av verandor med omsorgsfullt snidade räcken, höga sexdelade fönster och plåtelagt sadeltak bevaras. Tillbyggnader och andra ändringar undviks.

Den vitputsade kvarnbyggnadens karaktär från 1870-talet bevaras

En tidstypisk utformning av fasader, tak och fönster eftersträvas. Eventuella tillbyggnader underordnas huvudbyggnaden och placering, höjd, volym och utformning anpassas till den ursprungliga byggnadens karaktär.

Övrig bostadsbebyggelse samt ekonomibyggnader bevarar sin nuvarande karaktär

Ändringar utförs varsamt och anpassas till respektive byggnads karaktär. Karakteristiskt är den enkla utformningen, med faluröda träfasader, ljusmålade fönster och sadeltak med rött lertegel eller svart asfaltspapp.

KULTURMILJÖHÄNSYN I PLANER OCH BESTÄMMELSER

Nacka ström omfattas av strandskydd. Området ligger inom Nackareservatet med särskilda skötselföreskrifter. Vid planläggning eller kulturreservatsbildning bör även byggnader omfattas av bestämmelser.

Nacka gård är uppförd i tidstypisk panelarkitektur från 1870-talet med hög kvalitet i utformning och material.

Fördämning med forsande vatten.

Den före detta kvarnbyggnaden från 1870-talet, som i dag rymmer snickeri, har ett tidstypiskt utförande av fasader och fönster.

Murad vattenränna.

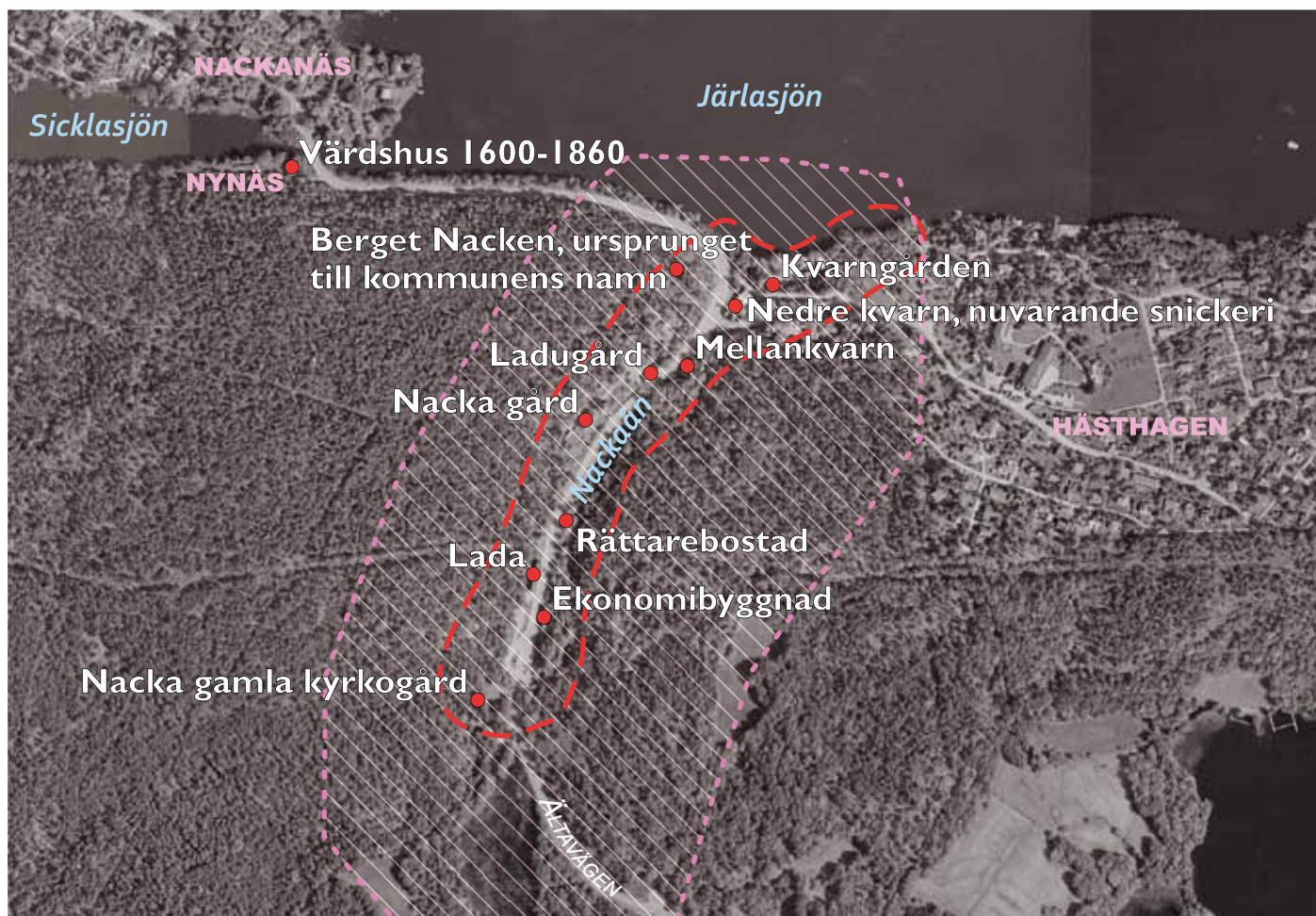
Rättarens stuga har ett ålderdomligt uttryck.

Ältavägen löper genom bruksmiljön längs med Nackaån.

Ladugården vid Nacka gård, alldeles intill Ältavägen. Gavelns väl-
lingklocka kallade gårdsfolket till arbete. På platsen lär det gamla
mässingsbruket ha legat på 1600-talet.

- Gräns för område av lokalt intresse för kulturmiljövården
- Område av riksintresse för kulturmiljövården

● **Ladugård** Kulturminne (Utan punkt: kulturmiljö)

ÄLTAVÄGEN Informationstext

NACKANÄS Platsnamn

Järlasjön Namn på vatten

Saltsjöqvarn med sin tegelborgsliknande fasad. Ett av Stockholms inlopps landmärken.

SALTSJÖQVARN

Saltsjöqvarn är en omvandlad industrimiljö med flera historiska lager. Den äldsta byggnaden i området är en hospitalsbyggnad från 1725, ritad av arkitekten Göran Josua Adelcrantz. Byggnaden ligger i områdets västra del och är en rest från Danvikens gamla hospitalområde som låg här från 1550-talet till 1915. Kvar från 1700-talet finns också "Danvikens därhus", ett före detta saltbruk som var mentalsjukhus under perioden 1788-1861. Husets äldsta delar är från 1680-talet. Den första moderna industrin anlades 1888-1890, då Holmberg & Möllers Qvarn AB (senare Saltsjöqvarn) byggde en stor ångdriven kvarn och silos på området. Verksamheten växte successivt och fler byggnader uppfördes. Under slutet av 1980-talet lades kvarnen ner, men kärnbyggnader från kvarnindustrin har bevarats och omvandlats till bostäder och hotell. Nya bostadshus har också uppförts.

Variationen i material och färger på fasaderna är ett karaktärs-
skapande drag.

Karaktéristiskt för Saltsjöqvarnområdet är den höga, täta bebyggelsen och variationen av material och färger på fasaderna. De nya byggnaderna har placerats och anpassats på ett bra sätt och utgör nya tydliga årsringar i området. Utmärkande för miljön är de två bevarade kvarnbyggnaderna: den äldre borgliknande tegelbyggnaden från 1890 nere vid kajområdet, och den gulputsade före detta mannagrynskvarnen i klassicistisk 1920-talsarkitektur (arkitekt Joel Norborg), som ligger på bergskanten i områdets övre del. Genom läget vid Stockholms inlopp bidrar byggnaderna till stadsbildens karaktär.

Ungefär samtidigt med den första kvarnen anlade firman G Sommelius ett oljeslageri på höjden bakom det gamla därhuset. Av denna fabrik, som förädlade linolja, återstår endast en intressant ruin av ett linoljelager och ett mindre tegelhus. Därhuset fungerade som personalbostadshus under oljefabrikstiden.

Saltbruket eller Danvikens därhus andas 1700-tal, men uppges ha äldre delar från 1680-talet då ett saltsjuderi låg här (utvinning av salt ur havsvatten).

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Områdets komplexa struktur bevaras

Möjligheten att avläsa tidigare funktion och successiva utbyggnad bevaras. Den höga, täta och komplexa struktur som karakteriserar miljön bevaras. Karaktärsskapande platsbildningar, stråk och gaturum behålls och förstärks. Tillägg placeras och utformas så att de bildar nya tydliga årsringar i miljön.

Hospitalsbyggnaden bevaras

Hospitalsbyggnaden är den enda resten av det hospitalområde som tidigare låg på platsen. Byggnaden har nyligen restaurerats. Befintlig utformning bevaras. Tillbyggnader och andra ändringar undviks.

Industribebyggelsens grundläggande karaktärsdrag bevaras

Centrala byggnader inom området är den äldre kvarnbyggnaden med sin kompakta, borgliknande karaktär, den högresta mannagrynskvarnen och det lägre saltbruket med kringbyggd, stram struktur. Variationerna i byggnadshöjder, volymer, fasadmaterial och formspråk bevaras. Tidstypisk utformning av fasader, tak och fönster behålls. Före detta industribyggnader behåller den industrimässiga karaktären för att behålla den historiska avläsbarheten.

Linoljelagrets ruin med sina karaktärsfulla murverk och öppningar säkerställs på ett sätt som respekterar murarnas karaktär. Öppningarna mot gatan bevaras.

Möjligheten till förtätning inom området är starkt begränsad

Området har nyligen utvecklats och förtätats. Byggbara ytor inom området är starkt begränsade. Eventuella mindre kompletteringar inom industrimiljön utformas som tydliga årsringar. Inom bostadsmiljön anpassas eventuella mindre kompletteringar till områdets befintliga karaktärsdrag.

KULTURMILJÖHÄNSYN I PLANER OCH BESTÄMMELSER

Hospital- och industribyggnader omfattas av varshets- och skyddsbestämmelser i detaljplan.

Saltsjöqvarn ligger inom område av riksintresse för kulturmiljövården, Stockholms farled, vilket innebär att Länsstyrelsen utövar tillsyn vid planläggning.

Det farledsnära läget kan kräva marinarknologisk förundersökning vid åtgärder som berör under-vattensmiljö.

Mannagrynsqvarnen med sin klassicistiska arkitektur och gula putsade fasader, är en central byggnad inom området. Husets skarpt skurna form påminner om en kub och är ett viktigt karaktärsdrag att värna om.

Linoljelager från sent 1800-tal.

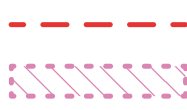
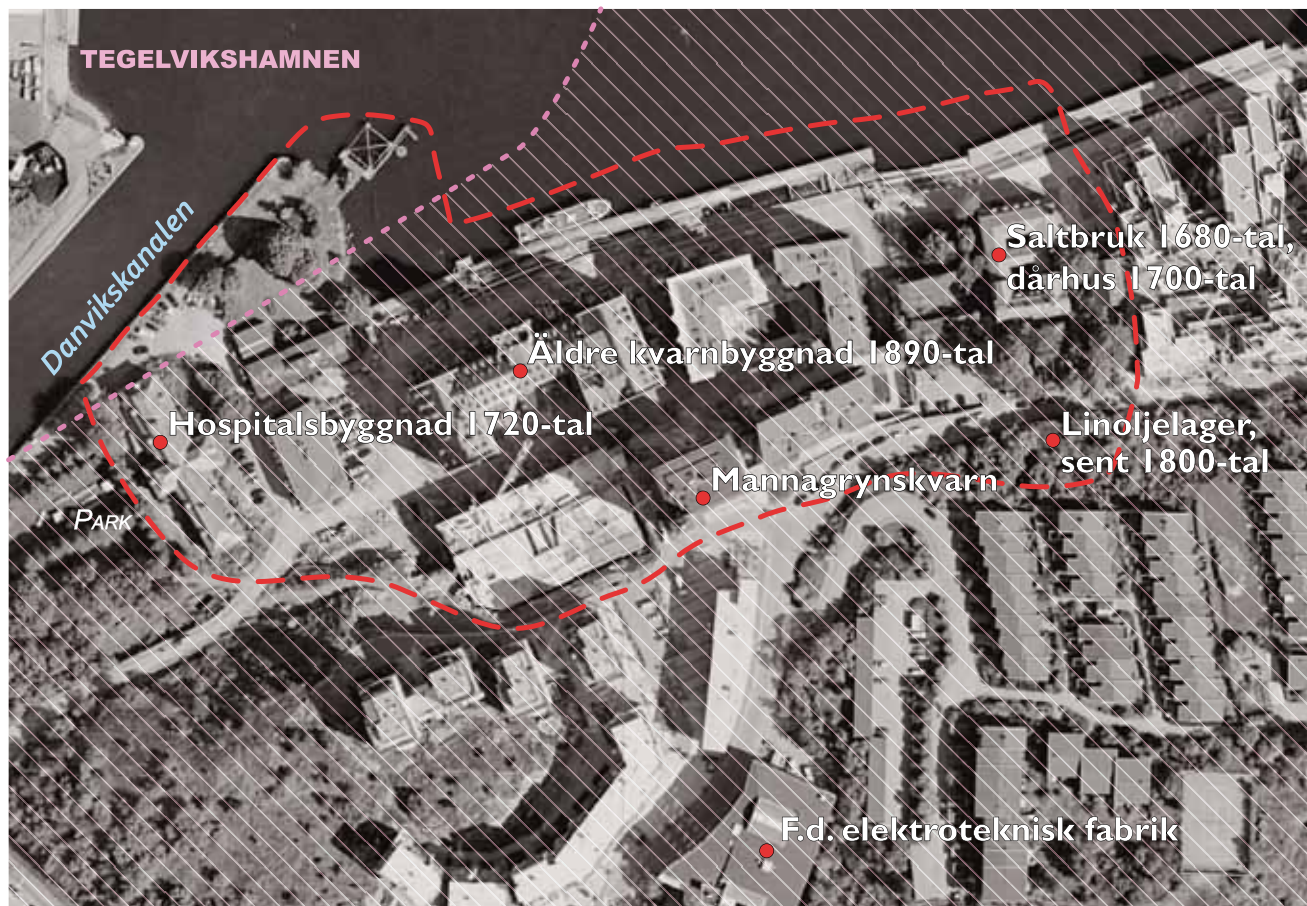
Saltsjöqvarns medeltidsromantiska sjöfasad, ett uttryck för det sena 1800-talets fantasifulla industriarkitektur. Den ståtliga historiska stilen var vanlig för tiden och skulle manifestera företagets framgång och soliditet.

Hospitalsbyggnad från 1720-talet. Husets mitt har höga rundbågiga fönster som tillhört en kyrksal. På platsen byggde Gustav Vasa på 1550-talet ett sjukhus för fattiga och sjuka, som tidigare hade legat på Riddarholmen. Anledningen till flytten till utkanten av staden var bland annat smittorisen och de sanitära olägenheterna som sjukhuset skapade i den tätbebyggda staden.

Gårdsmiljö tillhörande dårhuset.

Gräns för område av lokalt intresse för kulturmiljövården

● **Saltbruk**

PARK

Kulturminne
(Utan punkt: kulturmiljö)
Informationstext

TEGELVIKSHAMNEN

Danvikskanalen

Platsnamn

Namn på vatten

Kvarnholmens industribebyggelse från farleden. Längst fram syns byggnader i tegel som representerar första årsringen med byggnader från 1890-talet och 1900-talets två första årtionden. Bilden är från våren 2010. Sedan dess pågår en omvandling av området.

KVARNHOLMEN

På Kvarnholmen (tidigare Hästholmen) finns en industrimiljö från 1890-talet till 1900-talets senare del. På öns östra udde finns rester från en äldre historia i form av kulturpåverkad växtlighet, husgrunder och en längre stengårdsgård efter sommarnöjet Fredriksberg. Från början lär Fredriksberg ha varit ett torp, som fungerade som sjökrog kanske redan på 1600-talet.

Den första industrin på Kvarnholmen var kvarnen Tre Kronor med tillhörande magasin som byggdes under sent 1890-tal. På 1920-talet köptes hela området av Kooperativa Förbundet. Syftet var att starta en egen produktion som kunde motverka livsmedelskarteller och hålla nere priserna på spannmålsprodukter. KF skapade ett brukssamhälle med industrier, arbetarbostäder, disponentvilla och butik. Planeringen gjordes av KF:s nystartade arkitektkontor, som under ledning av arkitekten Olof Thunström tog fram en utbyggnadsplan för området. Målsättningen var dels att bygga upp en modern och rationell industrianläggning, dels att skapa en god livsmiljö för de anställda. Den befintliga kvarnen renoverades och området kompletterades sedan successivt med nya kvarnar, magasin och förädlingsindustrier. Bostadsbebyggelsen uppfördes under sent 1920-tal efter ritningar av Olof Thunström. Bostadsområdet består av radhus och smala flerbostadshus, som fick internationell uppmärksamhet för sin funktionalistiska arkitektur.

All bebyggelse inom området uppfördes efter ritningar av KF:s arkitektkontor och området präglas av en hög arkitektonisk kvalitet med tydliga årsringar från olika perioder. När industrin lades ner på 1990-talet började

man planera för en omvandling av området. Efter många turer beslöts att Kvarnholmen skulle bli en fullständig stadsdel, med arbetsplatser, bostäder och publik verksamhet. Arbetet med omvandlingen påbörjades nyligen och kommer att pågå under en lång tid framöver.

Karaktäristiskt för Kvarnholmen är de tydliga årsringarna med tidstypisk industribebyggelse från olika perioder och bostadsbebyggelsens funktionalistiska formspråk. Området präglas av det dramatiska naturlandskapet, läget vid vattnet, den kraftfulla industribebyggelsen och den bevarade skärgårdsvegetationen.

Det långsträckta Nya kontoret/Huvudkontoret från 1964 är en välkänd landskapsprofil vid farleden. Den säregna formen har gett byggnaden det folkliga namnet "Munspelet". Den nedre delen glasades in helt 1974. Till vänster syns den lädliknande havregrynskvarnen med fönsterband och ljus puts, en mycket tidig funktionalistisk fabriksbyggnad från 1927-1928 (arkitekt Artur von Schmalensee).

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Industrimiljöns komplexa struktur bevaras

Möjligheten att avläsa områdets tidigare funktion och successiva utbyggnad bevaras. Den höga, täta och komplexa struktur som karaktäriserar industrimiljön behålls. Karaktärsskapande platsbildningar och gaturum behålls och förstärks. Ny bebyggelse placeras och utformas så att den bildar nya tydliga årsringar i miljön.

Variationen i fasadmaterial, kulörer och byggnadshöjder inom industrimiljön bevaras och utvecklas

Områdets rika variation i fasadmaterial, formspråk och byggnadshöjder behålls och vidareutvecklas. En osentimental blandning mellan material och utformning eftersträvas även i den nya bebyggelsen.

Befintlig bostadsmiljöns enhetliga karaktär bevaras

Radhusens enhetliga karaktär respekteras. Tidstypisk utformning av fasader, tak, fönster, entrépartier, trädgårdstrappor och detaljer behålls. Tidstypisk fasadfärg behålls. Tillbyggnader och andra ändringar undviks.

En tidstypisk utformning av smalhusens fasader, tak, fönster och entrépartier behålls. Ursprungliga entrédörrar och balkongfronter bevaras. Befintlig färgsättning på smalhusen med ljusputsade fasader

och tidstypisk färgsättning på balkonger bevaras. Inglasning av balkonger undviks.

Radhusens trädgårdar behåller sin öppna karaktär med enkla och låga inhägnader. Omgivande kulturpåverkad vegetation respekteras, och även östra uddens gröna landskapsbild med inslag av husgrunder och murar.

KULTURMILJÖHÄNSYN I PLANER OCH BESTÄMMELSER

Kvarnholmen ligger inom område av riksintresse för kulturmiljövården, Stockholms farled, vilket innebär att Länsstyrelsen utövar tillsyn vid planläggning.

Den norra delen av området är detaljplanerat med skydds- och varsamhetsbestämmelser för kulturhistorisk värdefull bebyggelse. Detaljplanering för de södra delarna sker under 2010-talet.

Det farledsnära läget kan kräva marinarknologisk förundersökning vid åtgärder som berör under-vattensmiljö.

Arkitekten Olof Thunströms bostadsområde med radhusen från 1928-1930 i förgrunden. Området väckte stor uppmärksamhet på Stockholmsutställningen 1930 då den funktionalistiska stilen introducerades i Sverige för en större allmänhet.

Stora stenhuset, ett lamellhus från 1929 ritat av Olof Thunström. Huset innehöll från början 54 lägenheter med ett rum och kök samt badrum, separat wc och balkong. Husets djup är endast 9,2 meter, vilket möjliggör genomgående lägenheter. Smala flerbostadshus fick senare benämningen smalhus istället för lamellhus.

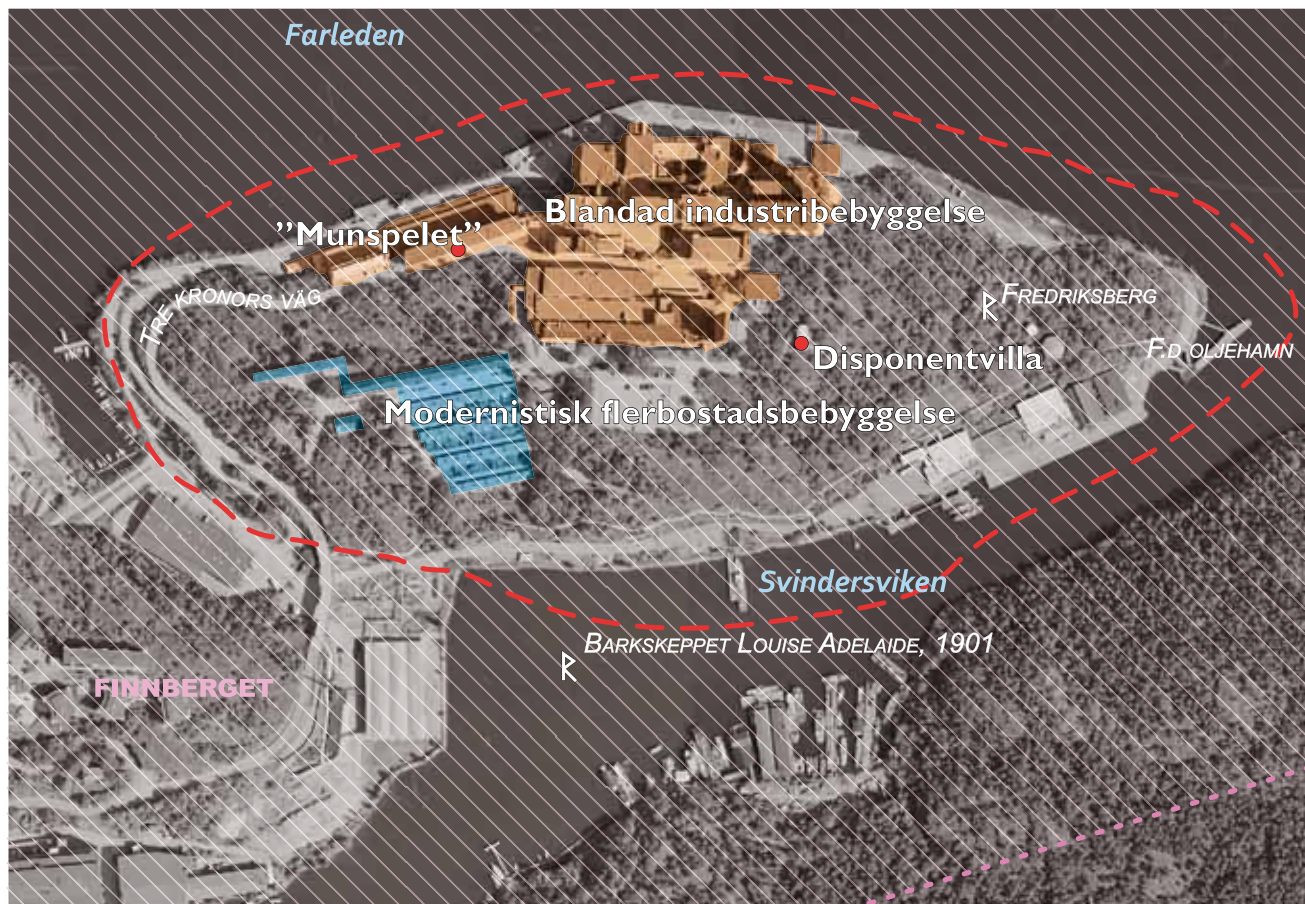
Kvarnholmens disponentbyggnad från 1931, ritad av arkitekt Olof Thunström.

Nya stenhuset, ett lamellhus från 1934. Huset kallades i folkmun för "EPA-huset" då det inte ansågs vara lika bra och gediget som det fem år äldre lamellhuset. Till exempel saknar lägenheterna balkong, istället finns vädringsbalkonger i trappuppgångarna. Huset har ritats av arkitekt Artur von Schmalensee på KF:s arkitektkontor och är ännu smalare än det första lamellhuset, endast 7,2 meter djupt. Det planerades för 40 tvårumslägenheter på 45 kvm vardera.

Arkitekt Olof Thunströms hus är omsorgsfullt planerade in i minsta detalj. Insynsskyddade uteplatser är ett exempel. Rummen är disponerade så att man från tamburen i norr har direktkontakt med kök, vardagsrum och sovrum. Det är inte bara praktiskt utan ger även lägenheten en öppen känsla. Lägenheterna var 68 kvm med två rum och kök samt badrum och en liten trädgård i söderläge. Det ska jämföras med hur samtida industrier löste bostadsbehovet genom små ettor eller spisrum. Bilden visar södra sidan med vardagsrummets fönster som går över hörn.

- Gräns för område av lokalt intresse för kulturmiljövården
- ▨ Område av riksintresse för kulturmiljövården
- **Munspelet**
Kulturminne
(Utan punkt: kulturmiljö)

- FREDRIKSBERG**
Registrerad fornlämning
se www.fmis.raa.se
Informationstext
- FINNBERGET**
Platsnamn

- Farleden**
Namn på vatten
- Område med industri/bostäder**

Spisbrödsfabrikens silotorn i tegel står högst upp på Kvarnholmen och är en av de landmärkesbyggnader som finns vid Stockholms inlopp, fabriken är synlig från stora delar av innerstaden. Fabriken byggdes 1931-1932, men utvidgades bland annat på 1940-talet då även tornet förhöjdes.

Turbinhallen i Järla från 1911 har en gavel mot Saltsjöbanan i mjuka jugendformer.

JÄRLA SJÖ

Järsla är ett tidigare industriområde med bebyggelse från flera olika tidsperioder. Den äldsta anläggningen är Järsla gård, en herrgård med 1700-talskaraktär, som består av huvudbyggnad, flyglar och en park. Huvudbyggnadens bottenvåning har sitt ursprung i en 1600-talsbyggnad, i en av takbjälkarna är året 1676 inristat. Vid denna tid hade gården blivit herrgård. Men gården är mycket äldre, den omnämns första gången i skriftliga källor i slutet av 1400-talet. Rester av ett vikingatida gravfält strax väster om gården på Ekudden visar att Järsla var bebyggt redan för över 1 000 år sedan. Namnet Järsla är troligen också från denna tid, av fornsvenskans jarl som betyder storman eller hövding. På den tiden var Järslasjön en del av en farled till Mälardalen, kanske kontrollerade jarlen leden. Flera omkringliggande bestånd av ekar avslöjar att landskapet tidigare hävdats, men av jordbruksmarkerna återstår ingenting.

Närheten till vattnet lockade industri till Järsla. De första verksamheterna var ett garveri och en läderfabrik som grundades på 1870- och 1880-talen nära Järslasjöns strand, i lokaler som 1926 övertogs av Winborgs ättiksfabrik. När Saltsjöbanans hade byggts ut på 1890-talet tog den industriella utvecklingen i Järsla fart och tongivande var företaget AB de Lavals Ångturbin. Herrgården byggdes om till bostadshus för tjänstemän och blev en del av det omfattande industriområdet. Den första ångturbinfabriken uppfördes 1896 och var en hallbyggnad med kontorsdel i medeltidsromantisk stil. Till skillnad från läderfabriken var den inte vänd mot vattnet utan mot järnvägen. Det syns tydligast i den 200 meter långa montage- och

turbinhallen som byggdes 1910-1911 med en gavel mot Saltsjöbanan. Gaveln i jugendstil fungerade som reklam-pelare med bolagets namn och olika produkttyper skrivna på putsade ytor. Hallens långsidor har en för tiden modern rationell, repetitiv arkitektur med en synlig bärande betongkonstruktion mellan glas- och tegelutfyllnader.

Under tiden kring första världskriget expanderade verksamheten, bland annat på grund av att marinen beställde snabba fartygsmaskiner av turbintyp. Ett tack-järnsgjuteri, av treskeppig typ med högre mittdel, byggdes intill järnvägen 1917. Industriebbyggelsen utökades sedan successivt fram till 1960-talet då produktionen avvecklades. Lokalerna hyrdes ut till diverse småföretag fram till slutet av 1990-talet då området övertogs av ett konsortium (Järsla Sjö). Ett förslag för bevarande och utveckling lades fram, industrilokalerna rustades upp och området förtätades med bostadsbebyggelse.

Järsla läderfabrik från omkring 1890.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

De olika historiska skikten bevaras

Möjligheten att avläsa områdets olika historiska skeden – sommarherrgård med lantbruk för adeln, industrins etablering på billig jordbruksmark, postindustrialismens återanvändning av tidigare verksamhetslokaler och bostadsbyggande på industrimark – bevaras.

Respektavstånd till herrgården behålls

Herrgårdens struktur och placering är viktig, med huvudbyggnad och flyglar symmetriskt placerade kring en inre gårdsbildning tydligt vänd mot den forna farleden. Bevarade grönytor skapar en tydlig avgränsning mellan herrgården och bostadsområdet och behålls öppna. Ytterligare bebyggelse inom området undviks med hänsyn till möjligheten att uppleva herrgårdsmiljön. Herrgårdens 1700-talskaraktär bevaras.

Industriebbyggelsens grundläggande karaktärsdrag bevaras

Centrala byggnader inom området är den långa turbinhallen från 1911 med sin välkända gavel, den mångskeppiga maskinhallen med trappgavel-försedd kontorsdel från 1896, gjuteriet från 1917, läderfabriken/Winborgs ättiksfabrik med sin dekorativa tegelarkitektur från 1880-talet och framåt. Det finns även flera mindre före detta industribyggnader inom området från sekelskiftet

1900 med kulturhistoriska och miljömässiga värden. Variationerna i storlek, volymer, takutformning, takmaterial, fasadmaterial och formspråk behålls. Skyltar tar hänsyn till byggnaders skala och utformning. Sambandet mellan bebyggelse och järnväg respekteras och tydliggörs. Entrétorgets funktion som ingång till området med omsorgsfullt utformad arkitektur från olika perioder behålls och förstärks.

Bostadsbebyggelsens grundläggande karaktärsdrag bevaras

Den småskaliga bebyggelsen kring inre gårdar, det oregelbundna icke rätvinkliga gatunätet, de tydliga rumsbildningarna, variationerna i storlek, takutformning och färgsättning, den enhetliga användningen av puts som fasadmaterial och gatornas gröna karaktär med mindre förträdgårdar bevaras.

Möjligheten till förtätning inom området är starkt begränsad

Området har nyligen utvecklats och förtätats. Byggbara ytor inom området är starkt begränsade. Eventuella mindre kompletteringar inom industrimiljön utformas som nya tydliga årsringar. Inom bostadsmiljön anpassas eventuella mindre kompletteringar till områdets befintliga karaktär.

KULTURMILJÖHÄNSYN I PLANER OCH BESTÄMMELSER

Den äldre gårds- och industribebyggelsen omfattas av varsamhets- och skyddsbestämmelser i gällande detaljplan.

Det sjönära läget kan kräva marinarkeologisk förundersökning vid åtgärder som berör undervattensmiljön.

Kontorsbyggnad från 1890-talet. Trappstegsgavlarna är ett medeltida motiv som var populärt vid den här tiden. Slottsliknande arkitektur användes för byggnader som hade en högre status.

De industriella spåren är tydliga på många ställen i Järla. Dels genom detaljer, dels genom bevarad industribebyggelse vilket gör det möjligt att avläsa olika historiska lager.

Industribebyggelsen har skiftande ursprung. Bilden visar en byggnad som tillhört AB Gasackumulator (AGA), som grundades i Järla av Gustaf Dalén 1904. Med sina 16 anställda hörde verksamheten till de mindre i området. Gasen som företaget producerade, acetylen, var vid denna tid ett alternativ till elektricitet och stadsgas. 1912 flyttade bolaget verksamheten till Lidingö.

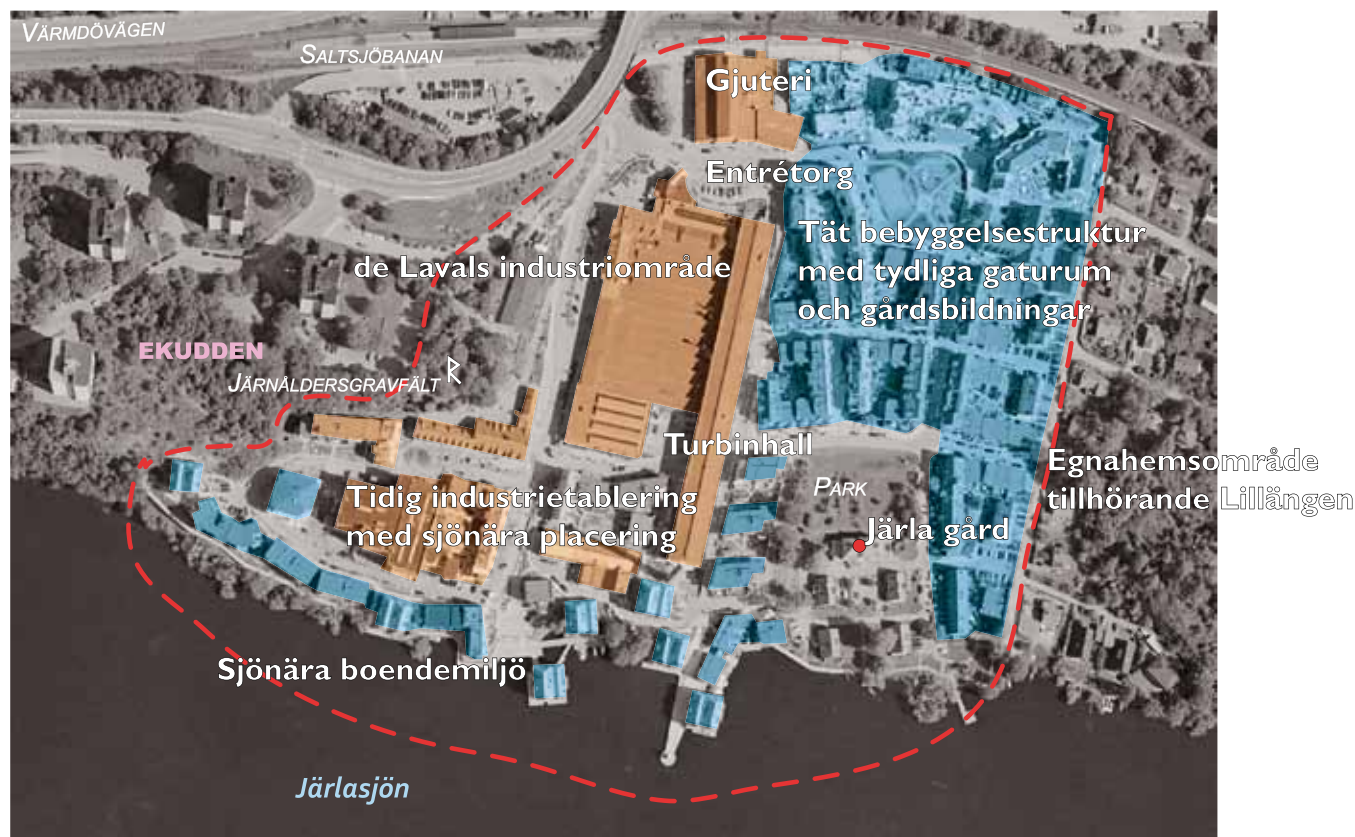
Inom området finns en mängd mötesplatser; torg och "rum". Tegelbyggnaden byggdes 1917 som tackjärnsgjuteri.

Järla gård. Herrgården har en tydlig 1700-talskaraktär.

De nybyggda husen ligger på många ställen mycket tätt och har olika höjd och stil. Vissa kvarter har förträdgårdar.

--- Gräns för område av lokalt intresse för kulturmiljövården
● Järla gård

Kulturminne
(Utan punkt: kulturmiljö)
Registrerad fornlämning
se www.fmis.raa.se

SALTSJÖBANAN

EKUDDEN

Informationstext

Platsnamn

Järlasjön

Namn på vatten

Område med f.d. industri/bostäder

Välbevarat flerfamiljshus.

Järla Birka-Birkavägen

Välbevarade flerfamiljshus från cirka 1900-1920, som byggdes som bostäder för arbetare inom verkstadsindustrin i Järla. Karaktäristiskt är villakvarteren, den tidstypiska panelarkitekturen och de inglasade verandorna. Ett av husen har senare putsats.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Byggnaders tidstypiska drag respekteras

Ändringar utförs varsamt och anpassas till befintlig byggnads karaktär. Tidstypisk utformning av grundmurar, fasader, tak, fönster, fönsteromfattningar, entrépartier, räcken, staket och trädgårdsgrindar behålls. Tillbyggnader och andra större ändringar undviks.

Komplementbyggnader underordnas huvudbyggnad och inordnas i gatumiljön

Komplementbyggnader placeras och utformas så att gatubildens helhetsverkan med friliggande hus i grönska behålls. Höjd, volym och utförande underordnas och anpassas till huvudbyggnadens karaktär.

KULTURMILJÖHÄNSYN I PLANER OCH BESTÄMMELSER

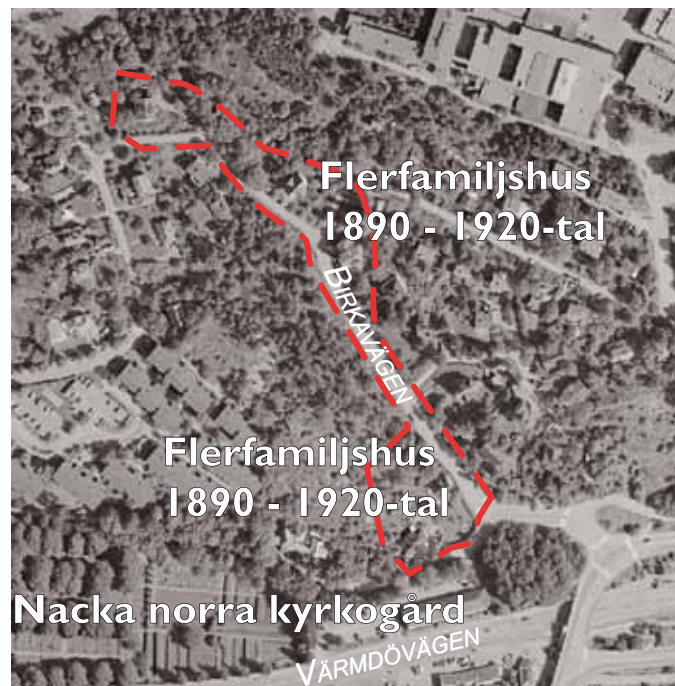
Två hus vid korsningen Kyrkstigen-Birkavägen omfattas av detaljplan med skyddsbestämmelser.

Gatumiljö med lummig grönska. Huset på bilden är från 1905 och har likheter med samtida sommarvillor.

Friliggande hus.

- — — — — Gräns för område av lokalt intresse för kulturmiljövården
- **Kyrkogård** Kulturminne (Utan punkt: kulturmiljö)

VÄRMDÖVÄGEN Informationstext

Sickla kännetecknas av karaktärsskapande platsbildningar och gaturum, här Järnvägsgatan mellan 1890-talets och 1910-talens industribyggnader. Gatustråket vittnar om det stickspår som en gång gick här från Saltsjöbanan in i industriområdet.

SICKLA-MARCUSPLATSEN

Sicklaområdet är en omvandlad industrimiljö med bebyggelse från 1890-tal till nutid.

Industrin kom till Sickla som en direkt följd av Salt-sjöbanans utbyggnad och etableringarna startade 1898. De första fabrikerna byggdes av AB Diesel Motorer som 1917 slogs samman med Nya Aktiebolaget Atlas, som ursprungligen tillverkade järnvägsmaterial. Kärnverksamheten för AB Dieselmotorer var till en början förbränningsmotorer, dieselmotorer för bland annat fartyg, en teknisk nyhet som så småningom skulle ersätta ångmaskinen. Företaget tillverkade redan i början av 1900-talet olika tryckluftsbaserade produkter som kompressorer och borrarverktyg. Motortillverkningen lades ner i mitten av 1900-talet och tryckluftstekniken blev dominerande. 1956 antogs namnet Atlas Copco (Compagnie Pneumatique Commerciale).

Området under Stora Sickla gård, som tidigare varit jordbruksmark, utvecklades och förtätades fram till 1960-talet (av gården återstår idag endast en allé syd-

väst om området). Både fabriker och kontor byggdes, till en början kring en verkstadsgård. Gården blev 1932 en park som användes för rast och högtider och fick så småningom namnet Marcusplatsen efter Diesel Motorers grundare Marcus Wallenberg (och på folkhumoristiskt sätt även med associationer till Venedigs välkända torg). På 1980-talet flyttade företaget tillverkningen, men behöll kontoret i Sickla. Ett förslag på bevarande och utveckling av industribebyggelsen lades fram och området fick mycket handel. Viktiga byggnader från den industriella epoken har bevarats och kompletterats med ny bebyggelse. I gestaltningen av det nya Sickla har Nyréns Arkitektkontor haft en tongivande roll.

Karaktäristiskt för Sickla är bebyggelsens höga arkitektoniska kvaliteter och områdets täta bebyggelse. Trots den omfattande nybyggnationen har området, genom materialanvändning, volymgestaltning och rumsliga sammanhang, utvecklats till en väl sammanhållen miljö. Centralt för området är den öppna ytan kring Marcusplatsen med närliggande affärs- och gångstråk samt den öppnare östra delen med bland annat byggnader från efterkrigstiden.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Förståelsen av områdets historiska funktion respekteras

Möjligheten att avläsa tidigare funktion och successiva utbyggnad behålls. Ny bebyggelse placeras och utformas så att den bildar nya tydliga årsringar i miljön.

Karaktärsskapande platsbildningar och gaturum behålls

Områdets täta struktur behålls i möjligaste mån. Karaktärsskapande platsbildningar och gaturum/stråk behålls och förstärks.

Industribebyggelsens grundläggande karaktärsdrag bevaras

Centrala byggnader inom området är den basilikaformade Dieselmotorsfabriken med sin karaktäristiska gavel mot Marcusplatsen (monteringshall från 1908-1911) med en i öster lägre maskinverkstad (1914), den gulputsade luftverkstaden (1928), kontorshuset från olika tidsepoker (1910-tal och 1939) mot Sickla industriväg samt i norr huvudkontoret med sin omsorgsfulla tegelarkitektur från 1950-talet. Intill ligger en stramare högre kontorsbyggnad från tidigt 1960-tal. Här närmast järnvägen finns även rester från den äldre anläggningen byggd 1898, belägen vid den så kallade Järnvägsgatan som påminner om den forna stickspårsdragningen. Ett viktigt arkitektoniskt

inslag från sent 1960-tal är Expohallen av arkitekterna Bengt Hidemark och Jack Ränge. Områdets variation i bebyggelsens skala, volymer och formspråk är ett viktigt karaktärsdrag som respekteras. Tidstypisk utformning av fasader, tak, fönster och entrépartier behålls. Skyltar tar hänsyn till byggnaders skala och utformning. Marcusplatsens funktion som entré till området med omsorgsfullt utformad arkitektur från olika perioder behålls och förstärks.

KULTURMILJÖHÄNSYN I PLANER OCH BESTÄMMELSER

Den äldre kontors- och industribebyggelsen omfattas av varsamhets- och skyddsbestämmelser i gällande detaljplan där även byggrätter regleras.

Kontors- och industribyggnader från olika perioder berättar om tidigare verksamhet. Bilden visar en verkstadsbyggnad från 1898 och huvudkontoret från tidigt 1960-tal.

Expon vid Marcusplatsen representerar 1960-talets internationella modernism med stora glasade fasadytor av arkitekterna Bengt Hidemark och Jack Ränge. Till höger tekniska kontoret från 1910-talet.

Tät struktur med byggnader i olika former och från olika perioder.

Dieselverkstadens fasad mot Marcusplatsen. Här skedde ihopmonteringen av dieselmotorerna, idag lokaler för bl.a. olika kulturändamål. Den treskeppiga hallen av basilikatyp började byggas 1908, stod färdig i sin nuvarande längd 1911. Den högre delen, mittskeppet, har för ljusföringens skull glaspartier på långsidorna.

De efterkrigstida industribyggnaderna i områdets östra del inrymmer idag främst butiker.

Årsringar från olika perioder. Luftverkstaden från 1920-talet med modern påbyggnad, till höger parkeringshus. Marcusplatsens björkar syns i förgrunden.

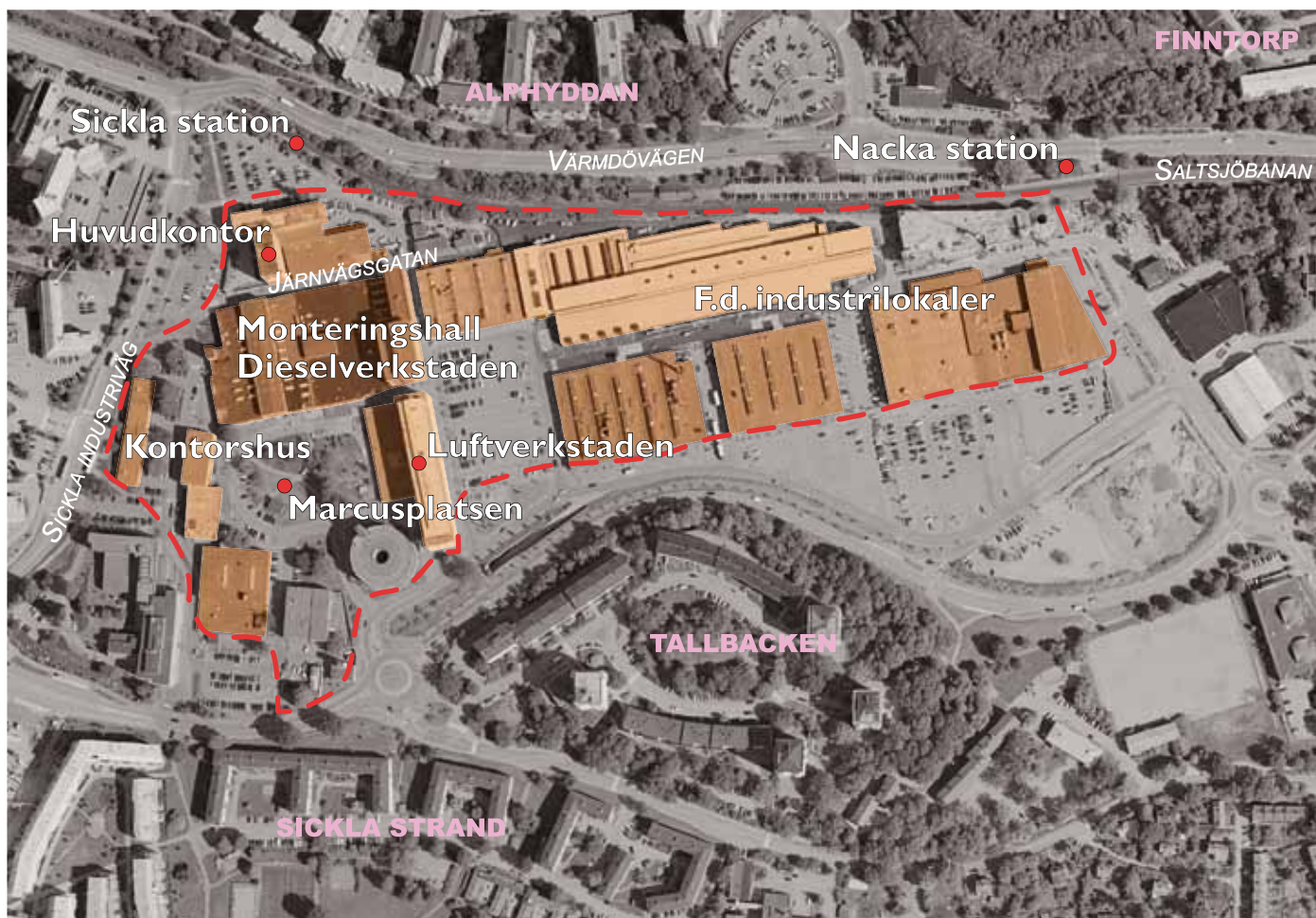
Nytt och gammalt möts i Sickla på ett avläsbart sätt, till vänster maskinverkstaden från 1914.

Luftverkstadens rationella 1920-talsfasad förebådar 1930-talets funktionalistiska arkitektur.

Gavelfasad på affärskontoret från 1939. Byggnaden har ett elegant funktionalistiskt uttryck med vissa kvardröjande drag från 1920-talet.

- - - - - Gräns för område av lokalt intresse för kulturmiljövården
 ● **Huvudkontor** Kulturminne (Utan punkt: kulturmiljö)
 VÄRMDÖVÄGEN Informationstext
 ALPHYDDAN Platsnamn
 Område med f.d. industrilokaler

Variationer i storlek, volymer, takutformning är ett viktigt karaktärsdrag för Nacka Strand.

NACKA STRAND - AUGUSTENDAL

Nacka Strand (tidigare Augustendal) är en omvandlad industrimiljö i farledsnära läge med flera historiska lager. Här finns sommarvillor från 1800-talets senare del, industribebyggelse och arbetarbostäder från tidigt 1900-tal samt bostads- och kontorsbebyggelse från sent 1900-tal. Det äldre namnet Augustendal kommer från en av de sommarvillor som byggdes här. Industribebyggelsen uppfördes av J V Svensons Motorfabrik. Företagets grundare Johan Viktor Svenson (tidigare tillverkare av Primusköket) startade en bilfabrik i området 1898, men ändrade snabbt inriktning på verksamheten och var först i Sverige med att serietillverka tändkulemotorer. Storsäljaren Avance blev populär för användning i båtar. 1937 sålde AB Svenson fabrikslokalerna till Philipssons Automobil, som använde

dem för att montera utländska bilar för den svenska marknaden. På 1980-talet använde Philipsson Automobil till slut området som uppställningsplats för bilar.

Diskussionerna kring en omvandling av området påbörjades under 1980-talet. Byggnader från den industriella perioden rustades upp och återanvändes, och under åren 1988-1992 kompletterades bebyggelsen med en omfattande nybyggnation (6 000 arbetsplatser och 500 lägenheter). I likhet med Sickla har Nyréns Arkitektkontor varit tongivande för områdets gestaltning.

Karaktäristiskt för Nacka Strand-Augustendal är den tydliga uppdelningen mellan bebyggelse från de olika perioderna. Sommarvillorna och fabriksvillan ligger utspridda i den kuperade terrängen ner mot vattnet, industribebyggelse är koncentrerad till ett sammanhängande kvarter i områdets övre del, för övrigt dominerar 1990-talsbebyggelsen.

Flera av de äldre industribyggnaderna har karaktäristiska drag så som sågandstak och spröjsade fönster. Bildens hallbyggnad är från 1910-talet.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

De olika historiska skikten bevaras

Möjligheten att avläsa områdets olika historiska perioder – sommaridyll för välbeställda stadsbor, industribebyggelsens etablering invid farleden, postindustrialismens återanvändning och utveckling av nedlagda industriområden – bevaras. Ny bebyggelse placeras och utformas så att de bildar nya årsringar i miljön.

Sommarvillornas individuella arkitektur och tidstypiska drag respekteras

Ändringar utförs varsamt och anpassas till befintlig byggnads karaktär i enlighet med gällande planbestämmelser. Tidstypisk utformning av fasader, tak, fönster och entrépartier behålls. Tillbyggnader och andra ändringar undviks. Karaktären av friliggande villor på natur- och parkmark respekteras. Villatomternas murar och terrasseringar är värdefulla för helheten.

Industribebyggelsens grundläggande karaktärsdrag bevaras

Variationerna i storlek, volymer, takutformning, fasadmaterial och formspråk är ett viktigt karaktärsdrag som bevaras. Tidstypisk utformning av fasader, tak, fönster och entrépartier behålls.

Arbetarbostädernas enhetliga utformning bevaras

Ändringar utförs varsamt och anpassas till befintlig byggnads karaktär. Tidstypisk utformning av fasader, tak, fönster och entrépartier behålls. Den enhetliga färgsättningen är ett för industribostäder typiskt särdrag som behålls. Tillbyggnader och andra ändringar undviks.

KULTURMILJÖHÄNSYN I PLANER OCH BESTÄMMELSER

Den äldre industribebyggelsen omfattas av varsamhets- och skyddsbestämmelser i gällande detaljplan.

Nacka Strand ligger inom område av riksintresse för kulturmiljövården, Stockholms farled, vilket innebär att Länsstyrelsen utövar tillsyn vid planläggning.

Det farledsnära läget kan kräva marinarknologisk förundersökning vid åtgärder som berör undervattensmiljö.

Den äldre industribebyggelsen från 1900-talets början har ett varierat uttryck i material och volym. Bevarade skorstenar betyder mycket för industrikaraktern.

Den nya bebyggelsen dominerar inom området.

Trävillan Gustafshög 3 från 1878.

Enhetligt uppförda före detta arbetarbostäder från 1908-1910. Husen är placerade på rad likt bruksgator i äldre industrisamhällen.

Fabrikörsvillan tillhör både områdets industrihistoria och sommarvilllehistoria. Den byggdes ursprungligen på 1860-talet som en sommarvilla med namnet Augustendal, men byggdes om till bostad för motorfabrikören J V Svenson vid sekelskiftet 1900. Sitt nuvarande utseende fick villan vid en ombyggnad 1916 då arkitekt Gustaf de Frumerie utformade huset som en motsvarighet till tullhuset på Blockhusudden. Kring huset finns miljöskapande terrassmurar och trappor som förtydligar husets status.

Tornvillan Ellensvik hör till de mest praktfulla i innerskärgården. Tegel är ett sällsynt material för 1800-talets sommarvillor som oftast var trähus. Ritningarna är signerade av A G Forsberg 1889 och utförda på uppdrag av byggherren och byggmästaren E Fredlundh. Husets medeltidsromantiska arkitektur med torn och gavlar är typisk för 1890-talet, ursprungligen hade tornet en spira. Kring villan finns en medvetet utformad parkmiljö med planterade träd och ett välbevarat lusthus.

--- Gräns för område av lokalt intresse för kulturmiljövården
● **Ellensvik**
PARK

Gräns för område av lokalt intresse för kulturmiljövården
Kulturminne (Utan punkt: kulturmiljö)
Informationstext

VIKDALEN
Stockholms inlopp Platsnamn
Namn på vatten

 Område med industri/bostäder
 Område av riksintresse för kulturmiljövården

Nationalromantisk villa i Storängen och Grand Hotel i Saltsjöbaden.

VILLASAMHÄLLEN VID JÄRNVÄGEN

Saltsjöbanan anlades av Knut A Wallenberg och hörde ihop med etableringen av den nya villastaden och societetsbadorten Saltsjöbaden. Järnvägen skapade förutsättningar för att exploatera tidigare obebyggda områden och från 1890-talet växte ett antal villasamhällen fram längs med banans sträckning. Bebyggelsen följde de ideal, som kännetecknade de kustnära sommarnöjena längs med ångbåtsfärderna. Skillnaden var att de nya områdena planerades för åretruntbruk och att de krävde en mer omfattande samhällsplanering. De byggdes vanligtvis på privat initiativ och målgruppen var huvudsakligen den mer välbärgade delen av befolkningen.

Villaförstäderna erbjöd en möjlighet att komma bort från den osunda miljön i staden. Den omfattande inflyttningen från landsbygden, som följde med industrialismen, hade medfört en kraftig förtätning av stadsbebyggelsen och resultatet var trångboddhet och stora hygienproblem. I villaförstaden kunde människor bo glesare i natursköna omgivningar. Trenden med sunda boendemiljöer utanför städerna kom bland annat från England och Tyskland. En förutsättning för de nya idéerna var att kommunikationen in till staden löstes på ett effektivt sätt.

Utbyggnaden av järnvägen krävde stora investeringar och det var ingen tillfällighet att det var bankdirektör Wallenberg som tog initiativet. Terrängen var bitvis svårframkomlig vilket medförde extra höga anläggningskostnader och Saltsjöbanan lär ha varit en av de dyraste järnvägarna i landet. Men på sikt var det ändå en god

investering då Saltsjöbaden blev mer attraktivt och annan mark längs med sträckningen ökade i värde, varav Wallenbergsbolaget Stockholm – Saltsjön ägde en del. När marken såldes av och bebyggdes ökade dessutom inkomsterna från försäljning av tågbiljetter. Under 1910-talet utökades Saltsjöbanan med sträckan Igelboda – Solsidan.

Sekelskiftets villasamhällen präglas av en terränganpassad bebyggelse med oregelbundet svängda gator, bevarad natur och växtlighet samt stora tomter med ofta påkostade villor i tidstypisk ”panelarkitektur”. Områdena har successivt kompletterats och här finns exempel på landets absolut främsta villaarkitektur från olika perioder.

Nacka station.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT SALTSJÖBANAN

Banans funktion som spårförbindelse mellan Stockholm-Saltsjöbaden/Solsidan respekteras och utvecklas.

Alla förändringar ska föregås av omsorgsfull och kvalificerad projektering så att kulturvärden beaktas när det gäller stationsmiljöer, enskilda byggnader och anslutande kulturmiljöer.

Äldre stationsbyggnader från perioden 1890-1940 har höga bevarandevärden och respekteras i estetisk/rumslig funktion, proportioner, fasadfärg, tak samt byggnadsdetaljer som fönster, panel, utsmyckningar och räcken. Inför bygglovsprövning kan antikvarisk medverkan krävas.

Neglinges verkstadshallar i tegel är viktiga järnvägshistoriska uttryck med höga bevarandevärden. Ändringar utförs varsamt och med respekt för avläsbarheten och husens arkitektur. Möjligheten att bevara vagnshallarna av trä bör utredas då de är en del av bangårdsmiljön.

Nacka station har en välbevarad stationsbyggnad från 1894. Utskjutande taksprång skyddar för väder och vind, men hör också till det sena 1800-talets luftiga trähusarkitektur.

Vid Nacka station finns en välbevarad villa från sekelskiftet 1900 strax ovanför spårområdet.

Även skyltar kan ha kulturvärden, Lillängens stationsskylt har ett funktionalistiskt uttryck.

Lillängens väntkur från 1937 har ett tydligt funktionalistiskt uttryck med sina avrundade fasader och platta takprofil.

Storängens stationsbyggnad från 1905 har drag av det tidiga 1900-talets nationalromantiska arkitektur. Byggnaden påminner om en äldre herrgårdsflygel med sitt höga, valmade sadeltak och småspröjsade fönster. Norr om stationen finns en parkmiljö vid Storängens villasamhälle. Att anlägga parkmark invid järnvägsstationer förekom även utmed landets stambanor.

Saltsjö-Duvnäs station från 1893, tidig stationsbyggnad utmed Saltsjöbanan. Den har ett liknande utskjutande taksprång som Nacka station.

Stationsbyggnaden i Igelboda uppfördes 1913 i samband med att sträckningen till Solsidan anlades. Stationshuset liknar stationsbyggnaderna vid Storängen och Solsidan.

Neglinge bangård blev knutpunkt för järnvägen. Här byggdes lok- och vagnshallar och reparationsverkstäder. I det närliggande Igelbodaområdet uppförde järnvägsbolaget tjänstebostäder åt sina anställda. Neglinge hade förbindelse till kolbryggan vid Pålänsviken, banan trafikerades från början av koleldade ånglok.

Ringvägens eleganta väntpaviljong. År 1898 uppfördes en mindre väntsal, och 1913 byggdes utrymmen för biljettförsäljning och magasin för paketgods.

Funkiskur vid Saltsjöbadens station.

Solsidan har ett välbevarat stationshus från 1910-talet.

Saltsjöbadens stationshus från ca 1905 är skyddat i detaljplan.

Saltsjöbaden, vy över Hotellviken.

SALTSJÖBADEN

Villastaden och societetsbadorten Saltsjöbaden tillkom på initiativ av bankmannen Knut A Wallenberg, som köpte marken av egendomen Erstavik på 1880-talet. Syftet var att anlägga en bad- och kurort av kontinental typ med hotell, restaurang, badhus och strandpromenader samt med järnvägsförbindelse till Stockholm. Saltsjöbaden invigdes i början på 1890-talet och utvecklades snabbt till en kombinerad badort och villastad. Redan 1896 hade ett 60-tal villor uppförts och i början av 1900-talet var samtliga 120 tomter på Neglingehalvön sålda. Karaktäristiskt för den tidiga villabebyggelsen är stora tomter med påkostade villor i tidstypisk panelarkitektur. Området har successivt kompletterats med villor från olika perioder, inte sällan ritade av landets mest framträdande arkitekter.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Offentliga delar bevaras och förstärks

Saltsjöbadens offentliga karaktär med strandpromenader, gångstigar, bryggor, kajer och naturparker bevaras och förstärks. Inskränkningar i den allmänna tillgängligheten undviks. Skärgårdsskarakteren med klippor, stränder, träd och växtlighet behålls.

Grundidén med hotell i park respekteras och utvecklas

Grand Hotels volym- och gestaltningsmässiga särställning som Saltsjöbadens huvudbyggnad med karaktäristisk silhuett bevaras. Parkkaraktären med inslag av skärgårdsskog i form av tallar kring hotellet behålls och utvecklas.

Balans mellan bebyggelse, natur och tomtmark eftersträvas

Grundstrukturen med ett terränganpassat gatunät, vegetationsrik gatumiljö och fritt placerade individuellt utformade villor på trädgårds- eller naturtomter bevaras. Ny bebyggelse placeras och anpassas till denna struktur. För nya byggnader eftersträvas ett individuellt uttryck i tidstypiskt formspråk. Pastischer på äldre villastilar undviks. Omfattande utfyllnader, stödmurar och hårdgjorda ytor undviks. Skafttomter med utfarter intill varandra undviks.

Komplementbyggnader underordnas huvudbyggnad och inordnas i gatumiljön

Komplementbyggnader placeras och utformas så att gatubildens karaktär med friliggande hus i grönska behålls. Höjd, volym och utförande anpassas till huvudbyggnaden.

Byggnaders individuella arkitektur och tidstypiska drag respekteras

Ändringar utförs varsamt och anpassas till befintlig byggnads karaktärsdrag. Tidstypisk utformning av grundmurar, fasader, tak, fönster, fönsteromfattningar, entrépartier, räcken, staket och trädgårdsgrindar behålls. Tillbyggnader underordnas huvudbyggnaden och ges en placering, höjd, volym och utformning som anpassas till den ursprungliga byggnadens karaktär. Takkupor, terrasser, balkonger och altaner utförs helst mot baksidan med ett utförande som underordnas och anpassas till befintlig byggnad.

Möjligheten att bygga till, ta upp takkupor, anordna balkonger/altaner och utföra andra ändringar är beroende av den enskilda byggnadens karaktär, dess estetiska/rumsliga funktion i gatumiljön samt dess arkitekturhistoriska värde. I Saltsjöbaden finns ett stort antal välbevarade villor från olika perioder med höga arkitektoniska kvaliteter som är känsliga för förändringar och där ett bevarande av befintliga tak, fasader, fönster, entréer med mera eftersträvas. Inför bygglovsprövning kan

antikvarisk medverkan krävas. Planläggning med skydd av kulturvärden ska eftersträvas i områden med äldre detaljplaner.

RIKSINTRESSE FÖR KULTURMILJÖVÅRDEN

SALTSJÖBADEN

Motivering:

Societetsbadort i Stockholms skärgård som senare utvecklades till en fashionabel villastad. Badorten, även kurort och segelsportort, anlades 1891 efter internationella förebilder, på jungfrulig mark och på privat initiativ. Planering och arkitektur som visar idealen vid tiden kring sekelskiftet 1900.

Uttryck för riksintresset:

Den terränganpassade planens utsträckning kring Hotellviken, järnvägen och en offentlig zon utmed vattnet med badstränder, strandpromenad och gångstigar, friluftsanläggningar och naturparker med bevarad skärgårdskaraktär. Dominerande offentliga byggnader, bland annat Grand Hotel och badortens olika byggnader. De stora, individuellt utformade villorna på sina väl tilltagna naturtomter. Järnvägen och stationsområdet.

I området ingår även:

Stockholms observatorium, uppfört 1929-1931. Uppenbarelskyrkan.

KULTURMILJÖHÄNSYN I PLANER OCH BESTÄMMELSER

Skydds- och varsamhetsbestämmelser i detaljplan finns för Restaurantholmen/Hotellviken-Grand Hotel.

För enstaka fastigheter finns skydd i mindre planer. Stora delar av Saltsjöbadsområdet omfattas dock av äldre planer som ofta saknar närmare regleringar av kulturvärden. På sikt bör planläggning göras för att kunna skydda värden för kulturmiljövården.

Fastigheterna Rösunda 4:1, 5:8 och 5:7 är byggnadsminnen och regleras av särskilda skyddsföreskrifter, eventuella åtgärder kräver tillstånd av Länsstyrelsen.

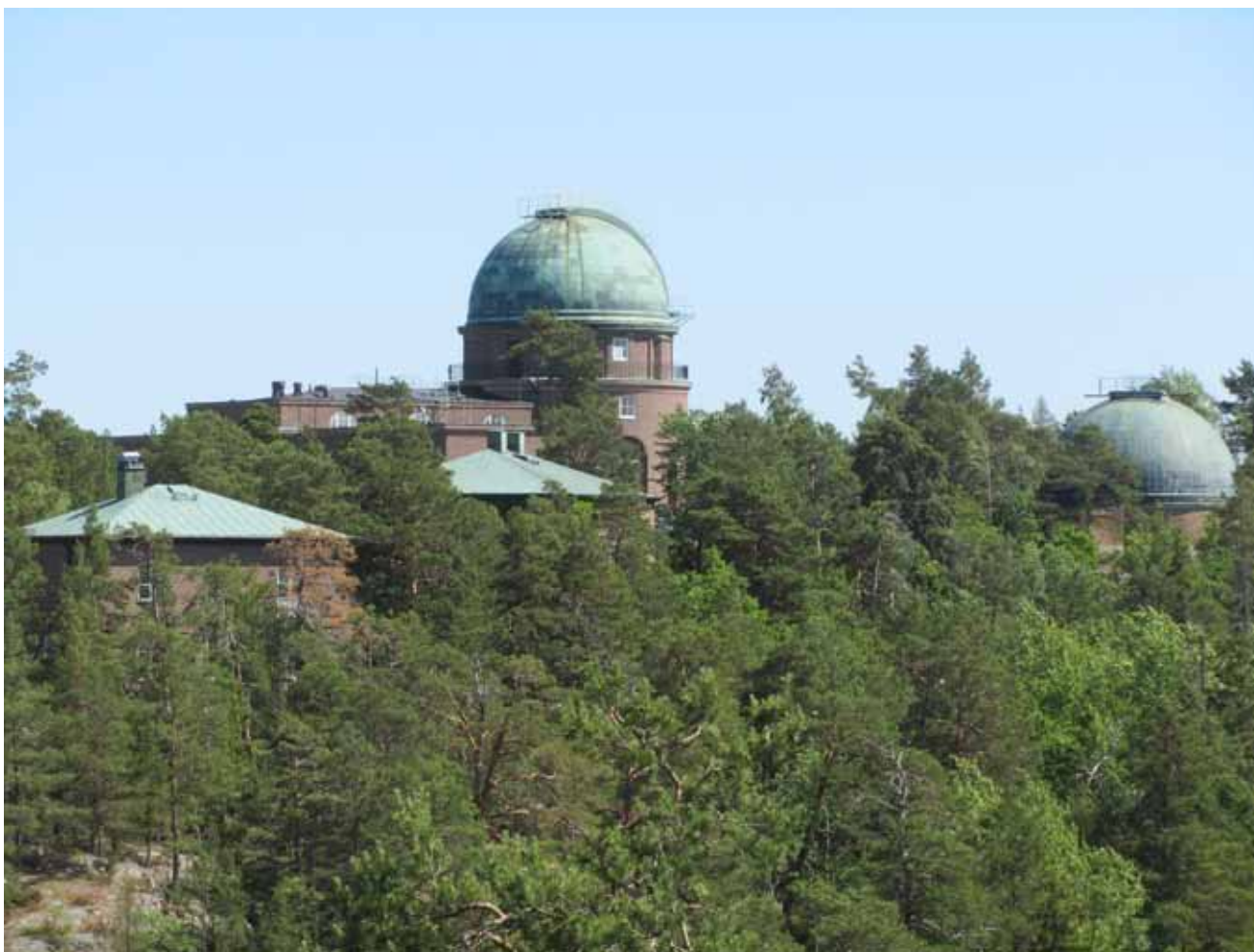
De delar av Saltsjöbaden som är av riksintresse för kulturmiljövården har Länsstyrelsen som tillsynsmyndighet vid planläggning.

Fritt placerade individuellt utformade villor på trädgårds- eller naturtomter dominerar inom området. Bilden visar Grünwaldvillan från 1893 ritad av Ferdinand Boberg.

Grand Hotel med sin karaktäristiska siluett byggdes 1892-1893. Arkitekten Erik Josephson gav byggnaden ett historieromantiskt utseende, på typiskt 1890-talsvis. Svenska Dagbladet skrev vid invigningen att hotellet är "hållet i en slags gammal stockholmsstil eller tysk renässans med torn, utsprång och spiror samt presenterar sig till det yttre som ett slott från vasatiden ungefär." Ändå finns starka inslag av rekreationshotell, som till exempel de långa balkongpartierna. Enligt en av ortens grundare, Gustaf Wallenberg som var bror till Knut, var balkongerna hans idé efter inspiration "från Amerika där jag då för tiden ofta vistades" (Strandman: Bygga och bo i Saltsjöbaden på 1890-talet). Den 20 december 1938 undertecknades det berömda Saltsjöbadsavtalet av SAF och LO på Grand Hotel.

Saltsjöbadens observatorium, på det så kallade Karlsbaderberget (bergets namn efter den tjeckiska kurorten Karlsbad), är ett av innerskärgårdens mest välkända landmärken ritat av arkitekt Axel Anderberg. Förutom själva observatoriet, som invigdes 1931, byggdes under åren 1929-1937 flera byggnader för verksamheten, bland annat personalbostäder. Bakgrunden var att Kungliga Vetenskapsakademien tvingades lämna Observatoriekullen i Stockholm på grund av störningar från den växande huvudstaden.

Kallbadhuset på Restaurantholmen. Herrbadhuset (i förgrunden) beskrevs vid invigningen 1925 av Dagens Nyheter som "olympisk", en träfande beskrivning av arkitekten Torben Gruts klassicistiska byggnad med kolonner och pelare. Dambadhuset (i bakgrunden) ritades av Elis Kjellin 1913 och invigdes 1916. Huset avspeglar Saltsjöbadens ursprungliga funktion som bad- och kurort, även om orten också tidigt lanserades som en villaförort. Vid 1800-talets slut ansågs kalla havsbad vara bra för hälsan och stärkande friluftsliv låg i tiden. De första badhusen från 1890-talet låg i anslutning till lilla Badhusholmen i Hotellviken. Namnet Restaurantholmen påminner om den restaurangbyggnad som byggdes här 1892, som komplement till Grand Hotel som från början bara hade en frukostmatsal. Restaurangen brann ner 1968, kvar finns den smäckra järnbron från 1892. Holmen hette från början Nedergårdsholmen efter den gård i Neglinge by, som hade den som sin fiskeö.

Rester från områdets äldsta historia finns i ortnamn och några byggnader. Rösunda torp alldeles vid Saltsjöbadens sjukhus (gamla badhotellet), uppges av Saltsjöbadsskildraren Gösta Blohm ha varit ett fiskartorp med anor "från Bellmans tid". Han skriver i boken Gamla Saltsjöbaden – minnen (1982) att "där bodde för övrigt skalden Birger Sjöbergs farfar som fiskare under Erstavik." Torpet finns på en karta över Erstavik från 1723.

Saltsjöbaden lanserades tidigt som både sommar- och vintersportort. Ledningen för Järnvägs AB Stockholm-Saltsjön ville göra Saltsjöbaden till ett svenskt Holmenkollen, enligt Saltsjöbadsskildraren Gösta Blohm. En intressant idrotthistorisk lämning är bobsleighbanan från 1912, som ligger bredvid skidbacken och löper ner till Neglingeviden. Sedan 1956 används backen av Saltsjöbadens rodelklubb. I äldre detaljplaner kallas området för Vinterstadion.

Flera villor har framträdande lägen på höjder. Villa Baggås ligger på högsta toppen av Ringparkens berg. Den byggdes 1909-1910 av generalkonsul Olof Söderberg och kallades i folkmun Söderbergs kyrka. Villans arkitekter var Fritz Ulrich och Edvard Hallqvist, Stockholm.

Saltsjöbaden fick tidigt ett eget elektricitetsverk som försåg samhället med bland annat elektrisk gatubelysning. Elverksbyggnaden från 1895 står kvar vid Dalaröbryggan. Ångturbiner av fabrikatet de Laval drev elverket.

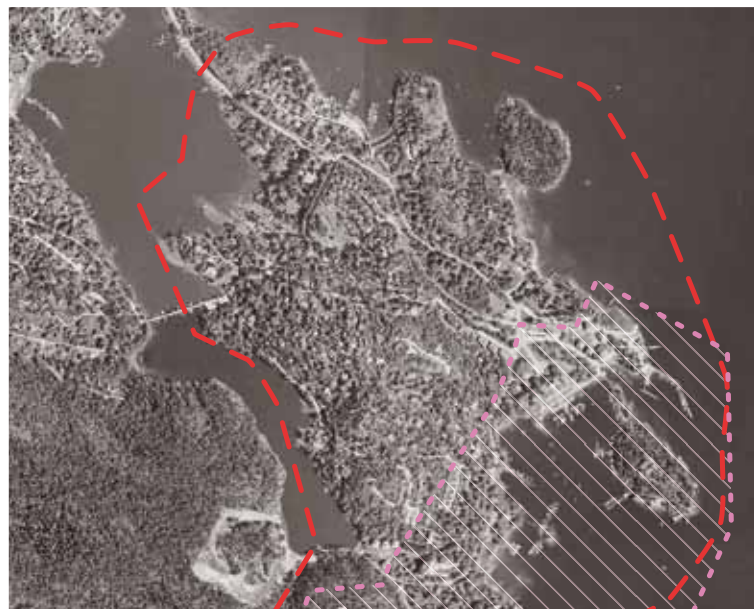
1890-talets panelarkitektur är fantasirik och varierande. De så kallade Sjuvillorna byggdes 1896 och hör till den äldsta bebyggelsen i Saltsjöbaden. Ritningarna utfördes av arkitekten Eric Lundroth, som också ritat flera villor i Djursholm. Byggherre var Reinhold Hörmell med ekonomiskt stöd av järnvägsbolaget. Syftet med Sjuvillorna var att locka förmögna familjer från Stockholm att bosätta sig permanent i närheten av järnvägen. Varje villa hade sju-åtta rum, kök och badrum.

Saltsjöbadens sjukhus. Den äldsta delen (arkitekt G A Nilsson) byggdes 1903 som badhotell – "badanstalt" – med varmbad och olika gymnastik- och kroppsbehandlingar enligt det så kallade zanderska systemet (gymnastikapparater). Landstinget köpte badhotellet 1957.

Fotografens villa från 1905 är ritad av arkitekten Carl Westman som tillhörde de populära villaarkitekterna i Saltsjöbaden.

- Gräns för område av lokalt intresse för kulturmiljövården
- Område av riksintresse för kulturmiljövården
- **Vår Gård**

Kulturminne
(Utan punkt: kulturmiljö)

TATTBYBRON

Informationstext

Hotellviken

Namn på vatten

Saltsjöbaden-Garvkroken

Thulinska villan från 1903 ritad av arkitekt Carl Westman. Tidig nationalromantik med en grund av oregelbundna stenblock och en grottlignande källaröppning. Likheter finns med bland annat samtida finsk arkitektur.

Villa i böljande jugendbarock från 1902.

● Observatoriet

Gräns för område av lokaltintresse för kulturmiljövården
Område av riksintresse för kulturmiljövården
Kulturminne
(Utan punkt: kulturmiljö)

SOLSIDAN

Baggensfjärden

Platsnamn

Namn på vatten

Neglinge som järnvägsknutpunkt fick flera affärer. Ett av de gamla affärshusen, som har bevarats, är det som förr kallades Bokhandelshuset med stora skyltfönster på bottenvåningen. Det äldre folkliga namnet kommer av att bokhandlare August Rietz öppnade en bok- och pappershandel i huset 1915.

Neglingehöjden-Kaptensbacken

Villaområdet vid Neglinge station uppfördes huvudsakligen under perioden 1895-1910. Marken tillhörde tidigare Neglinge gård som ingick i Erstaviksgodset. Neglinge gård är bevarad och vittnar om att området tidigare var jordbruksbygd. Inom stationsområdet ligger lokstallar och reparationsverkstäder från sekelskiftet 1900. Området domineras av ett bergsparti med branta sluttningar som omges av flackare partier, som tidigare var odlingsmark. Karaktäristiskt för villaområdet är det terränganpassade gatunätet med smala vägar, som slingrar sig runt och genom området, stora natur- och trädgårdstomter och individuellt utformade trävillor i tidstypiska stilar.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Balans mellan bebyggelse, natur och tomtmark eftersträvas

Grundstrukturen med ett terränganpassat gatunät, vegetationsrik gatumiljö och fritt placerade individuellt utformade villor på luftiga trädgårds- eller naturtomter bevaras. Ny bebyggelse placeras och anpassas till denna struktur. För nya byggnader eftersträvas ett individuellt uttryck i tidstypiskt formspråk. Renodlade pastischer på äldre villastilar undviks. Omfattande utfyllnader, stödmurar och hårdgjorda ytor undviks. Skafttomter med utfarter intill varandra undviks.

Komplementbyggnader underordnas huvudbyggnad och inordnas i gatumiljö

Komplementbyggnader placeras och utformas så att gatubildens karaktär med friliggande hus i grönska behålls. Höjd, volym och utförande underordnas och anpassas till huvudbyggnaden.

Byggnaders individuella arkitektur och tidstypiska drag respekteras

Ändringar utförs varsamt och anpassas till befintlig byggnads karaktärsdrag. Tidstypisk utformning av grundmurar, fasader, tak, fönster, fönsteromfattningar, entrépartier, räcken, staket och trädgårdsgrindar behålls. Tillbyggnader underordnas huvudbyggnaden och ges en placering, höjd, volym och utformning som anpassas till den ursprungliga byggnadens karaktär. Takkupor, terrasser, balkonger och altaner utförs helst mot baksidan med ett utförande som underordnas och anpassas till befintlig byggnad.

Möjligheten att bygga till, ta upp takkupor, anordna balkonger/altaner och utföra andra ändringar är beroende av den enskilda byggnadens karaktär, dess estetiska/rumsliga funktion i gatumiljön samt dess arkitekturhistoriska värde. Inför bygglovsprövning kan antikvarisk medverkan krävas. Planläggning med skydd av kulturvärden ska eftersträvas i områden med äldre detaljplaner.

Villa Gadelius/Sjötäppan från 1896, landmärkesbyggnad ritad av Gustaf Wickman.

Neglinge gård har bostadsbebyggelse av äldre traditionellt slag. Huvudbyggnaden är en utbyggd timmerstuga av den småskaliga typ som förekom i skärgården före 1800-talets mitt. Hur lång tid det har funnits bebyggelse här vid den skyddade Neglingemaren/viken är osäkert. Ortnamnet med efterleden –inge är av äldre järnålderstyp (de första århundradena efter Kristi födelse). Namnet betyder förmodligen "de som bor vid nageln (udden)". Eventuella järnåldersgravfält kan ha grävts bort när villaområdet byggdes eller under århundraden av odlingsverksamhet. Neglinge gårds välbevarade allmogebebyggelse vittnar om att Saltsjöbaden en gång var en fiskarbondabygd med små gårdar och torp.

Villa från 1904 med karaktärsfull taksiluett.

Panelarkitektur från tidigt 1900-tal.

- **Neglinge gård**
- Gräns för område av lokalt intresse för kulturmiljövården
- PARK* Informationstext
- Neglinge viken* Namn på vatten
- (Utan punkt: kulturmiljö)

Tattby

Tattby tillhör Saltjöbadens villasamhälle med skola, kyrka och en villabebyggelse huvudsakligen från 1910-1970. Tattby var från början ett torp under Erstavik (1628: Tattarebo – efter ordet tatar, invandrare från östeuropa). Torpet ingick i det stora markområde som Knut A Wallenberg köpte på 1880-talet. Området började bebyggas under tidigt 1900-tal, men exploaterades på allvar först efter invigningen av den nya järnvägssträckan mellan Igelboda och Solsidan 1913, då Tattby fick en egen station. Samma år invigdes kyrkan, ritad av Ferdinand Boberg, en magnifik byggnad med ett storslaget läge på ett höjdparti ovanför Neglingeviden. I Tattby finns välbevarade villor dels i nationalromantisk, jugendinspirerad och tjugotalsklassicistisk stil, dels i senmodernistisk tegelarkitektur från 1950- och 60-talen, några från 1970-talet.

Saltjöbadens kyrka från 1913 är karaktäristisk för Tattbys siluett.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Balans mellan bebyggelse, natur och tomtmark eftersträvas

Grundstrukturen med ett terränganpassat gatunät, vegetationsrik gatumiljö och fritt placerade individuellt utformade villor på luftiga trädgårds- eller naturtomter bevaras. Ny bebyggelse placeras och anpassas till denna struktur. För nya byggnader eftersträvas ett individuellt uttryck i tidstypiskt formspråk. Renodlade pastischer på äldre villastilar undviks. Omfattande utfyllnader, stödmurar och hårdgjorda ytor undviks. Skafttomter med utfarter intill varandra undviks.

Komplementbyggnader underordnas huvudbyggnad och inordnas i gatumiljö

Komplementbyggnader placeras och utformas så att gatubildens karaktär med friliggande hus i grönska behålls. Höjd, volym och utförande underordnas och anpassas till huvudbyggnaden.

Byggnaders individuella arkitektur och tidstypiska drag respekteras

Ändringar utförs varsamt och anpassas till befintlig byggnads karaktärsdrag. Tidstypisk

utformning av grundmurar, fasader, tak, fönster, fönsteromfattningar, entrépartier, räcken, staket och trädgårdsgrindar behålls. Tillbyggnader underordnas huvudbyggnaden och ges en placering, höjd, volym och utformning som anpassas till den ursprungliga byggnadens karaktär. Takkupor, terrasser, balkonger och altaner utförs helst mot baksidan med ett utförande som underordnas och anpassas till befintlig byggnad.

Möjligheten att bygga till, ta upp takkupor, anordna balkonger/altaner och utföra andra ändringar är beroende av den enskilda byggnadens karaktär, dess estetiska/rumsliga funktion i gatumiljön samt dess arkitekturhistoriska värde. I Tattby finns ett stort antal välbevarade villor från olika perioder med höga arkitektoniska kvaliteter som är känsliga för förändringar och där ett bevarande av befintliga tak, fasader, fönster, entréer med mera eftersträvas. Inför bygglovsprövning kan antikvarisk medverkan krävas. Planläggning med skydd av kulturvärden ska eftersträvas i områden med äldre detaljplaner.

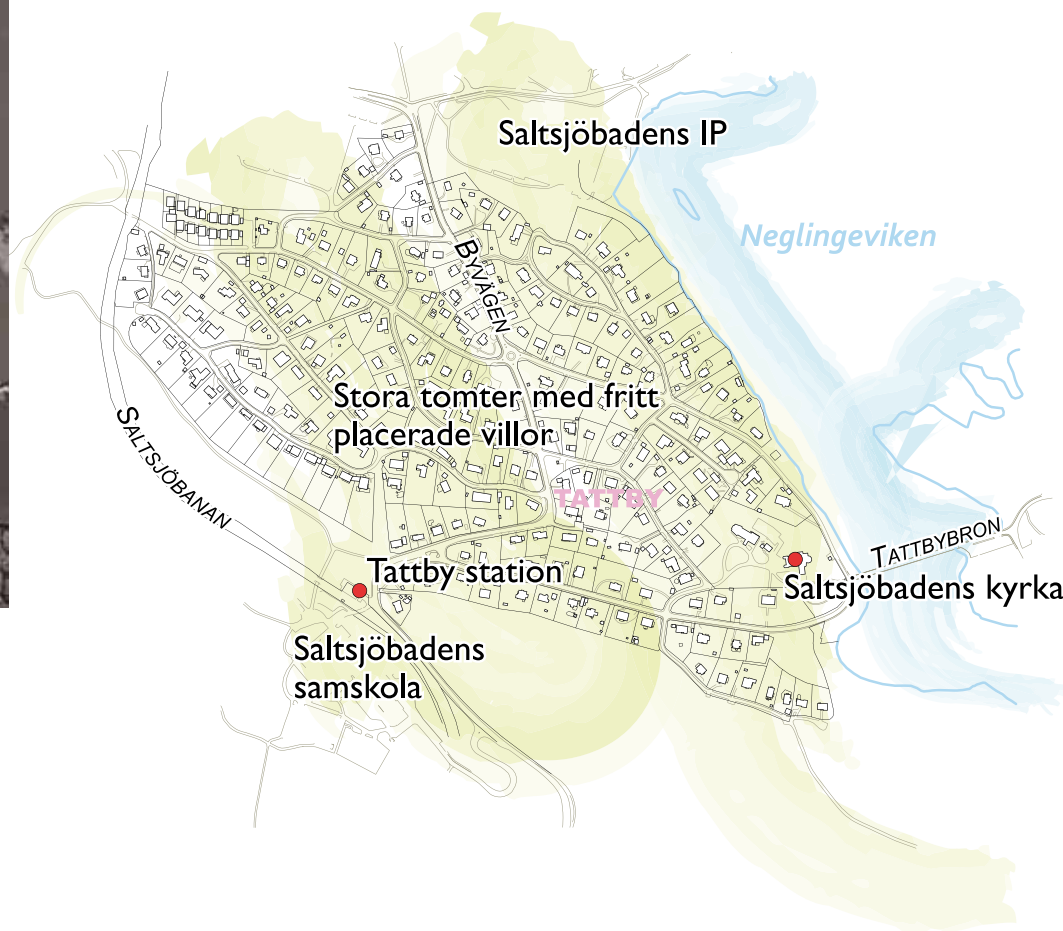
Villa från 1900-talets mitt med stora panoramafönster och olika material i fasad.

Huvuddelen av bebyggelsen i Tattby är uppförd under den första delen av 1900-talet med stor spridning i arkitektoniskt uttryck: från jugend och nationalromantik till senmodern tegelarkitektur från 1950-1970.

- Gräns för område av lokalt intresse för kulturmiljövården
- Kyrka
- TATTBY Platsnamn
- TATTBYBRON Informationstext
- Neglinge Viken Namn på vatten

Strandmiljöbild med bl.a. en villa från 1915 ritad av arkitekt Ivar Tengbom.

Solsidan

Solsidan är ett villasamhälle med bebyggelse huvudsakligen från perioden 1910-1950. Området ingick i det stora markområde som Knut A Wallenberg köpte på 1880-talet. Området började bebyggas under tidigt 1910-tal, i samband med att järnvägen förlängdes med en andra etapp, men huvuddelen av bebyggelsen är uppförd under perioden 1930-1950. Karaktäristiskt för Solsidan är den bergiga terrängen och de branta sluttande sjötomterna. Flera villor är uppförda efter ritningar av Sveriges mest framträdande arkitekter.

Villa i nationalromantisk stil från 1913.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Balans mellan bebyggelse, natur och tomtmark eftersträvas

Grundstrukturen med ett terränganpassat gatunät, vegetations- och bergrik gatumiljö samt fritt placerade individuellt utformade villor på naturtomter bevaras. Ny bebyggelse placeras och anpassas till denna struktur. För nya byggnader eftersträvas ett individuellt uttryck i tidstypiskt formspråk. Renodlade pastischer på äldre villastilar undviks. Omfattande sprängningar, utfyllnader, stödmurar och hårdgjorda ytor undviks. Skafttomter med utfarter intill varandra undviks.

Komplementbyggnader underordnas huvudbyggnad och inordnas i gatumiljön

Komplementbyggnader placeras och utformas så att gatubildens karaktär med friliggande hus i grönska behålls. Höjd, volym och utförande anpassas till huvudbyggnaden. Sprängning undviks.

Byggnaders individuella arkitektur och tidstypiska drag respekteras

Ändringar utförs varsamt och anpassas till befintlig byggnads karaktärsdrag. Tidstypisk utformning av grundmurar, fasader, tak, fönster,

fönsteromfattningar, entrépartier, räcken, staket och trädgårdsgrindar behålls. Tillbyggnader underordnas huvudbyggnaden och ges en placering, höjd, volym och utformning som anpassas till den ursprungliga byggnadens karaktär. Takkupor, terrasser, balkonger och altaner utförs helst mot baksidan och ges ett utförande som underordnas och anpassas till befintlig byggnad.

Möjligheten att bygga till, ta upp takkupor, anordna balkonger/altaner och utföra andra ändringar är beroende av den enskilda byggnadens karaktär, dess estetiska/rumsliga funktion i gatumiljön samt dess arkitekturhistoriska värde. På Solsidan finns ett stort antal välbevarade villor från olika perioder med höga arkitektoniska kvaliteter som är känsliga för förändringar och där ett bevarande av befintliga tak, fasader, fönster, entréer m.m. eftersträvas. Inför bygglovsprövning kan krav på antikvarisk medverkan komma att ställas. Planläggning med skydd av kulturvärden ska eftersträvas i områden med äldre detaljplaner.

Tegelvilla i nationalromantisk stil från 1913 ritad av arkitekt Ferdinand Boberg. Småspröjsade fönster och mycket muryta hör till stilen.

1920-talsklassicistisk villa.

Blandad bebyggelse vid Vårgårdssjön.

Kubliknande funkisvilla.

● Solsidan station

Gräns för område av lokalt intresse för kulturmiljövården

Område av riksintresse för kulturmiljövården

Kulturminne
(Utan punkt: kulturmiljö)

ERSTAVIKS KVARN

Erstaviken

Registrerad fornlämnning
se www.fmis.raa.se

Informationstext

Namn på vatten

Storängen möter Järlasjön. Villa Gadd från 1905, arkitekt Axel Forsberg.

STORÄNGEN

Villasamhället Storängen grundades 1904 av Tjänstemännens egna hemsförening. Genom avtal med järnvägsaktiebolaget Stockholm-Saltsjön fick föreningen option på markområdet med rätt att förmedla tomter till föreningsmedlemmarna. Bolaget ansvarade för att anlägga vägar samt vatten- och avloppsledning medan den framtida förvaltningen överlämnades till föreningen. Det ursprungliga optionsområdet på 77 tomter blev snabbt fulltecknat och 1910 hade föreningen cirka 110 medlemmar. De flesta var tjänstemän, men även konstnärer och arkitekter anslöt sig. Bebyggelsen reglerades av en särskild byggnadsordning som fastställdes av föreningen, till exempel bestämdes att villorna inte fick vara högre än två våningar, att avstånd mellan hus och tomtgräns inte fick vara mindre än sex meter, att grundytan fick vara max en tiondel av tomtytan samt att villorna inte fick byggas för fler än två familjer. Den vanliga tomtstorleken var 1 000 – 1 500 kvm men många fastighetsägare köpte två eller tre tomter. De flesta villorna byggdes under 1900-talets första decennium och präglas av nationalromantik, jugend och tjugotalsskandinavism men det finns även funktionsvillor från 1930- och 40-talen samt enstaka villor från senare perioder. I Storängen finns ett flertal villor ritade av det tidiga 1900-talets mest framstående arkitekter.

Inom samhällets centrala del behöll järnvägsbolaget en stor tomt på cirka 10 000 kvm, som allmänt kallades ”Ängen”. Ängen skänktes sedan till egna hemsföreningen och fungerade som en samlingsplats där man träffades för att till exempel fira valborg eller midsommar med dans på den då anlagda dansbanan. Runt ängen växer åldriga ekar som påminner om när området var en äng under Järla gård. Vid Storängens station anlades en park med tennisbana, som blev en populär samlingspunkt under den tid tåget var det vanligaste färdmedlet.

RIKSINTRESSE FÖR KULTURMILJÖVÅRDEN

STORÄNGEN Motivering:

Villasamhälle grundat 1904 på enskilt initiativ för en socialt homogen befolkning av akademiskt utbildad och välbärgad medelklass. Villabebyggelsen speglar det tidiga 1900-talets arkitekturideal i placering och utformning.

Uttryck för riksintresset:

Planens terränganpassade, oregelbundna form, med järnvägsstationen som utgångspunkt och med parker, tennisbanor, lekplatser och skola centralt inom området samt strandpromenad utmed Järslasjön. Stora, lummiga tomter med individuellt utformade villor från huvudsakligen perioden 1900-1940.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Balans mellan bebyggelse, natur och tomtmark eftersträvas

Grundstrukturen med terränganpassat gatunät, vegetationsrik gatumiljö och fritt placerade individuellt utformade villor på trädgårds- eller naturtomter bevaras. Ny bebyggelse placeras och anpassas till denna struktur. För nya byggnader eftersträvas ett individuellt uttryck i tidstypiskt formspråk. Renodlade pastischer på äldre villastilar undviks. Omfattande utfyllnader, stödmurar och hårdgjorda ytor undviks. Skafftomter med utfarter intill varandra undviks.

Komplementbyggnader underordnas huvudbyggnad och inordnas i gatumiljön

Komplementbyggnader placeras och utformas så att gatubildens karaktär med friliggande hus i grönska behålls. Höjd, volym och utförande anpassas till huvudbyggnaden.

Byggnaders individuella arkitektur och tidstypiska drag respekteras

Ändringar utförs varsamt och anpassas till befintlig byggnads karaktärsdrag. Tidstypisk utformning av grundmurar, fasader, tak, fönster, fönsteromfattningar, entrépartier, räcken, staket och trädgårdsgrindar behålls. Tillbyggnader underordnas huvudbyggnaden och ges en placering, höjd, volym och utformning som anpassas till

karaktär. Takkupor, terrasser, balkonger och altaner utförs helst mot baksidan med ett utförande som underordnas och anpassas till befintlig byggnad.

Möjligheten att bygga till, ta upp takkupor, anordna balkonger/altaner och utföra andra ändringar är beroende av den enskilda byggnadens karaktär, dess estetiska/rumsliga funktion i gatumiljön samt dess arkitekturhistoriska värde. I Storängen finns ett stort antal välbevarade villor med höga arkitektoniska kvaliteter som är känsliga för förändringar och där ett bevarande av befintliga tak, fasader, fönster, entréer med mera eftersträvas. Inför bygglovsprövning kan antikvarisk medverkan krävas. Storängen är i behov av planläggning med skydd av kulturvärden.

KULTURMILJÖHÄNSYN I PLANER OCH BESTÄMMELSER

Storängen omfattas av utökad lovplikt för rivning, tillbyggnad, omfärgning, fasadförändringar samt schaktning, fyllning och trädfällning. På sikt bör planläggning göras för att aktivt kunna skydda bebyggelsen och kringmiljön.

Då området är av riksintresse för kulturmiljövården utövar Länsstyrelsen tillsyn vid planläggning.

Alléer ger en gatubild med intim karaktär.

Ängen, samlingsplats som även minner om att Storängen varit ett jordbrukslandskap under Järla gård.

Praktfulla grindar finns bevarade, här Apelgårdens grind. Villan ritades av arkitekt Torben Grut 1905 åt bokförläggare Per Wahlström.

Konstnären Richard Berghs villa vid Värmdövägen byggdes 1905 efter arkitekten Albin Brags ritningar. Värmdövägens breddning på 1930-talet har resulterat i att villan ligger mycket nära vägen.

Storängens samskola, arkitekt Ivar Callmander 1912.

Bebyggelsen i Storängen är blandad, här finns allt från större hus från tidigt 1900-tal till enklare villabebyggelse från 1920-, 1930- och 1940-talen.

- - - - - Gräns för område av lokalt intresse för kulturmiljövården
- - - - - Område av riksintresse för kulturmiljövården
- **Ängen** Kulturminne (Utan punkt: kulturmiljö)

VÄRMDÖVÄGEN Informationstext

LILLÄNGEN Platsnamn

Järlasjön Namn på vatten

DuvnäsVilla i strandnära
läge.

SALTSJÖ-DUVNÄS

Villasamhället Saltsjö-Duvnäs är byggt på gammal kulturmark med äldre gårdsbyggnader och sommarvillor. Villaområdet grundades 1907 på initiativ av det privata bolaget AB Saltsjö-Duvnäs. Marken hade förvärvats av egendomen Duvnäs gård. Syftet var att i ett naturskönt område med järnvägsförbindelse till Stockholm skapa ett villasamhälle för tjänstemän, företagsledare, akademiker och konstnärer. Området planlades av arkitekt Per Hallman (som 1912 även ritade stadsplanen för Saltsjöbaden), och präglas av dåtidens stadsplaneideal med ett terränganpassat gatunät där vägarna följer det kuperade landskapet. Tomterna var relativt små med en minimistorlek på cirka 1 000 kvm. Endast en tiondel av tomtytan fick bebyggas och för att få en större boyta valde många att köpa flera tomter. Bebyggelsen reglerades av en lokal byggnadsordning och övervakades av en lokal byggnadsnämnd. Duvnäsbolaget skötte tomtförsäljning och byggde även villor på spekulation. Bolagets egen arkitekt Carl Kempendahl ansvarade för ritningarna och fungerade även som byggnadschef och rådgivare. Förutom spekulationsvillor ritade Kempendahl även hus på uppdrag av fastighetsägare och han var en av de mest produktiva arkitekterna i Saltsjö-Duvnäs. Området blev snabbt populärt och redan 1910 hade ett hundratal tomter sålts. Utbyggnaden har sedan fortsatt successivt. Vid sidan av välbevarade villor från den första utbyggnadsfasen under 1910-talet speglar bebyggelsen ideal från olika trender i arkitekturen under 1900-talet.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Olika historiska skikt respekteras

Möjligheten att avläsa områdets olika historiska skeden, äldre gårdstrukturer, sommarnöjen vid farleden och ett villasamhälle som successivt byggts ut under 1900-talet, respekteras.

Balans mellan bebyggelse, natur och tomtmark eftersträvas

Grundstrukturen med terränganpassat gatunät, vegetationsrik gatumiljö och fritt placerade individuellt utformade villor på trädgårds- eller naturtomter bevaras. Ny bebyggelse placeras och anpassas till denna struktur. För nya byggnader eftersträvas ett individuellt uttryck i tidstypiskt formspråk. Renodlade pastischer på äldre villastilar undviks. Omfattande utfyllnader, stödmurar och hårdgjorda ytor undviks. Skafttomter med utfarter intill varandra undviks.

Komplementbyggnader underordnas huvudbyggnad och inordnas i gatumiljön

Komplementbyggnader placeras och utformas så att gatubildens karaktär med friliggande hus i grönska behålls. Höjd, volym och utförande anpassas till huvudbyggnaden.

Byggnaders individuella arkitektur och tidstypiska drag respekteras

Ändringar utförs varsamt och anpassas till befintlig byggnads karaktärsdrag. Tidstypisk utformning av grundmurar, fasader, tak, fönster, fönsteromfattningar, entrépartier, räcken, staket och trädgårdsgrindar behålls. Tillbyggnader underordnas huvudbyggnaden och ges en placering, höjd, volym och utformning som anpassas till den ursprungliga byggnadens karaktär. Takkupor, terrasser, balkonger och altaner utförs helst mot baksidan och ges ett utförande som underordnas och anpassas till befintlig byggnad.

Möjligheten att bygga till, ta upp takkupor, anordna balkonger/altaner och utföra andra ändringar är beroende av den enskilda byggnadens karaktär, dess estetiska/rumsliga funktion i gatumiljön samt dess arkitekturhistoriska värde. I Saltsjö-Duvnäs finns ett stort antal välbevarade villor från olika perioder med höga arkitektoniska kvaliteter som är känsliga för förändringar och där ett bevarande av befintliga tak, fasader, fönster, entréer med mera eftersträvas. Inför bygglovsprövning kan antikvarisk medverkan krävas.

Duvnäs nedre gård är en av de äldre miljöerna med bebyggelse av 1700-talskaraktär. Den skotske industrimannen Robert Finlay anlade ett klensmideri och nålfabrik på Nedre gården och den nuvarande huvudbyggnaden är från denna tid. Husets källare kan dock vara från en äldre byggnad.

KULTURMILJÖHÄNSYN I PLANER OCH BESTÄMMELSER

Duvnäs övre gård omfattas av varsamhets- och skyddsbestämmelser i detaljplan. Stora delar av villaområdet omfattas dock av äldre planer som i stort sett saknar närmare regleringar av kulturvärden. På sikt bör planläggning komma till stånd för att kunna skydda värden för kulturmiljövården.

Gårdstomterna på Duvnäs övre och nedre gård är registrerade fornlämningsområden, se www.fmis.raa.se

Miljö från Duvnäs övre gård. Den ursprungliga huvudbyggnaden brann ner 1832, men mindre äldre byggnader blev kvar. Gården är känd för konstnärskolonin Saltsjö-Duvnäs-kretsen, som bildades på 1940-talet och bestod av Olle Nyman, Evert Lundquist, Roland Kempe och Staffan Hallström. Olle Nyman föddes på gården och bodde en stor del av sitt liv här, ateljén finns kvar.

Nationalromantisk stenvilla från 1910-talet med tidstypiska drag som småspröjsade fönster och högt tegeltak. De tunga murarna och kyrkfönstren kan man även se hos villa Cajanus, se bild till höger.

Välbevarad villa från 1917 på Reginavägen av arkitekten Carl Kempendahl, en av de mest anlitade arkitekterna i Saltsjö-Duvnäs. Reginavägen fick fyra hus av denna typ.

Villa Cajanus från 1912 representerar en nationalromantik som hör till områdets mer djärva. Grova former och kraftfulla murar med medeltida drag anknyter till samtida finsk nationalromantik. Villan byggdes för det finska hovrättsrådet Cajanus.

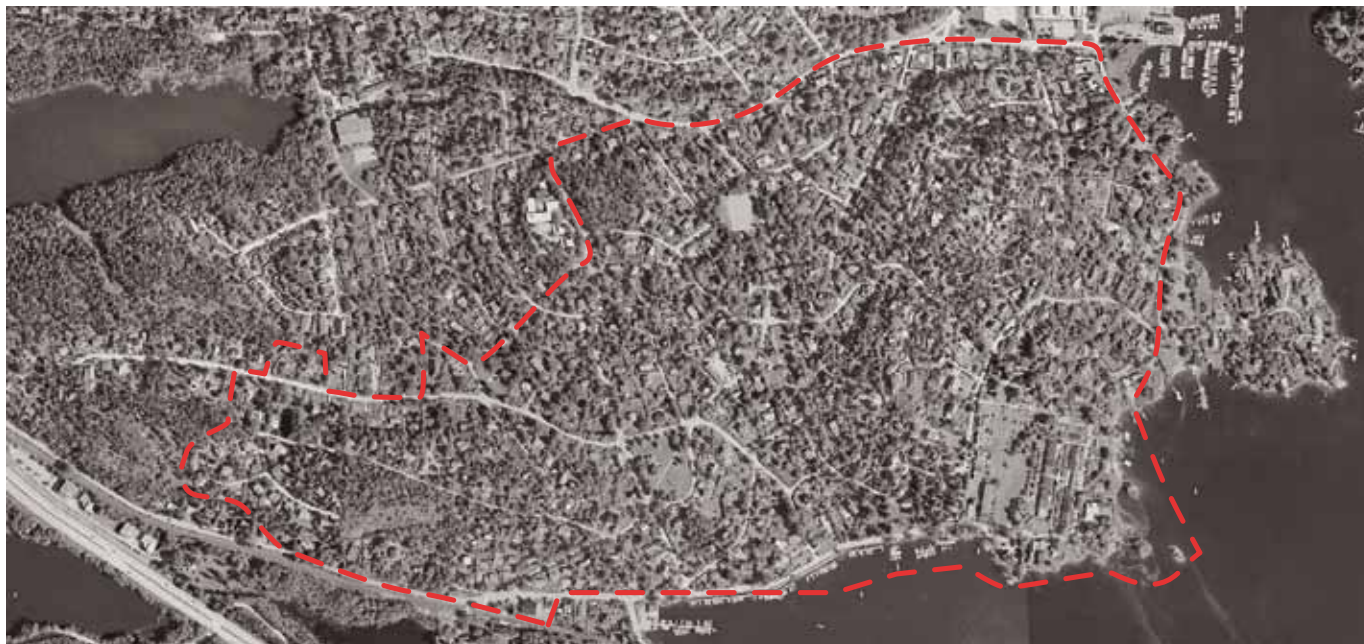
Senmodernistisk villa i kuperad terräng.

Byggnadsfirman Ohlsson & Skarne uppförde radhusområdet Vita Raden 1967, strax nedanför Övre gården, i 1960-talsmodernism med vita betongelement och tunna fönsterprofiler.

Kvarnvillan, en mjölnarbostad från 1700-talet och ett minne av den kvarn som låg strax nedanför huset vid Duvnäsviden. Långsjön erbjöd vattenkraft för en mjölkvarn som omnämns i skriftliga källor 1739. Att huset är ett putsat tegelhus, vilket är ovanligt för enklare bebyggelse i skärgården, beror troligen på att Duvnäs även hade ett tegelbruk. För tegel som såldes vidare skedde utlastningen antagligen från Duvnäs udde där tegelslagarens bostad finns kvar. Detta hus har även rymt en sjökrog.

--- Gräns för område av lokalt intresse för kulturmiljövården

● F.d sjökrog

Kulturminne
(Utan punkt: kulturmiljö)

R

Registrerad fornlämning
se www.fmis.raa.se

GÅRDSTOMT

Informationstext

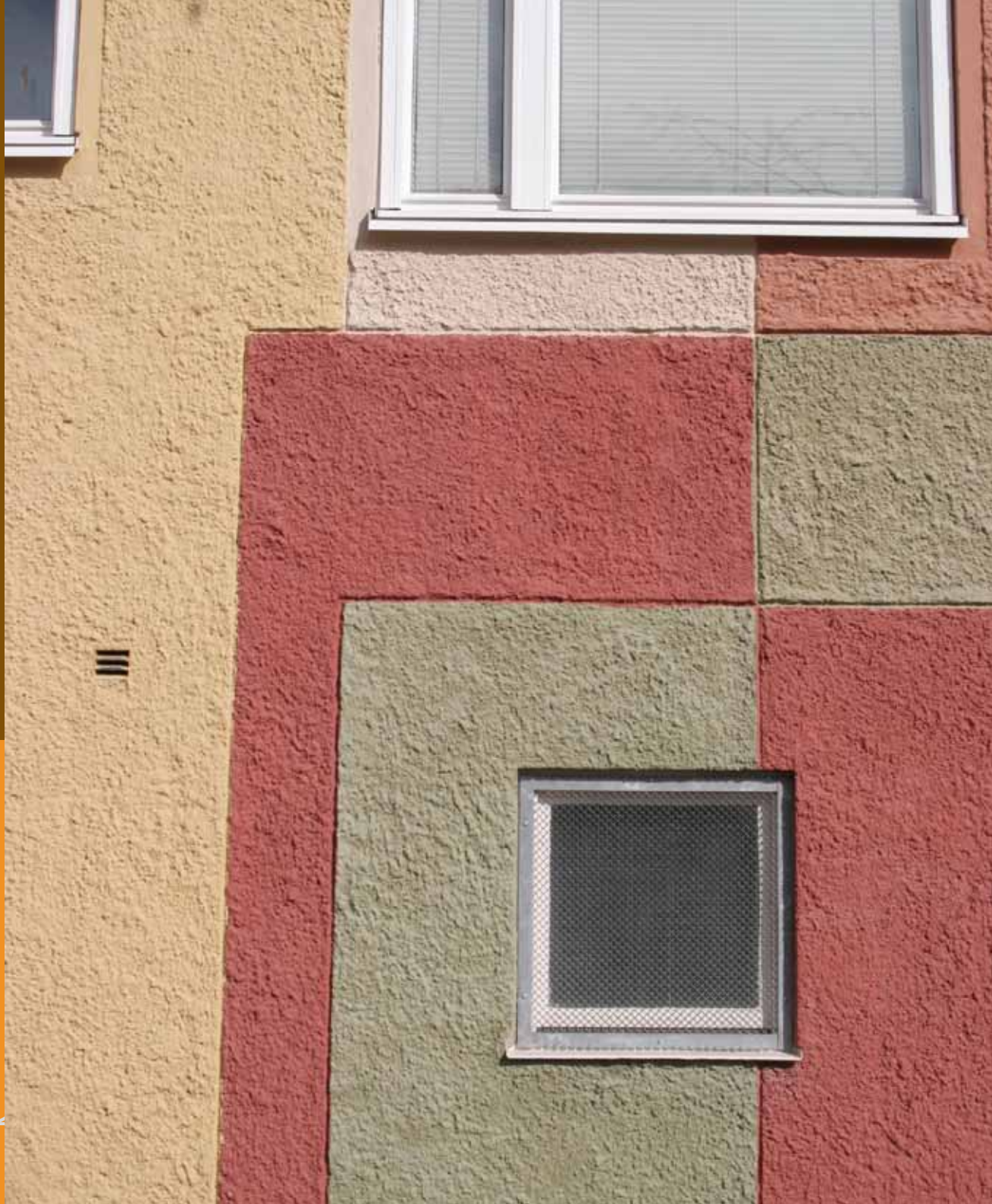
SALTÄNGEN

Platsnamn

Järlasjön

Namn på vatten

FOLKHEMMET

Med folkhemsområden avses här bostadsbebyggelse från 1940- och 1950-talen, en period med en socialt inriktad bostadspolitik. Begreppet folkhem lanserades av Per Albin Hansson redan under 1920-talet, men folkhemsbyggandet tog fart först under 1940-talet, då regeringen tog ett samlat grepp på bostadsproduktionen. Målsättningen var dels att hela befolkningen skulle få tillgång till goda och sunda bostäder till en rimlig kostnad och dels att kontrollera bostadssektorn. Fördelaktiga lån infördes tillsammans med statliga subventioner samt hyresreglering och kvotssystem.

Utbyggnaden av Nackas folkhemsområden påbörjades under tidigt 1940-tal och fram till 1960 uppfördes ett tiotal bostadsområden inom kommunen. Särskilt Sicklaön med sina industrier, där Atlas Copco var tongivande, fick många bostadsområden under den här perioden. Uppdragsgivare var huvudsakligen det kommunala bostadsbolaget AB Nacka Bostäder, bildat 1938, eller någon kooperativ förening. Enstaka områden, som Sickla strand och Kvarnholmen, byggdes på privat initiativ som

bostäder för anställda inom industrin. Det statliga lånesystemet, som infördes för att stimulera bostadsbyggandet, gynnade allmännyttiga bostadsbolag (som fick låna 100 procent) och kooperativa bostadsföreningar (som fick låna 95 procent) på bekostnad av privata byggherrar (som fick låna 85 procent). Det privata byggandet bestod huvudsakligen av företagsbyggda bostadsområden. För att garantera en godtagbar bostadsstandard kopplades lånen till detaljerade normer för hur bostaden skulle utformas och utrustas.

Folkhemsområdena präglas av en terränganpassad struktur. De placerades ofta på kuperad, tidigare obebyggd mark med närhet till trafikleder och kommunikationer. Vanligtvis sparades naturmark ända fram till fasaden och befintliga träd fick stå kvar. De vanligaste hustyperna i Nacka är smala, putsade lamellhus i 3-4 våningar och punkthus i 3-10 våningar. De nya stadsdelarna växte successivt under perioden vilket avspeglades i detaljhandeln. Under tidigt 1940-tal var områdena ofta relativt små och befolkningsunderlaget begränsat.

Lokaler för handel fanns då vanligen i bostadshusens bottenplan eller i en mindre butikslänga. Vid slutet av 1950-talet var områdena betydligt större och centrerade kring en torgbildning med butiker, medborgarservice och gemensamhetslokaler, den så kallad grannskapsplaneringen hade slagit igenom.

Arkitektoniskt präglades folkhemsbyggandet av en hög kvalitet i materialval och utförande, vilket var ett resultat av systemet med normer och subventionerade lån. Eftersom de allmännyttiga och kooperativa företagen fick låna hela beloppet utan egen kapitalinsats satsade man på hög kvalitet med exklusiva material; stenomfattade portaler, mosaiker, ekdörrar och marmorgolv i entréer, kaklade badrum, ekstavsparketter etc. För att minska kostnaderna infördes under slutet av 1950-talet ett schablonbelopp, en högsta schablonkostnad per kvadratmeter. Resultatet blev att kvaliteten i materialval och detaljutformning sjönk. Staten hade inte längre råd med den höga kvalitet i arkitektur och utförande som präglat folkhemsbygget under 1940- och 1950-talen.

Egnahemsbebyggelse i varierad utformning vid Skogalundsvägen. De närmaste husen representerar den äldre villaarkitekturen i området med drag av 1920-talets egnahemsarkitektur. Frukträdgårdar har anlagts kring husen på mark som varit Skogalundstorpets odlingsmarker.

SKOGALUND

Egnahemsområdet Skogalund grundades 1932 av Järnvägsaktiebolaget Stockholm–Saltsjön. Området ligger nära Värmdövägen med goda kommunikationer. Namnet Skogalund kommer från det 1800-talstorp som låg i dalen kring Skogalundsvägen (vid Bygränd). Syftet med området var att tillhandahålla tomter för så kallade kataloghus, det vill säga monteringsfärdiga enfamiljshus som köptes direkt från en husleverantör. Förtillverkade hus förekom redan på 1800-talet men det var först på 1920-talet som villakataloger med monteringsfärdiga småhus introducerades för en bredare allmänhet. Bland de första småhus-tillverkarna fanns två bröder från Småland som marknadsförde sin produkt med orden ”bo i ro – i eget bo”, vilket senare förkortades till Boro. Med Borohuset kom 1900-talets småhusindustri, som med tiden blev en del av det svenska folkhemmet. Grundidén var att leverera hus till ett överkomligt pris så att fler skulle ha råd. Vid början av 1930-talet tillverkades 2 400 enfamiljshus, mot slutet av 1940-talet var årsproduktionen uppe i 17 500 hus och under perioden 1950-1980 levererades 300 000 småhus. Andra framgångsrika småhustillverkare vid sidan av Boro-hus var bland andra Fogelforshus, Myresjöhus, Gullringshus och Anebyhus.

De tidiga kataloghusen hade sina förebilder i sekel-skiftets nationalromantiska villaarkitektur och lanserades under namn som Tomtebo, Tallåsen och Lyckebo. Några år senare introduceras stramare modeller i tidstypisk 20-talsklassicism. Den första funkisvillan lanserades av Borohus redan 1929 och hade namnet Hollywood. Stilen

blev vanlig under 1930- och 40-talen. Under 1950-talet lanseras Folkvillan och Tjänstemannavillan och utvecklingen fortsatte sedan med stilar som speglar olika perioders ideal.

I Skogalund dominerar framförallt villor från 1930-1950-talen men även senare perioder och stilideal finns representerade. Under mellankrigstiden ökade bilismen vilket märks på att många hus har källargarage. Planeringen i området präglas av ett oregelbundet gatunät med fristående villor på lummiga trädgårdstomter, eller på naturmark med många tallar, med trädgårdsmark mot gatan. Karaktäristiskt för bebyggelsen är de relativt små men välproportionerliga villorna, den tidstypiska arkitekturen från olika perioder och den hantverksmässighet som ofta präglar material, detaljutformning och utförande.

Friliggande villor i grönska, låga staket och häckar är karaktäristiskt för Skogalund.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Balansen mellan bebyggelse och trädgård bevaras

Grundstrukturen med friliggande hus i grönska är särskilt viktig. Avstyckning undviks med hänsyn till balansen mellan bebyggelse och natur. Öppenheten inom området, med låga häckar och staket mot gatan, är ett karaktärsskapande drag som respekteras. Obebyggda förträddgårdar bevaras.

Komplementbyggnader och tillbyggnader underordnas huvudbyggnad och inordnas i gatumiljön

Komplementbyggnader placeras och utformas så att gatumiljöns helhetsverkan med friliggande hus i grönska behålls. Höjd, volym och utförande underordnas och anpassas till huvudbyggnadens karaktär. Takkupor, terrasser, balkonger och tillbyggnader utförs helst mot baksidan och ges ett utförande som underordnas och anpassas till befintlig byggnad. Eventuella altaner bör vara marknära alternativt ha en beklädd nedre del.

Byggnaders individuella formspråk och tidstypiska drag respekteras

Ändringar utförs varsamt och anpassas till byggnadernas karaktärsdrag. Tidstypisk utformning av fasader, tak, fönster, balkonger, entrépartier och detaljer behålls. Ursprungliga entrédörrar, garageportar och balkonger bevaras.

KULTURMILJÖHÄNSYN I PLANER OCH BESTÄMMELSER

Äldre planer utan regleringar av kulturvärden. På sikt bör bebyggelsemiljön skyddas.

Kubisk funkisvilla.

Putsade huskroppar i tallskog.

Flera av villorna har många detaljer bevarade.

Villa med tegelfasader.

Slätputsade fasader med fönster nära hörnen är vanligt förekommande.

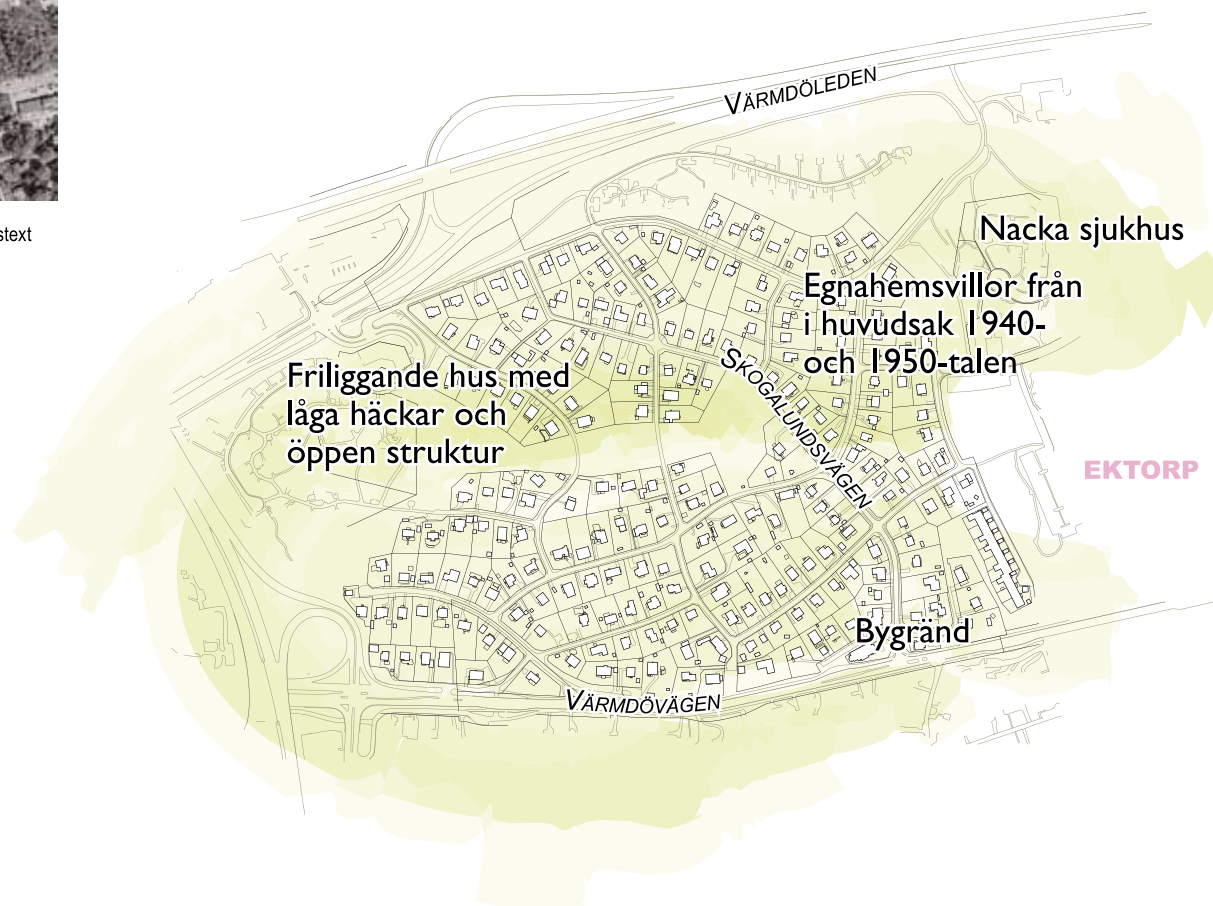

----- Gräns för område av lokalt intresse
för kulturmiljövården

Bygränd Kulturmiljö

VÄRMDÖLEDEN Informationstext

EKTORP Platsnamn

Ektorp, Ugglevägen.

EKTORP-UGGLEVÄGEN (EKÄNGEN)

Bostadsområdet Ekängen i Ektorp uppfördes i etapper mellan 1941-1950 efter ritningar av arkitekterna Hakon Ahlberg, Sven Backström, Leif Reinius och Åke Porne. Bebyggelsen består av ett antal smalhus och punkthus placerade längs med områdets huvudgata. Strukturen präglas av en strävan att ta tillvara naturmark och skapa variation i bebyggelsen.

De första husen uppfördes 1941 för bostadsrättsföreningen Nacka Hus i Ekängen. De består av ett antal smalhus grupperade kring gårdar och en butikslänga. Området var Nackas första bostadsområde utan anknytning till industrin. ”Goda kommunikationer, lagom kuperad terräng för att skänka omväxling, sällsynt vackert trädbestånd, sol och utsikt” var egenskaper som lyftes fram inför utbyggnaden. Successivt byggdes ytterligare bostadskvarter och en butikslänga. Den senare bebyggelsen har en mer öppen planering, med långa parallella smalhus i de flackare delarna och punkthus längs med bergskanterna.

Karaktäristiskt för perioden är den terränganpassade planeringen, den låga skalan, strävan efter att skapa en rumskänsla mellan byggnadskropparna och användningen av olika färger på puts, entrédörrar och balkongfronter för att skapa omväxling och variation. Arkitektoniskt har punkthusen en särställning med sina omsorgsfullt utarbetade fasader. Den höga kvaliteten i material och detaljer tillför området en extra kvalitet.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Förhållandet mellan bebyggelse, grönytor och natur bevaras

Grundstrukturen med terränganpassade hus på naturmark bevaras. Eventuell förtätning placeras utanför sammanhållna bostadskvarter och utformas med respekt för befintlig natur. Nya byggnader inom befintliga husgrupper undviks.

Eventuella komplementbyggnader inordnas bostadsbebyggelsens karaktär

Rumsbildningar inom området är en viktig kvalitet som behålls. Eventuella komplementbyggnader placeras med stor hänsyn till de inre rummen och ges en utformning som i skala, material och proportioner inordnas i bostadsbebyggelsens karaktär. Ytterligare hårdgörning av grönytor och naturmark undviks.

Byggnadernas tidstypiska arkitektur bevaras

Ändringar utförs varsamt och anpassas till byggnadernas karaktärsdrag. Tidstypisk utformning av fasader, tak, fönster, balkonger, entrépartier och detaljer behålls. Ursprungliga entrédörrar och balkongfronter bevaras. Den för området karaktäristiska variationen i kulörer på smalhusens puts, entrédörrar och balkongfronter behålls.

Punkthusens befintliga fasadutformning bevaras. Inglasning av balkonger ges en enkel och stram utformning med smäckra infattningar. Eventuella tillägg samordnas och ges en enhetlig utformning.

KULTURMILJÖHÄNSYN I PLANER OCH BESTÄMMELSER

Äldre planer utan regleringar av kulturvärden förutom att mark runt husen har prickmarkerats (får ej bebyggas) och angetts som parkmark. På sikt bör bebyggelsemiljön skyddas.

Punkthus från 1950 med asymmetriska tak och omsorgsfull tegelarkitektur. Arkitekt Åke Porne.

Bebyggelsen längs Ugglevägen är anpassad till terrängen. Arkitekterna var Hakon Ahlberg, Sven Backström och Leif Reinius 1941.

Tydliga stråk och gårdar är karaktäristiskt för området. Ekar ger miljön karaktär.

Balkonger indragna i fasad.

Lamellhus från tidigt 1940-tal.

Punkthus som placerat varsamt i den kuperade terrängen.

Öppna gårdar

Gräns för område av lokalt intresse
för kulturmiljövården

Kulturmiljö

VÄRMDÖVÄGEN

Informationstext

EKTORP

Platsnamn

Butikslängor från ca 1950

Mycket grönska och kuperad terräng

Öppna gårdar

Karaktäriserande stråk inom gårdsmiljön

Terränganpassad bebyggelse

Punkthus från ca 1950 med
garage i källare och bottenplan

UGGLEVÄGEN

Trollebo-områdets gård.

TROLLEBO, RADHUS VID GILLEVÄGEN

Trollebo-Nysätra är ett radhusområde sydost om industrierna i Sickla, uppfört 1943 efter ritningar av arkitekterna Sven Backström och Leif Reinius. Bebyggelsen består av tre enhetligt utformade radhuslängor grupperade kring en innergård som öppnar sig mot Sicklasjön. Byggnaderna har ett avskalat formspråk med grå sockel, ljusa putsade fasader, vita fönsterbågar, mörka balkongfronter och flacka sadeltak. Karaktäristiskt för området är planeringen i "rum" med ett delvis slutet, inre, grönt rum som öppnar sig ner mot vattnet, den lågmälda skalan, den enhetliga arkitekturen och den omsorgsfullt utformade utemiljön med förträdgårdar mot gata och mer privata trädgårdsrum mot insidan av kvarteret. En särskild kvalitet är den nära kontakten med vattnet och förhållandet mellan bebyggelse, trädgårdar och grönytor.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Förhållandet mellan bebyggelse, trädgårdar och grönytor bevaras

Den nära kontakten med vattnet och förhållandet mellan bebyggelse, trädgårdar och grönytor är en särskild kvalitet som bevaras. Området är känsligt för förändringar och tål inga förtätningar. Ny bebyggelse undviks.

Eventuella komplementbyggnader inordnas bostadsbebyggelsens karaktär

De öppna grönrummen inom området utgör en viktig kvalitet som behålls. Eventuella komplementbyggnader placeras med stor hänsyn till den inre gårdsmiljön och ges en utformning som i skala, material och proportioner inordnas bostadsbebyggelsens karaktär.

Byggnadernas tidstypiska arkitektur bevaras

Ändringar utförs varsamt och anpassas till byggnadernas karaktärsdrag. Tidstypisk utformning av fasader, tak och fönster behålls. Ursprungliga entrédörrar, garageportar, trappor, järnräcken och balkonger bevaras. Vindskupor undviks. Eventuella tillägg samordnas och ges en enhetlig utformning.

KULTURMILJÖHÄNSYN I PLANER OCH BESTÄMMELSER

Området saknar regleringar av kulturvärden i detaljplan. På sikt bör bebyggelsemiljön skyddas.

Radhus med förträdgårdar och garage i källare.

Indragna balkonger skyddar mot vind och insyn.

Välbevarade byggnadsdetaljer som dörrar och balkonger är karaktäristiskt.

Nära kontakt med vattnet.

En stor innergård med uteplatser, planteringar och närhet till vattnet.

Bebyggelsen i Nysätra är ett bra exempel på 1940-talets arkitektur och materialbehandling.

- Gräns för område av lokalt intresse för kulturmiljövården
- Radhus** Kulturmiljö
- NACKANÄSVÄGEN* Informationstext
- Sicklasjön* Namn på vatten

Sickla strands höga kvalitet gällande utformning och material karaktäriserar området tillsammans med dess planform med öppna gårdar och närhet till vattnet.

SICKLA STRAND

Bostadsområdet Sickla strand byggdes 1947-1948 som hyreshus för Atlas Copcos anställda. Arkitekter var Tore och Erik Ahlsén. Bebyggelsen består av ett antal smalhus placerade i en sluttning mot Sicklasjön. Området präglas av en uppdelning mellan bostadsmiljö, trafikmiljö och natur/rekreationsytor. Karaktäristiskt är den rumsliga planeringen med delvis slutna gårdar som öppnar sig mot vattnet, variationen i fasaderna med asymmetriska inslag i placering, utformning av fönster och balkonger samt den dekorativa fasadutsmyckningen med geometriska mönster i olika färger. Den nära kontakten med vattnet och förhållandet mellan bebyggelse, grönytor och naturmark är en särskild kvalitet.

Öppna gårdar i södersluttning mot vägen.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Förhållandet mellan bebyggelse, grönytor och natur bevaras

Grundstrukturen med smalhus grupperade kring delvis slutna gårdar som öppnar sig ner mot vattnet bevaras. Ny bebyggelse undviks. Kontakten med vattnet behålls och utvecklas. Ytterligare inskränkning inom grönzonen mellan gatan och vattnet undviks. Ytterligare hårdgörning av grönytor och naturmark undviks.

Eventuella komplementbyggnader inordnas bostadsbebyggelsens karaktär

De öppna gårdsrummen inom området utgör en viktig kvalitet och behålls. Eventuella komplementbyggnader placeras med stor hänsyn till den inre gårdsmiljön och ges en utformning som i skala, material och proportioner anpassas till bostadsbebyggelsens karaktär.

Byggnadernas tidstypiska arkitektur bevaras

Ändringar utförs varsamt och anpassas till byggnadernas karaktärsdrag. Tidstypisk utformning av fasader, tak, fönster, balkonger, entrépartier och detaljer behålls. De för området karaktäristiska fasadkulörerna och fasadmålningarna behålls. Ursprungliga balkongfronter bevaras. Inglasning

av balkonger ges en enkel och stram utformning med smäckra infattningar. Eventuella tillägg samordnas och ges en enhetlig utformning.

KULTURMILJÖHÄNSYN I PLANER OCH BESTÄMMELSER

Äldre planer utan regleringar av kulturvärden förutom att mark runt husen har prickmarkerats (får ej bebyggas). På sikt bör bebyggelsemiljön skyddas.

Smalhusen är från 1940-talet och håller en hög arkitektonisk kvalitet.

De bemålade fasaderna är karaktäristiska för Sickla strand.

Färgfälten på fasaderna ger Sickla strand en särskild karaktär.

— — — — —
Smalhus

Gräns för område av lokalt intresse
 för kulturmiljövården
 Kulturmiljö

JÄRLALEDEN Informationstext
TALLBACKEN Platsnamn

Sicklasjön Namn på vatten

Torget i Finntorp, i förgrunden lekfull arkitektur från omkring 1950, längre bort punkthus från 1960-talet.

TALLIDEN-FINNTORP

Talliden-Finntorp är två bostadsområden från 1950-talet på varsin sida av ett torg. Talliden uppfördes 1949-1954 efter ritningar av bland andra arkitekterna Tor Boije och Carl-Otto Hallström. Finntorp byggdes 1951-1957 efter ritningar av arkitekterna Bengt Karlsson och Erik Lindberg på HSB:s arkitektkontor. Torget ritades av Carl-Evin Sandberg.

Bostadsområdena ligger på höjder och har en blandning av hustyper med olika höjder. Strukturen präglas av en strävan efter att avskärma området från trafikleder runt omkring och tillvarata platsens naturliga förutsättningar samt att skapa grannskapskänsla och variation i bebyggelsen. Karaktäristiskt för 1950-talet är den terränganpassade planeringen, den omsorgsfullt utformade yttre miljön, variationen i byggnadstyper, våningshöjder och fasadgestaltning samt arkitekturen med fokus på gedigna material och hantverksmässigt byggande. Vid torget finns även en äldre bensinmack, som tillsammans med service-lokaler runt omkring vittnar om en bilburen livsstil med lättillgänglig service för bilisterna.

Under mitten av 1960-talet uppfördes Östra Finntorp med 120 lägenheter, kontors- och servicelokaler. Genom utbyggnaden blev Finntorp ett välutrustat centrum för befolkningen på Sicklaöns västra delar.

I områdets södra utkant mot Värmdövägen ligger äldre villor från sekelskiftet 1900 omgivna av höga terrassmurar. I närheten låg från början ett torp från 1700-talet, Finntorpet (kallades ursprungligen Sjöstugan), som blev sommarnöje på 1800-talet. På 1870-talet fanns i Finntorp en rikt dekorerad sommarvilla av trä, men 1896 byggdes

den så kallade Setterwallska villan av grosshandlaren J G Setterwall. Villan, idag byggnadsminne, fick ett slottsliknande utseende, omgiven av en park med gångvägar och flera främmande trädslag. Parken blev en del av Finntorps bostadsområde när kommunen tog över marken 1950 och är idag en av Nackas få offentliga parkmiljöer i tätbebyggd miljö.

Terränganpassad bebyggelse i form av punkthus på en höjd.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Förhållandet mellan bebyggelse, naturmark och grönytor bevaras

Grundstrukturen med terränganpassade hus på naturmark behålls. Ytterligare förtätning undviks. Omgivande naturmark samt grönytor och träd behålls. Nya hårdgjorda ytor för parkering undviks. Setterwallska parken behåller sin funktion och utformning med gångstigar och vegetationstyper. Muren med sina karaktäristiska balusterdockor mot Värmdövägen är en viktig del av parken och ska bevaras.

Eventuella komplementbyggnader inordnas bostadsbebyggelsens karaktär

Eventuella komplementbyggnader placeras med stor hänsyn till rumsbildningar och naturmark och ges en utformning som i skala, material och proportioner anpassas till bostadsbebyggelsens karaktär.

Byggnadernas tidstypiska arkitektur bevaras

Ändringar utförs varsamt och anpassas till byggnadernas karaktärsdrag. Tidstypisk utformning av fasader, tak, fönster, balkonger, entrépartier och detaljer behålls. Ursprungliga entrédörrar och balkongfronter bevaras. Variationen i kulörer på smalhusens puts, entrédörrar och balkongfronter behålls. Punkthusens befintliga fasadutformning bevaras. Inglasning av balkonger ges en enkel

och stram utformning med smäckra infattningar. Eventuella tillägg samordnas och ges en enhetlig utformning.

Torget utvecklas i enlighet med dess ursprungsidé

Den öppna torgbildningen bevaras och utvecklas. En enhetlig utformning och skyltning av butiks-längor, restauranger och andra verksamheter kring torget eftersträvas.

Ett bevarande av den f.d. bensinstationen eftersträvas

Vid torget finns en äldre bensinmack som tillsammans med kringliggande servicelokaler vittnar om ett bilburet ideal med lättillgängliga servicepunkter. Bensinmacken behålls och en varsam upprustning eftersträvas.

KULTURMILJÖHÄNSYN I PLANER OCH BESTÄMMELSER

Äldre planer utan regleringar av kulturvården förutom att mark runt husen har prickmarkerats (får ej bebyggas) och angetts som parkmark. På sikt bör bebyggelsemiljön skyddas. Setterwallska villan är skyddad som byggnadsminne med Länsstyrelsen som tillståndsmyndighet.

Omsorgsfullt utformad radhusport.

Byggnaderna skiljer sig i höjd och material.

Torget.

Talliden har i likhet med Finntorp både lamellhus och punkthus.

Dekorativa fasadindelningar och varierad fönsterplacering kännetecknar 1950-talets arkitektur i centrala Finntorp.

Bensinstationen.

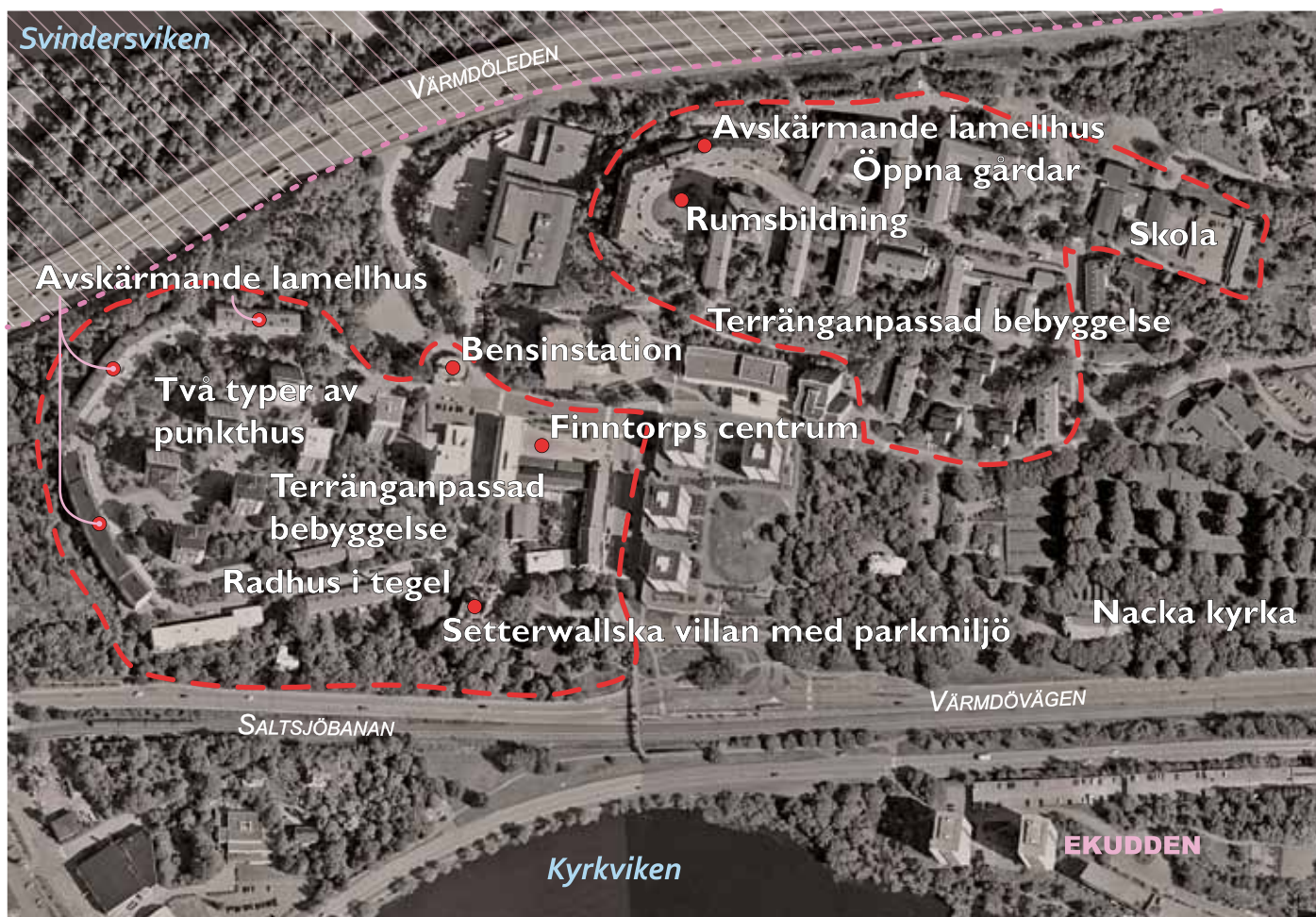
Setterwallska parken anlades från början som en romantisk park kring en sommarvilla från 1896. Sedan 1950 är grönområdet en stadspark i Finntorp.

Den ursprungliga tallskogen kryper tätt inpå fasaderna.

Mjukt svängda fasader.

- - - - - Gräns för område av lokalt intresse för kulturmiljövården
 ● Bensinstation Kulturminne (Utan punkt: kulturmiljö)
EKUDDEN Platsnamn
- [Pink dashed line] Område av riksintresse för kulturmiljövården
 VÄRMDÖLEDEN Informationstext
Kyrkviken Namn på vatten

Solsidans 1950-talsbebyggelse uppvisar varierade fasader.

SOLSIDAN

Solsidan är ett småskaligt bostadsområde, som uppfördes 1952-1954 efter ritningar av arkitekterna Erik och Tore Ahlsén. Området består av ett antal radhus och lamellhus placerade i ett öppet planmönster i en svagt lutande terräng. Erik och Tore Ahlsén har även ritat butikslängorna från 1950-talets början. Strukturen präglas av en strävan efter att ta tillvara naturmark och skapa variation i bebyggelsens placering och utformning. Karaktäristiskt för perioden är den terränganpassade planeringen, den låga skalan, den omsorgsfulla arkitekturen, den höga kvaliteten i material och utförande samt användningen av olika jordkulörer på fasaderna för att skapa omväxling och variation. Arkitektoniskt är bebyggelsen ett av de absolut främsta 1950-talsområdena i Nacka.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Förtätning inom området undviks

Den sammanhållna bebyggelsekaraktären är en viktig kvalitet som bevaras. Området är känsligt för förändringar och tål inga förtätningar. Ny bebyggelse undviks.

Eventuella komplementbyggnader inordnas bostadsbebyggelsens karaktär

Den öppna karaktären som präglar området med ett väl avvägt förhållande mellan bebyggelse och naturmark utgör en viktig kvalitet som behålls. Eventuella komplementbyggnader placeras med stor hänsyn till den yttre miljön och ges en utformning som i skala, material och proportioner anpassas till bostadsbebyggelsens karaktär. Nya hårdgjorda ytor inom området undviks.

Byggnadernas tidstypiska arkitektur bevaras

Ändringar utförs varsamt och anpassas till byggnadernas karaktärsdrag. Tidstypisk utformning av fasader, tak och fönster behålls. Ursprungliga entrédörrar, garageportar, trappor, järnräcken och balkonger bevaras. Vindskupor undviks. Eventuella tillägg samordnas och ges en enhetlig utformning.

KULTURMILJÖHÄNSYN I PLANER OCH BESTÄMMELSER

Området omfattas av äldre planer utan regleringar av kulturvärden förutom att mark runt husen har prickmarkerats (får ej bebyggas). På sikt bör bebyggelsemiljön skyddas.

Radhus med varierad färgsättning.

Radhus och lamellhus från 1950-talet.

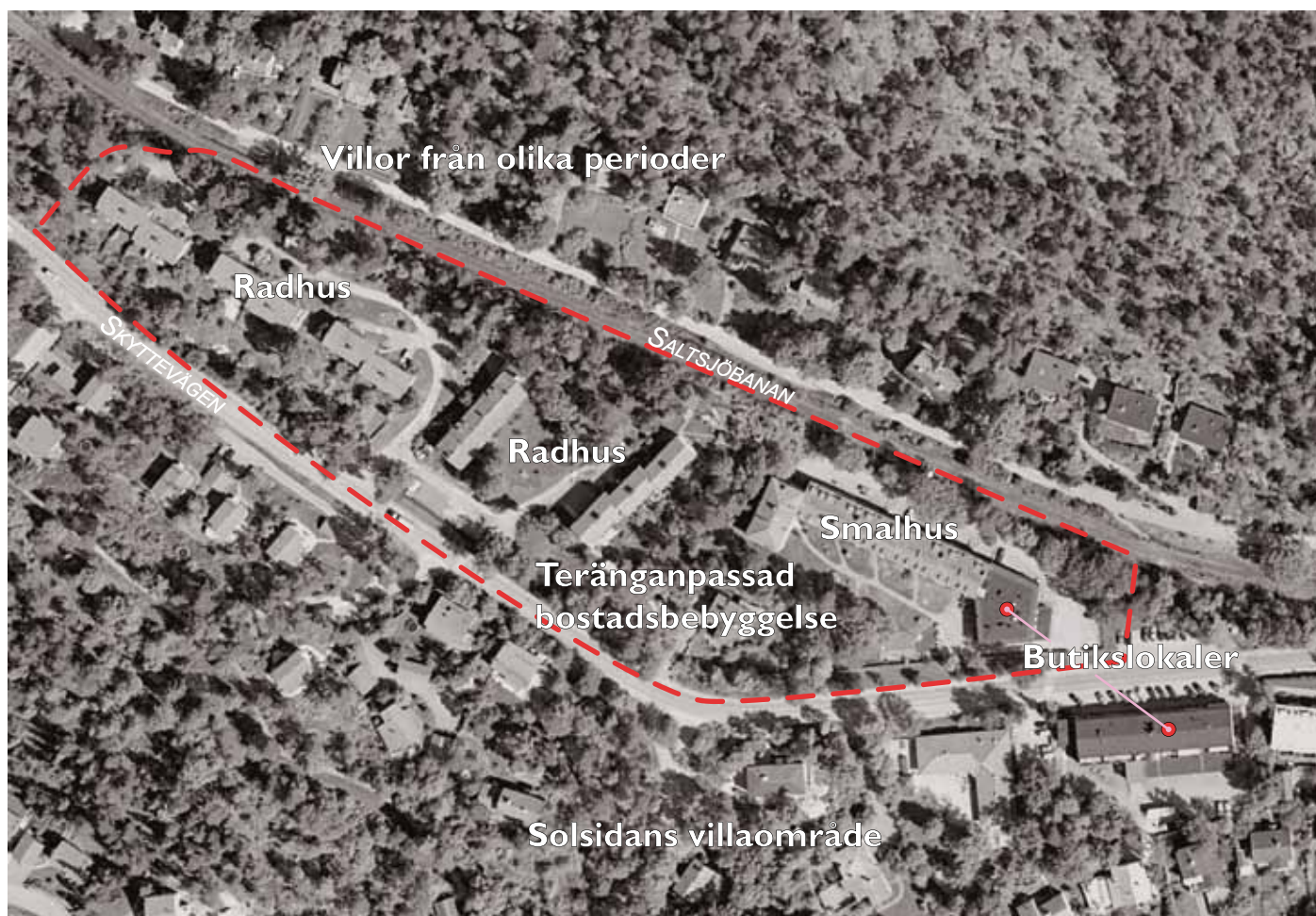
Öppen planering med terränganpassad bebyggelse.

Garage i källare på lamellhuset.

Välbevarade detaljer som dörrar och trapppräcken är karaktäristiskt för området.

- - - - - Gräns för område av lokalt intresse för kulturmiljövården
 ● **Butikslokaler** Kulturminne (Utan punkt: kulturmiljö)
SALTSJÖBANAN Informationstext

REKORDÅREN

De så kallade rekordåren 1960-1975 var en period av effektivt bostadsbyggande och programförklaringen ”en miljon bostäder på 10 år” lanserades. Men det var också en period av oljekriser, överproduktion av flerfamiljsbostäder och ett ökande småhusbyggande.

För att öka bostadsproduktionen behövde man rationalisera planeringen och byggandet. Rekordåren medförde dels en ökad industrialisering och standardisering med förtillverkade delar och större produktionsserier, dels ett tydligare regelverk för att garantera en hög bostadsstandard. Nya planmönster och hustyper introduceras och nya konstruktionssätt och material slog igenom. Produktionsanpassning var ledordet inom planeringen och arkitekturen.

I Nacka byggdes ett antal flerfamiljshusområden under rekordåren. Områdena var större än bostadsområden från tidigare perioder och trafikanter av olika slag separerades mer. Planmönstren varierar från öppna områden med hus-i-park (till exempel Stensö) till slutna områden med

sammanbyggda huskroppar kring en inre gård (till exempel Henriksdalsberget), och olika varianter där emellan (till exempel Alphyddan och Västra Orminge). De vanligaste hustyperna i Nacka är punkthus i 8-9 våningar och skivhus i 6-8 våningar. Dessa hushöjder ansågs ekonomiskt fördelaktiga, både byggnadstekniskt och för ett effektivt utnyttjande av marken.

Under 1970-talet ökade småhusbyggandet. Orsaken var dels en kombination av ökat välstånd och ändrade skatteregler för ränteavdrag (i princip blev det billigare att bo i ett eget småhus än i nyproducerade flerfamiljslägenheter), dels en sedan länge uppdämd efterfrågan på småhus. I Nacka byggdes ett stort antal småhusområden under rekordåren. Småhusen var ofta kedjehus eller friliggande villor på små tomter. De placerades vanligtvis på tidigare åkermark eller på kuperad skogsmark. Karaktäristiskt för det tidiga 1970-talet är trafiksepareringen, med parkeringar antingen centralt inom området eller i ytterkanterna. Först under slutet av decenniet parkerades bilarna åter på den egna villatomten.

Alphyddans infart med parkeringsgarage till vänster och skola till höger.

ALPHYDDAN

Bostadsområdet Alphyddan byggdes 1959-1965 av Anders Diös AB efter ritningar av arkitekterna Backström & Reinius. Området består av höga fristående hus placerade på en höjd och omfattar totalt cirka 700 lägenheter.

Starkt kuperade bergsområden hade tidigare varit svåra att bebygga, men genom att använda ny sprängteknik och hustyper med begränsad byggnadsyta blev det möjligt att bygga även här. Backström & Reinius hade arbetat med konceptet på Danviksklippan där Sveriges första höga punkthus för bostäder uppfördes 1943-1945.

I Alphyddan vidareutvecklades deras idéer. Punkthus (ett trapphus) kombinerades med skivhus (två trapphus) och en tidig variant av trafikseparering, med centralgarage vid områdets infart, infördes. Mot Värmdöleden byggdes souterränghus, med tre plan inåt området och åtta plan utåt. Därmed bildades halvslutna gårdsrum mellan husen i Alphyddans inre del. Inom området uppfördes också en skola ritad av arkitekt Tore Axén.

Alphyddan är ett utmärkt exempel på en arkitektur där man genom att bygga högt på begränsade ytor lyckats ta tillvara platsens naturliga förutsättningar, och samtidigt skapa ekonomiska förutsättningar för exploatering. Karaktäristiskt är den terränganpassade planeringen, den vertikalt utformade höghusbebyggelsen på berget, den horisontalt utformade bebyggelsen mot Värmdöleden och den höga materialkänslan i arkitekturen. De höga byggnaderna, placerade på en bergsrygg mellan trafiklederna, har även en skulptural funktion i stadslandskapet.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Förhållandet mellan bebyggelse och naturmark respekteras

Grundstrukturen med terränganpassade hus på naturmark behålls. Nya byggnader undviks och omgivande naturmark samt grönytor och träd behålls. Nya hårdgjorda ytor för parkering undviks.

Eventuella tillkommande lokaler för skolan placeras i skolområdets utkant och ges en utformning som i skala, material och proportioner anpassas till skolans omsorgsfullt utformade arkitektur.

Eventuella komplementbyggnader inordnas bostadsbebyggelsens karaktär

De öppna gårdsrummen inom området utgör en viktig kvalitet och behålls. Eventuella komplementbyggnader placeras med stor hänsyn till den inre gårdsmiljön och ges en utformning som i skala, material och proportioner anpassas till bostadsbebyggelsens karaktär.

Byggnadernas tidstypiska arkitektur bevaras

Befintlig utformning och kulör på fönster och balkongfronter bevaras. Ursprungliga entrédörrar bevaras. Inglasning av balkonger ges en enkel

och stram utformning med smäckra infattningar. Höghusens platta tak med indragen vindsvåning är ett viktigt karaktärsdrag som respekteras. Husen mot Värmdöleden har platta tak i ärgad plåt. Eventuella tillägg samordnas och ges en enhetlig utformning.

KULTURMILJÖHÄNSYN I PLANER OCH BESTÄMMELSER

Området omfattas av en plan utan reglering av kulturvärden, mark runt husen har prickmarkerats (får ej bebyggas). På sikt bör bebyggelsemiljön skyddas.

Öppna gårdsutrymmen med terränganpassad bebyggelse.

Inglasade uterum kopplar samman skivhus med punkthus.

Tegelfasader.

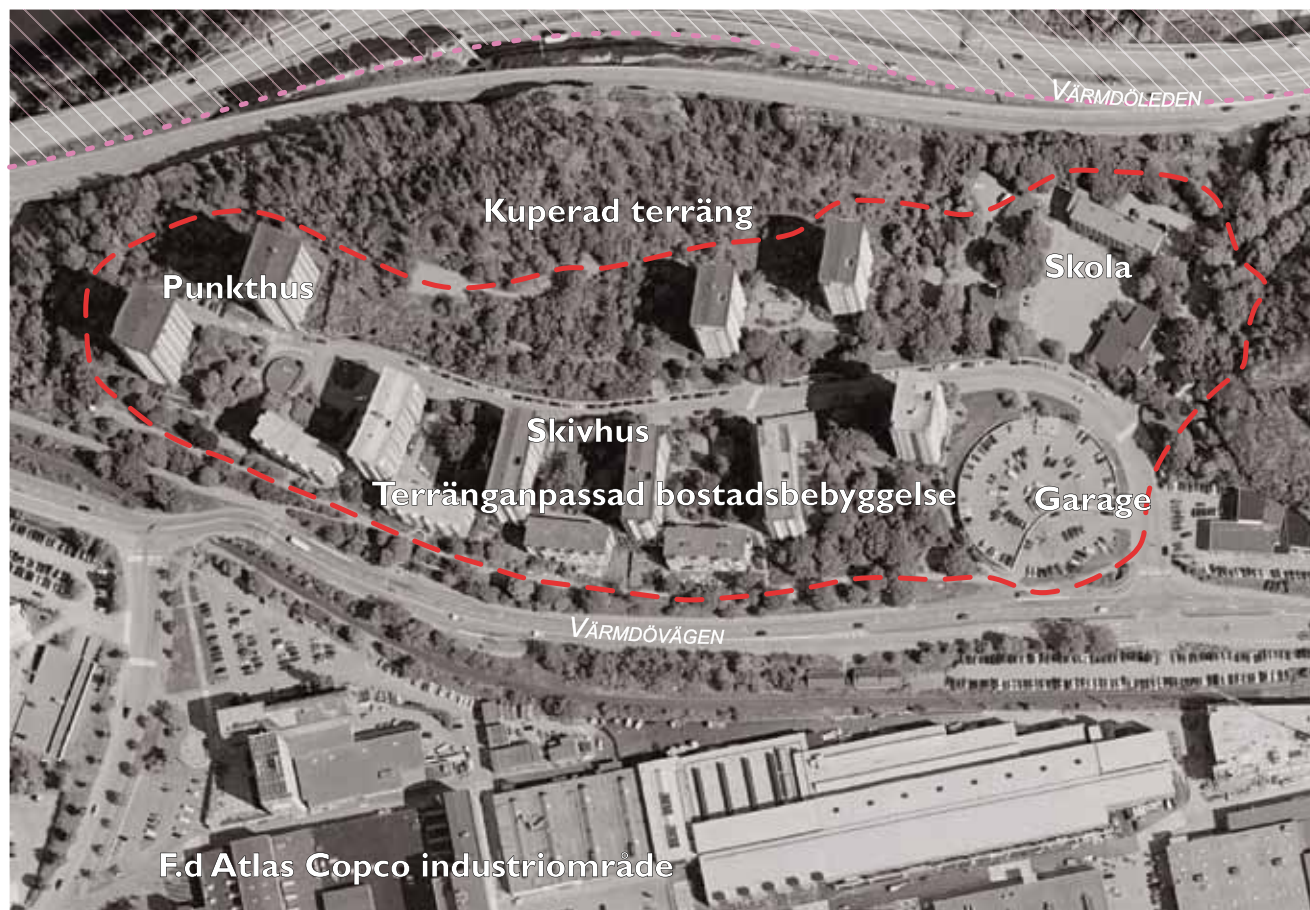
Balkonger som glasats in med smäckra infattningar.

Enhetlig utformning.

Karaktäristisk takform.

Gräns för område av lokalt intresse
för kulturmiljövården

Område av riksintresse för
kulturmiljövården

Skivhus

Kulturmiljö

VÄRMDÖLEDEN

Informationstext

Morabergsområdet präglas av en enhetligt utformad radhusbebyggelse.

MORABERGSOMRÅDET, NEGLINGE (MORABERGSVÄGEN)

Morabergsvägen är ett villa- och radhusområde som uppfördes under slutet av 1960-talet efter ritningar av arkitekt Hans Fries. Den enhetliga bebyggelsen består av tre radhuslängor och ett antal villor placerade längs en återvändsgata.

Karaktäristiskt för området är den terränganpassade planeringen med radhuslängor, som grupperats kring en gård med bevarade träd och naturmark, och med villor byggda i souterräng. Arkitekturen präglas av hög kvalitet i material och utförande med plåttak, putsade fasader, gavlar i rött tegel och en omsorgsfull utformning av entrépartier, balkongfronter och andra byggnadsdetaljer.

Förträdgårdar.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Bostadsmiljöns enhetliga karaktär bevaras

Områdets enhetliga karaktär och höga kvalitet i material och utförande är ett viktigt karaktärsdrag som respekteras. Tidstypisk utformning av fasader, tak, fönster, entrépartier och detaljer behålls. Ett bevarande av ursprungliga byggnadsdetaljer eftersträvas. Ursprungliga entrépartier bevaras. Ändringar mot gata undviks. De öppna förträdgårdarna behålls. Eventuella tillägg samordnas och ges en enhetlig utformning.

KULTURMILJÖHÄNSYN I PLANER OCH BESTÄMMELSER

Äldre plan utan reglering av kulturvärden. På sikt bör bebyggelsemiljön skyddas.

I området finns två sorters villor med material och stil som återkommer i radhusen.

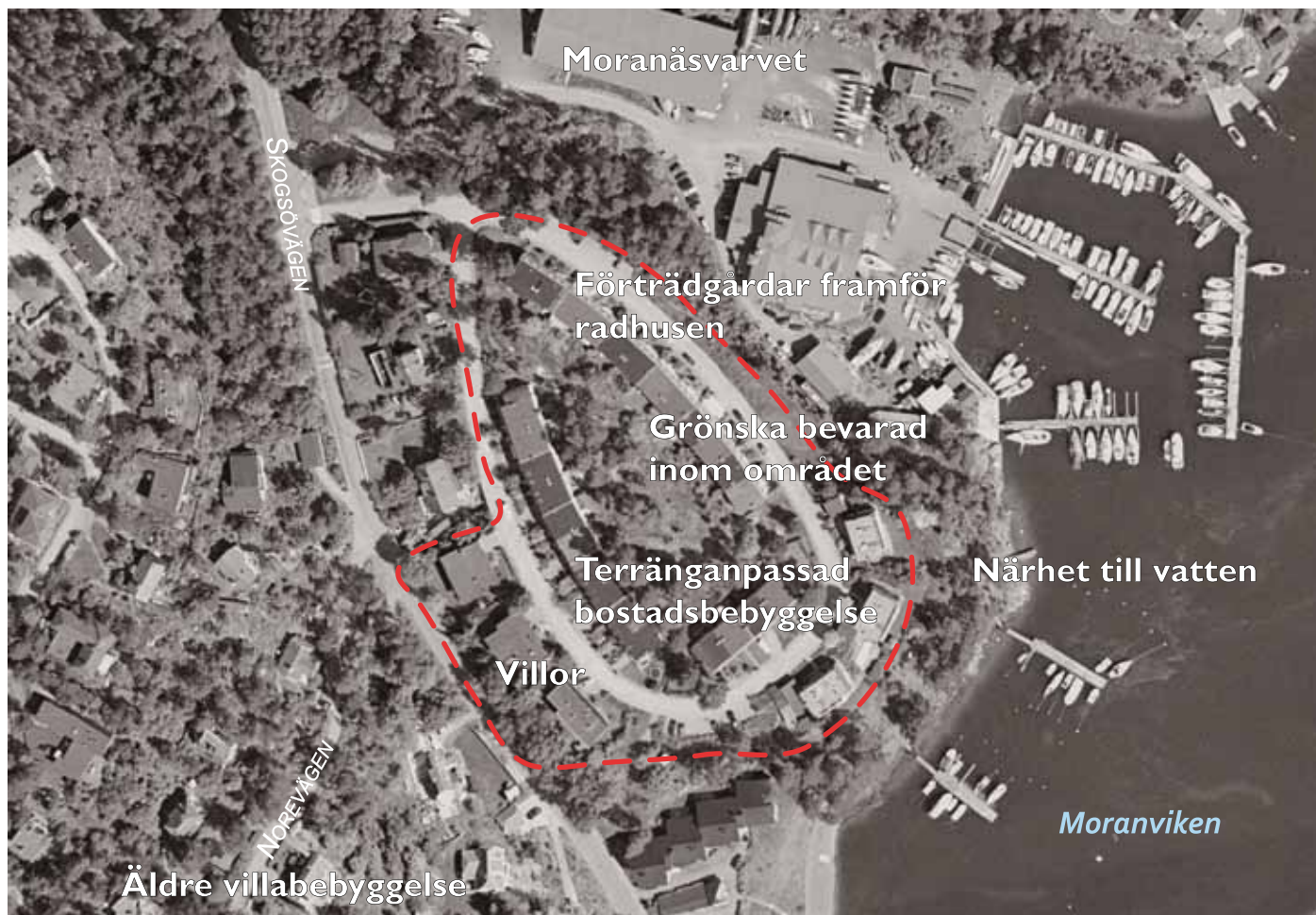
Byggnaderna håller hög kvalitet i material och arkitektur.

Villorna har en kraftfull gestaltning.

Karaktärsskapande takform.

Villor

Gräns för område av lokalt intresse
för kulturmiljövården

Kulturmiljö

NOREVÄGEN

Informationstext

Moranviken

Namn på vatten

Stensöbebyggelsen är högre och har tilltagna gröna ytor mellan byggnaderna.

STENSÖ

Stensö i Älta är ett flerbostadsområde med höga skivhus som uppfördes 1964-1967 efter ritningar av arkitekterna Fritz Jaenecke och Sten Samuelsson. Stensö var det största bostadsprojektet i Nacka under den första delen av 1960-talet. Tanken var från början att tunnelbanan skulle förlängas och att Älta skulle få en egen station, men dessa planer genomfördes aldrig.

Området består av tio skivhus med åtta våningsplan och omfattar totalt cirka 800 lägenheter. De sex första husen uppfördes av det kommunala bolaget Nacka Bostäder, resterande fyra uppfördes av HSB. Typiskt för perioden är trafiksepareringen, den öppna planeringen (som har rötter i 1930-talets planering), de mellanliggande grönytorna, den stora skalan och skivhusen. I närheten till området ligger en skola, uppförd efter ritningar av arkitekt Tore Axén.

Gavlarna mot söder består genomgående av balkonger.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Den öppna planstrukturen bevaras

Grundstrukturen med fristående skivhus placerade i mindre grupper med mellanliggande grönytor behålls. Eventuella komplementbyggnader inordnas till denna struktur. Volym och utförande anpassas till bostadsbebyggelsens karaktär. Obebyggd mark mellan husen behålls.

Byggnadernas enhetliga arkitektur och tidstypiska drag respekteras

Ändringar utförs varsamt och anpassas till befintlig byggnads karaktärsdrag. Tidstypisk utformning av grundmurar, fasader, tak, fönster, balkonger och entrépartier behålls. Inglasning av balkonger ges en stram och enkel utformning med smäckra infattningar. Eventuella tillägg samordnas och ges en enhetlig utformning.

KULTURMILJÖHÄNSYN I PLANER OCH BESTÄMMELSER

Äldre plan utan reglering av kulturvärden. På sikt bör bebyggelsemiljön skyddas.

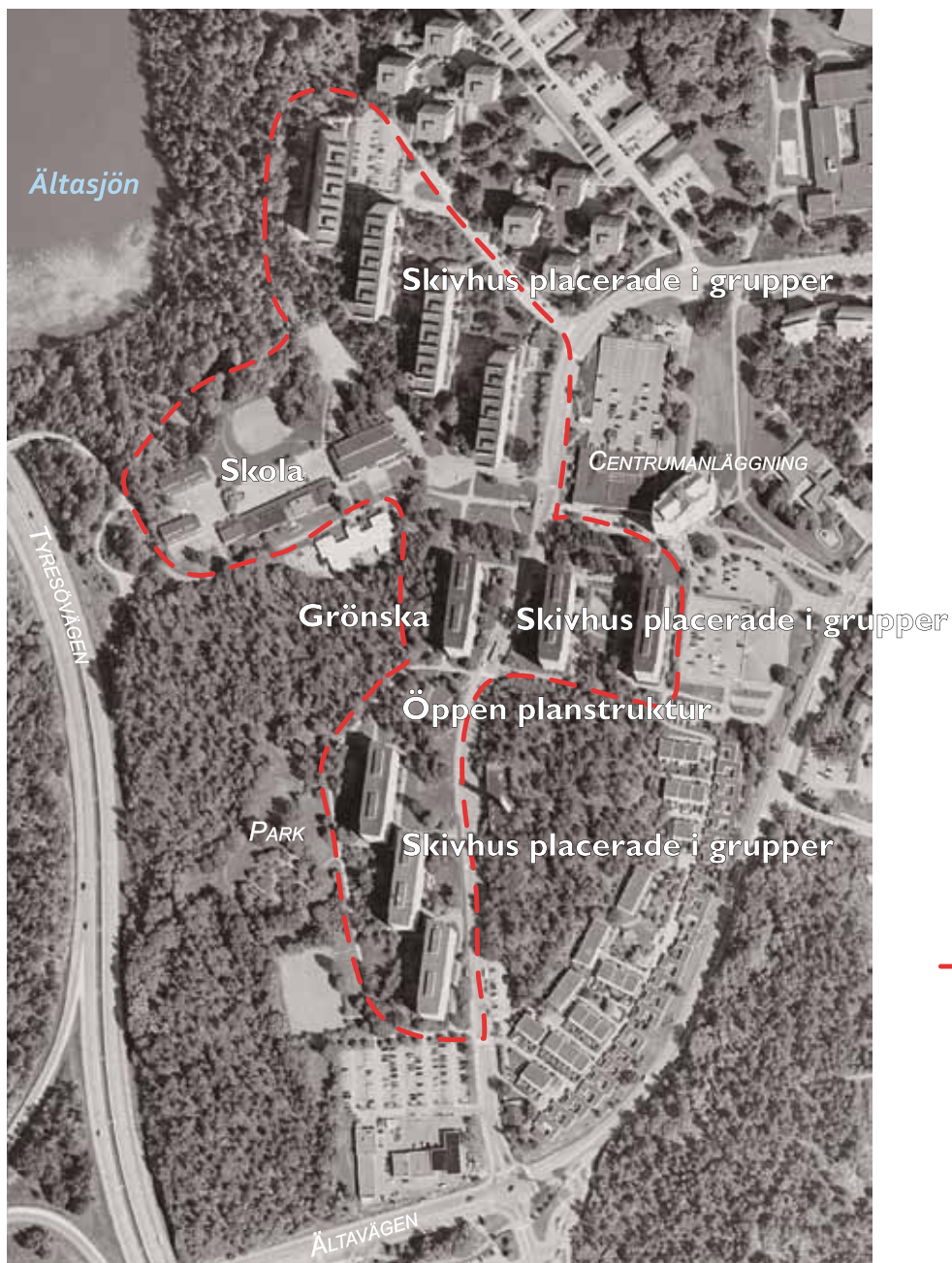

Sammanhållna grupper av skivhus.

Det tidiga 1960-talet kännetecknas av "hus-i-park-idealet" med grönska nära skivhusen.

Fasadernas utformning i tegel och med dekorativa balkongfronter är karaktäristiska för området.

Stensö skola..

----- Gräns för område av lokalt intresse för kulturmiljövården

Skola

Kulturmiljö

ÄLTAVÄGEN

Informationstext

Ältasjön

Namn på vatten

Västra Orminge, punkthus av lite högre modell i östra delen av området. Parkeringsgarage i förgrunden.

VÄSTRA ORMINGE

Flerbostadsområdet Västra Orminge planerades och byggdes 1964-1971 på uppdrag av dåvarande Boo kommun. Karaktäristiskt för perioden är indelningen i zoner med en inre grön zon, en mellanzon med bostadsbebyggelse, en yttre trafikzon med bilväg och parkeringar, och ett centrum i ena kanten. Speciellt för området är småskaligheten och den terränganpassade bebyggelsen. Kommunens målsättning var att behålla landskapets karaktär och skapa en lågusstad, som kunde samordnas med befintlig villabebyggelse. Därför genomfördes en särskild utredning, den så kallade S66-utredningen, av Ohlsson & Skarne byggnadsfirma, Jöran Curmans arkitektkontor och HSB Stockholm.

Genom att begränsa markingreppen, välja enkla huskuber som kunde anpassas efter terrängen, och arbeta med förtillverkade betongelement, kunde kostnaderna hållas nere och kommunens målsättning infrias. Den huvudsakliga bebyggelsen utgörs av lamellhus i två våningar och punkthus i tre våningar. Fasaderna består av grov "kratad" betong och fönster i accentfärger. För att kompensera de enkla neutrala byggnaderna grupperades husen så varierat som möjligt och terrängförhållanden, naturmark och växtlighet, utnyttjades för att höja kvaliteten. På de plana områdena placerades lamellhus och på de bergiga placerades man punkthusen. På grund av ökande kostnader under byggtiden tvingades man höja exploateringsgraden genom att öka antalet våningar på punkthusen i östra delen.

Lägenheterna utformades som öppna betonghallar med flyttbara väggar. Tanken var att skapa ett flexibelt system för rumsindelning som kunde anpassas till individuella behov. Eftersom byggnaderna saknar källarplan lades förråd och tvätthus i separata byggnader. Området rymmer totalt cirka 2 600 lägenheter.

Vattentornet strax utanför området byggdes 1969 och är ritat av arkitekten Ulf Gillberg på Curmans arkitektkontor. Tornet är en betongcylinder täckt av en aluminiumklädd trästomme formad som en trubbig svamp. Den karaktärsfulla byggnaden har närmast blivit en symbol för Orminge.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Förhållandet mellan bebyggelse, grönstråk och naturmark respekteras

Grundstrukturen med tre olika funktionszoner behålls och förstärks. Den obebyggda inre grönzonen med öppna grönytor, träd och skogsdungar bevaras. Ytterligare inskränkningar av grönytor undviks. Enstaka komplementbyggnader placeras och utformas så att de inordnar sig i och samspelar med befintliga bebyggelsegrupperingar och dess förhållande till omgivande naturmark.

Nya byggnader anpassas till områdets lågskaliga, terränganpassade karaktär

Den låga skalan och den terränganpassade placeringen av bostadshusen i tydliga grupperingar är en viktig kvalitet som respekteras. Större kompletteringar sker helst i gränzonen mellan befintlig bebyggelse och trafik/parkering i områdets yttre delar. Ny bebyggelse utformas som tydliga årsringar och en samverkan med den befintliga bebyggelsens karaktär och terränganpassade placering eftersträvas.

Bostadshusens geometriserande grundform och avskalade formspråk bevaras

Alla ändringar underordnas det befintliga arkitektoniska uttrycket med neutrala geometriserande volymer, råa omålade betongfasader och utanpåliggande balkonger. Tidstypisk prägel på

Varierad färgsättning och betongglas ger karaktär åt entréerna på flera hus.

fönster, entréer, balkongfronter och kedjehusens betongglaspartier bevaras eller återställs. Kulörer på fönster och balkongfronter samordnas inom de olika bebyggelsegrupperna. Inglasningar ges en enkel och stram utformning med smäckra infattningar. Eventuella tillägg samordnas och ges en enhetlig utformning. Vattentornet bevaras i ursprungligt skick.

KULTURMILJÖHÄNSYN I PLANER OCH BESTÄMMELSER

Äldre plan utan reglering av kulturvärden. På sikt bör bebyggelsemiljön skyddas.

Låg bebyggelse med svagt välvda tak och rå betong. I folkmun kallas lamellhusen tågagnarna.

Genomgripande utformning av detaljer.

Mycket grönska kring husen.

Ormingelandets natur med tallar har ibland sparats nära husen.

Den så kallade röda längan.

Henriksdalsberget borgliknande bebyggelse och vattentorn syns från långt håll.

HENRIKSDALSBERGET

Henriksdalsberget ligger på en höjd och påminner om en borg. Bostadsområdet byggdes 1968-1970 efter ritningar av arkitekterna Erik och Tore Ahlsén, som började skissa på området redan under 1940-talet. På grund av diskussioner om hur kringliggande trafikleder skulle dras drog projektet ut på tiden. Området uppfördes av Bostads AB Nacka-Stockholm och rymmer cirka 750 lägenheter.

Bebyggelsen på Henriksdalsberget består av två höga skivhus, placerade i en krans runt en inre gård. Affärer och kollektivtrafikanslutning ligger i områdets östra del. Karaktäristiskt för tiden är trafiksepareringen med en yttre gata i en ring kring bebyggelsen, garagens placering i en undre våning med infart från gatan, de genomgående trapphusen som underlättar rörelse inom området och den bilfria innergården med skolor och daghem. Speciellt för Henriksdalsberget är den borgliknande formen och husens färgsättning med ockragula putsade fasader utåt och grå puts inåt mot gården. Enligt uppgift valdes dessa färger på grund av att de var vanliga på Södermalms husfasader, och Henriksdalsberget uppfattades som en del av Stockholms stadsbild. Ett annat typiskt drag för området är vattentornet och skorstenen. Med sina skulpturala former och råa betongtytor fungerar de som landmärken i landskapet.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Innergårdens öppna karaktär med naturmark och grönytor respekteras

Innergårdens funktion som rekreationsyta med naturmark och grönytor bevaras. Ytterligare inskränkningar av grönytor undviks. Eventuella komplementbyggnader placeras med stor hänsyn till naturmark, berg och grönytor och ges en utformning som i material och volym inordnas i bostadshusens karaktär

Byggnadernas tidstypiska drag respekteras

Innergårdens prägel på fönster, entréer och balkongfronter bevaras. Kulörer på fasader behålls. Inglasningar av balkonger ges en enkel och stram utformning med smäckra infattningar. Henriksdalsbergets karaktärsskapande funktion som landmärke i landskapet respekteras. Andra ändringar av fasader undviks. Eventuella tillägg samordnas och ges en enhetlig utformning.

Vattentornets skulpturala verkan i landskapet respekteras

Vattentornet har tillsammans med skorstenen en skulptural verkan och fungerar som ett landmärke i det omgivande landskapet. Den råa betongytan behålls

KULTURMILJÖHÄNSYN I PLANER OCH BESTÄMMELSER

Äldre plan utan reglering av kulturvärden. På sikt bör bebyggelsemiljön skyddas.

Gavelfasad stående på betongpelare.

Vattentorn och skorsten i rå betong.

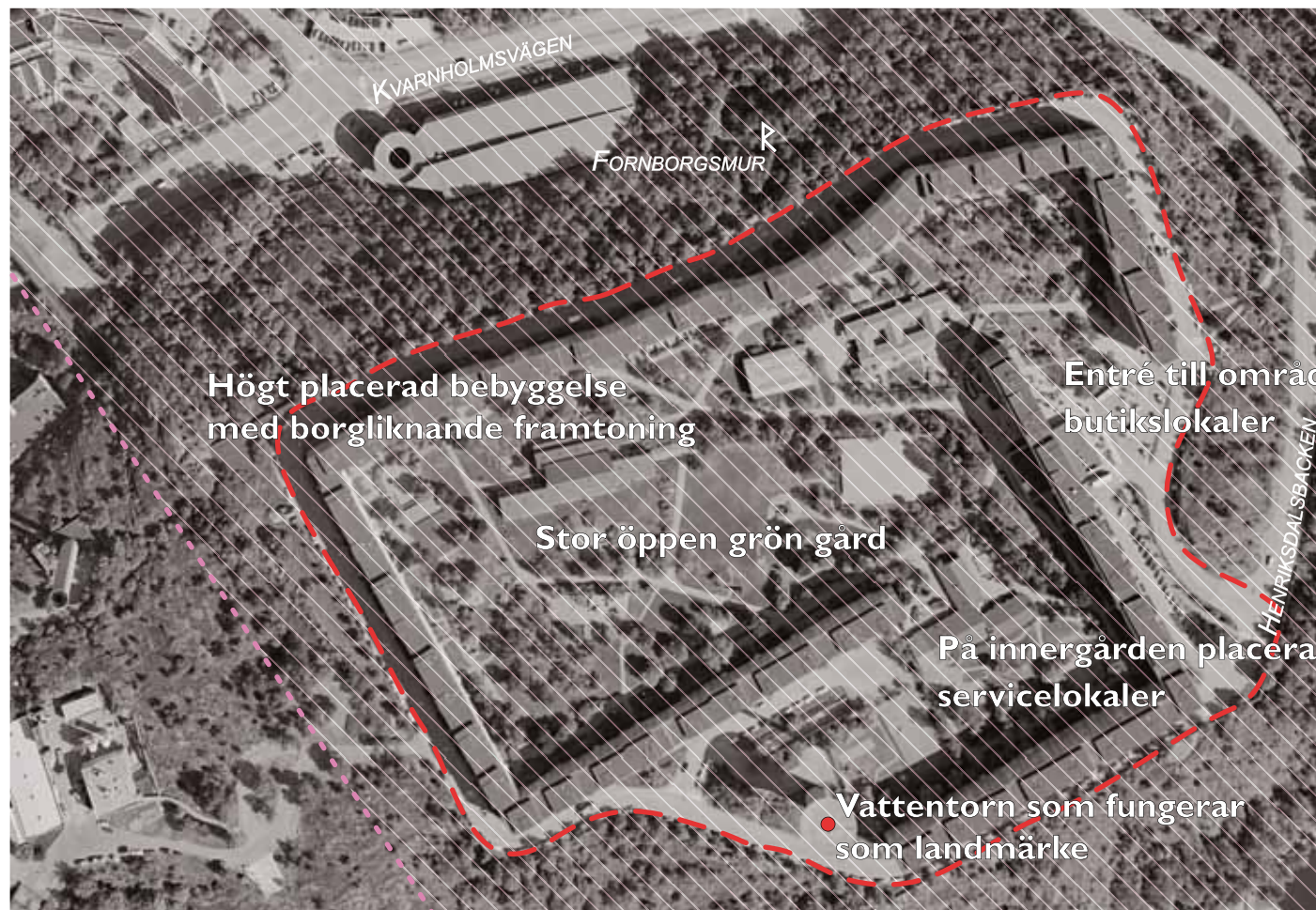
Mustig ockragul fasad.

Väld fasad.

Kvarlämnad terräng på innergården. Här är fasaderna gråa.

Gräns för område av lokalt intresse för kulturmiljövården

Område av riksintresse för kulturmiljövården

● **Vattentorn**

Kulturminne (Utan punkt: kulturmiljö)

Registrerad fornlämnning se www.fmis.raa.se

VÄRMDÖLEDEN Informationstext

Storkällans kapell.

STORKÄLLANS KAPELL OCH KREMATORIUM

Storkällans kapell med krematorium och begravningsplats är från tidigt 1970-tal. Kapellet och klockstapeln ritades av arkitekt Wolfgang Huebner och den invändiga utsmyckningen är gjord av konstnären Olle Nyman. Begravningsplatsen utformades av landskapsarkitekten Gunnar Martinsson.

Att bygga kyrkor och kapell blev under efterkrigstiden en slags tillflyktsort för konstnärligt inriktade arkitekter. Inte sedan medeltiden har så många kyrkor byggts som under den kyrkobyggnadsperiod som inleddes under 1950-talet. Parallellt med det storskaliga och likformiga byggande som präglade rekordåren uppfördes under perioden 1950-1977 cirka 500 kyrkor och kapell i landet, bara inom ramen för Svenska kyrkans verksamhet. Storkällan är en av alla dessa.

Storkällan består av högräst, tät tallskog med undervegetation av lavar, lingon och blåbärris. För att bevara så mycket som möjligt av landskapets karaktär lades begravningsplatsen längs med en mosse i områdets östra del. Själva kapellet är byggt i rostet stål, mörkt tegel och isolerglas med spegeleffekt. Arkitekturen är enkel och stram, den inordnar sig i den omgivande tallskogen och har samtidigt en egen karaktär. Materialval och utförande präglas av en hög arkitektonisk kvalitet. Även klockstapeln är byggd i rostet stål.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Kapell, begravningsplats och minneslund utvecklas i enlighet med arkitekternas ursprungliga visioner.

Nära kapellet finns två fornlämningar som skyddas enligt kulturminneslagen, se fornlämningskarta på www.fmis.raa.se Fornlämningar får inte tas bort, förändras, överplanteras eller övertäckas utan tillstånd från Länsstyrelsen.

Klockstapel i rostet stål.

Konsekvent användning av material.

Kapellet ligger i tät tallskog.

Genomgående hög kvalitet på material.

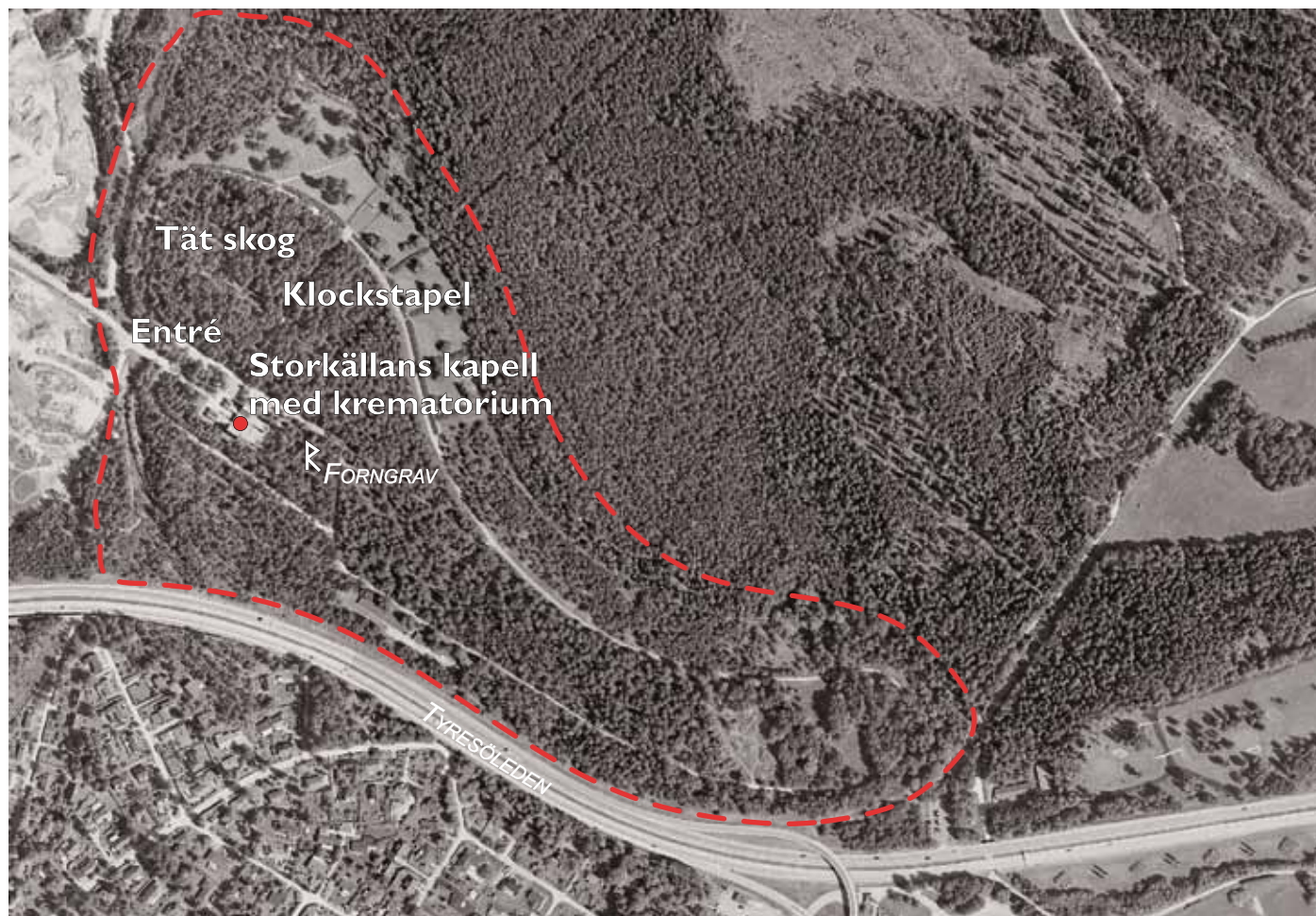
Tonade fönster.

Tegel murat i förband.

Rostande metall.

--- Gräns för område av lokalt intresse
för kulturmiljövården

● **Storkällan** Kulturminne
(Utan punkt: kulturmiljö)

Registrerad fornlämning
se www.fmis.raa.se

TYRESÖLEDEN

Informationstext

Fågelhöjden, Fisksätra.

FÅGELHÖJDEN

Fågelhöjden är ett välbevarat småhusområde, som uppfördes i början av 1970-talet efter ritningar av arkitekt Hjalmar Klemming. Området var den sista etappen i utbyggnaden av Fisksätra och stod klart 1975. Den enhetliga bebyggelsen består av cirka 80 fristående men tätt placerade småhus, grupperade kring en inre bilzon med öppna carportar.

Karaktäristiskt för tiden är den trafikseparerade planeringen, den täta strukturen, de små tomterna och den källarlösa villan i 1,5 plan. Arkitektoniskt kännetecknas området av villornas stora tak med 45-gradig vinkel och takkupor, blandningen av fasadmaterial med rosa spritputs i kontrast till gavelpartiernas mörka lockpanel och de vitmålade fönsteromfattningarna. Den tillbakablickande utformningen med exempelvis höga tak och spröjsade fönster visar tydligt hur arkitekturen förändrades under slutet av rekordåren då den strama modernismen inte längre var idealet.

Parkeringsplatserna är samlade centralt i området vid ett biltorg med carportar.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Bostadsmiljöns enhetliga karaktär bevaras

Villornas enhetliga karaktär är ett viktigt karaktärsdrag och respekteras. Tidstypisk utformning av fasader, tak, fönster, entrépartier och detaljer behålls. Befintliga fasadkulörer behålls. Ändringar mot gata undviks. Plank och carportar utformas som befintliga. Eventuella tillägg samordnas och ges en enhetlig utformning.

Eventuella komplementbyggnader inordnas i områdets struktur och ges en utformning som i skala, material och proportioner inordnas bebyggelsens karaktär.

KULTURMILJÖHÄNSYN I PLANER OCH BESTÄMMELSER

Äldre plan utan reglering av kulturvärden. På sikt bör bebyggelsemiljön skyddas.

Husen ligger tätt på små tomter. Karaktäristiskt för området är färgsättningen, de branta taken och takkuporna.

Den enhetliga bebyggelsen i Fågelhöjden. I bakgrunden syns Fisksätra vattenreservoar från 1970.

De boende har nära till natur och grönska.

----- Gräns för område av lokalt intresse
för kulturmiljövården

Biltorg Kulturmiljö

FIDRAVÄGEN Informationstext

Utsikt från Finnbodaberget mot Kvarnholmen.

FARLEDEN SOM RIKSINTRESSE

Farledsmiljön längs med hela norra kuststräckan utgör riksintresse för kulturmiljövården.

Länsstyrelsens motivering

Farledsmiljö utmed inloppet till Stockholm via Vaxholm, som speglar skärgårdens betydelse för huvudstadens sjöfart, livsmedelsförsörjning och rekreativt liv, som speglar levnadsbetingelserna för innerskärgårdens befolkning alltsedan medeltiden och som speglar Stockholms utbyggnad mot öster. Här kan levnadsförhållanden för olika sociala skikt utläsas, liksom utvecklingen inom transportteknik och arkitektur.

Uttryck

Skärgårdskaraktären som går ända fram till Stockholms centrala vattenrum. De i huvudsak obebyggda bergssluttningarna och den otillgängliga karaktären på farledens södra sida i kontrast till de mer låglänta landskapspartierna på farledens norra sida, dit bebyggelsen huvudsakligen lokaliserats, och den varierande landskapsbild detta skapat.

Kommunikationernas utveckling så som det framgår av äldre bryggor och hamnlägen, bebyggelsegrupper, sjökrokar och platser för handelsutbyte och service för sjöfararna. Ångbåsepokens nya bryggor, och bebyggelse som växte fram i spåren av detta från och med mitten av 1800-talet.

Gårdar, jordbruksmarker och skogsbevuxna landskapspartier som speglar skärgårdsbefolkningens levnadsbetingelser och sammansatta ekonomi i äldre tid, baserad på jordbruk, fiske och sjöfart samt varuleveranser till Stockholm. Binärningar som båtbyggeri.

Bebyggelse som visar hur områdena från 1500-talet tagits i anspråk för sociala inrättningar och industriella anläggningar och från tiden kring sekelskiftet 1900 exploaterats för stora villor för permanentboende. Danvikens hospital och Danvikshem.

Lämningar efter tidiga industrianläggningar utanför Danvikstull och 1800-talets storskaliga industrier vid bl.a. Augustendal, Finnboda och Kvarnholmen med sammanhörande hamnanläggningar, bostäder och annan bebyggelse. Uttryck för rekreativt liv alltsedan 1700-talet. Svindersvik och Stora och Lilla Nyckelviken från mitten av 1700-talet. Sommarvillor från 1800-talets senare del och 1900-talets början, grosshandlarvillor med rik lövsågeridekor och villor som visar den fortsatta arkitektutvecklingen, byggda för en samhällsklass av välbärgade företagare och belägna vid vattenbrynet eller på större öar. Pensionat och uttryck för uthyrningsverksamheten av den äldre skärgårdsbebyggelsen till sommargäster, med åtföljande förändringar av bebyggelsen. Sportstugor och områden med fritidsbebyggelse av enklare slag från 1900-talet, för ett bredare lager av Stockholms befolkning.

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Möjligheten att avläsa områdets historiska utveckling bevaras

Farledens sammansatta karaktär – äldre brygg- och hamnmiljöer, agrara miljöer med gårdar och jordbruksmark, institutions-, industri- och rekreativmiljöer – respekteras. Ett urval av bebyggelse som speglar denna sammansatta karaktär ingår som lokala kulturmiljöer i detta program med särskilda förhållningssätt som styr kulturmiljöhänsyn vid framtida plan- och bygglovshandtering. Delar av det orörda skärgårdslandskapet utgör naturreservat och skyddas genom särskilda föreskrifter.

Östra respektive västra kuststräckans karaktär och bebyggelsestruktur respekteras

Farledens övergripande karaktär, med ett glesbebyggt skärgårdslandskap i områdets östra del och ett mer tätbebyggt landskapsparti i områdets västra del, respekteras. Nya byggnader inordnas i respektive delområdes övergripande karaktär. Karaktärsskapande ny bebyggelse utformas och placeras så att den bildar en ny tydlig årsring i farledsmiljön.

VÄSTRA DELEN

Den västra delen – från Saltsjöqvarn till Nacka Strand – präglas av en hög exploatering med f.d. industribebyggelse invid vattnet och flerfamiljsbostäder uppe på berget.

Henriksdalsbergets tunga bostadsbebyggelse med rester av Finnboda varv i förgrunden. Bevarad skärgårdsvegetation i sprickdalslandskapets sluttningar.

Danvikshem, äldreboende och vårdhem, ritat av arkitekt Aron Johansson och färdigställt 1915. Arkitekturen anspelar i nationalromantisk anda på vasatidens borgar, men det finns även inslag av jugend. Höga terrassmurar förankrar byggnadskroppen med den sluttande terrängen mot farleden.

Kvarnholmens täta industribebyggelse (foto 2010).

Danviks strand/Henriksborg närmast Stockholm kännetecknas av nyare bostadsbebyggelse på olika nivåer i landskapet med inslag av äldre institutions- och industribebyggelse. Till sistnämnda kategori hör den gula mannagrynsvarnen från 1920-talet och Saltsjöqvarn från 1890-talet. Danvikens därhus från 1700-talet syns på bilden som ett strandnära gulputsat stenhus, vittnande om Stockholms tidiga anspråk på marken i syfte att förlägga vårdverksamhet på betryggande avstånd från stenstaden.

ÖSTRA DELEN

Den östra delen – från Nacka Strand/Augustendal till Tegelön – består av ett glesbebyggt skärgårdslandskap med lågskalig bebyggelse som underordnar sig naturmiljön.

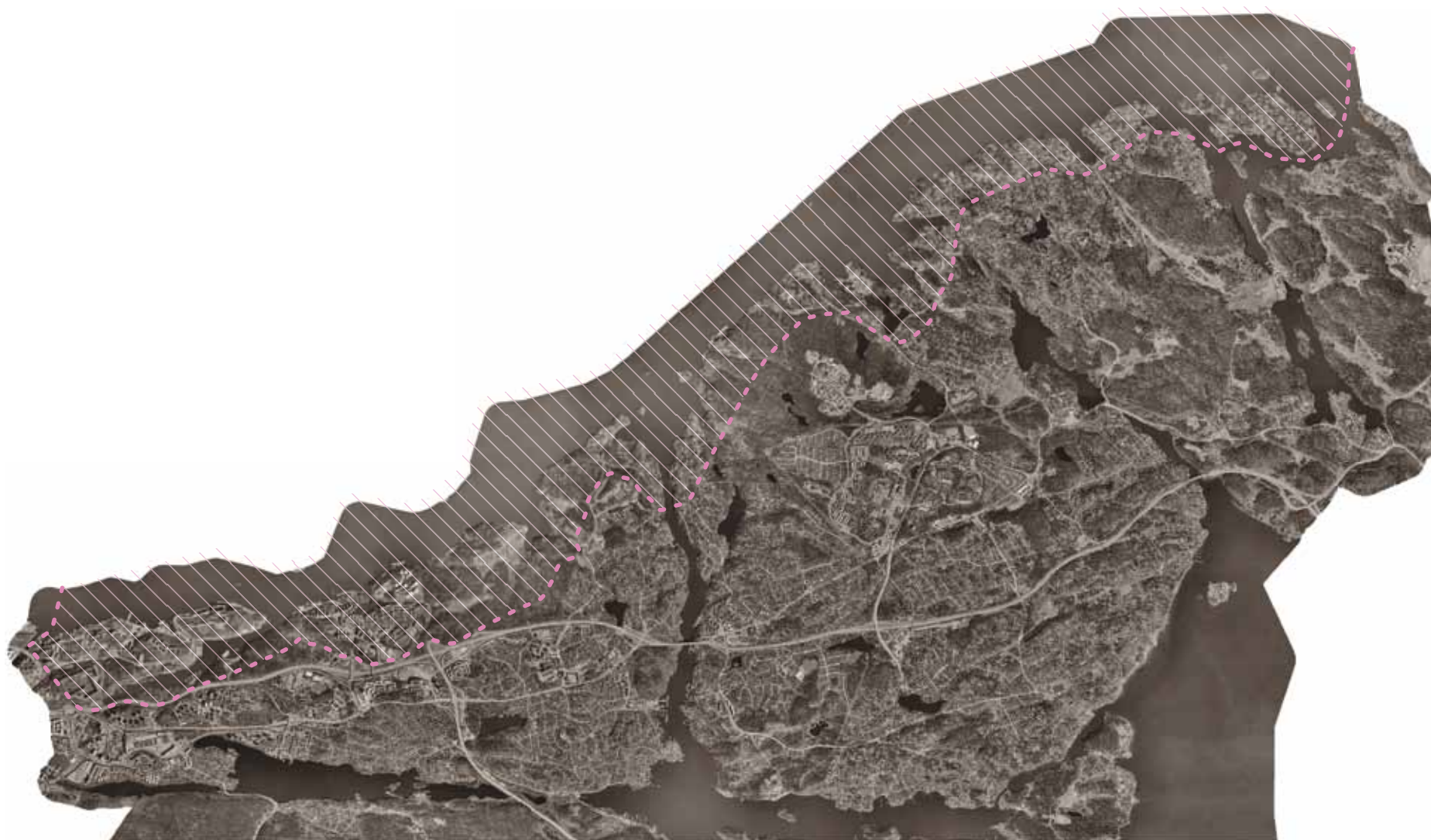
Bebyggelsen underordnar sig det omgivande naturlandskapet. Bilden visar Kungshamn i norra Skuru.

Sommarvilla på stor tomt.

Naturlandskapet dominerar den östra delen av riksintresset. Utsikt från Kvarnholmens östra udde.

Streckat område visar område av riksintresse för kulturmiljövården, Stockholms farled och inlopp.

ENSKILDA BYGGNADER

/BEBYGGELSEGRUPPER AV KULTURHISTORISKT INTRESSE UTANFÖR UTPEKADE HELHETSMILJÖER

Denna förteckning redovisar enskilda byggnader och mindre bebyggelsegrupper av kulturhistoriskt intresse utanför helhetsmiljöerna. Förteckningen baseras på de inventeringar som fanns inför kulturmiljöprogramarbetet 1987. Vissa kompletteringar och revideringar har skett 2010, men listan är långt ifrån fullständig. Det finns objekt av både äldre och yngre datum som ännu inte inventerats men som kan bedömas ha värden för kulturmiljövården. För att kunna få en heltäckande bild av denna bebyggelse, med objekt även från efterkrigstiden, krävs nya omfattande inventeringsarbeten, vilket inte har kunnat rymmas inom detta projekt. Det finns enskilda byggnader av kulturhistoriskt intresse som har skyddats på olika sätt i detaljplaner.

SICKLAÖN

F.D. RYLANDER & RUDOLPHS ELEKTROTEKNISKA FABRIK, "KOLSPETSEN", HENRIKS-BORG

På platsen etablerades 1888 en fabrik för elektrotekniska artiklar. Fabriken tillverkade bl.a. batterier till vevtelefoner, kolspetsar till bågglampor, mikrofonkol och dynamoborstar. Byggnaden har förstörats flera gånger. Den svängda fasaden utmed Västra Finnbodavägen har en stark karaktär från sekelskiftet 1900 trots senare tillbyggnader. Fasadens form hänger ihop med att gatan följde formen på en intilliggande bergsknalle.

"GOMANHUSET", F.D. KF:S LIVSMEDELSLABORATORIUM

KF:s f.d. livsmedelslaboratorium och provcharkuterifabrik invigt 1967 för de egna märkesvarorna Goman och Winner. Ritningarna är daterade 1965, signerade av Joen Sachs på KF:s arkitektkontor. Byggnaden har en terrasshusform med en kontrasterande smal högdel för kontor.

DANVIKSHEM

Äldreboende och vårdhem, ritat av arkitekt Aron Johansson, färdigställt 1915. Arkitekturen anspelar på nationalromantiskt vis på vasatidens borgar, men det finns även starka inslag av jugend. Mellanpartiets utskjutande del, framför tornet, inrymmer en kyrksal. Höga terrassmurar förankrar byggnadskroppen med den sluttande terrängen mot farleden. Mot söder finns en skyddad trädgård mellan två flyglar.

F.D. TJÄNSTEMANNA-BOSTÄDER SOM TILLHÖRT FINNBODA VARV

Tre villor på berget öster om Danvikshem är de enda bostadshus som finns kvar av Finnboda varvs bostadsbebyggelse. De bevarade husen var tjänstemannabostäder, här bodde bl.a. ingenjörer och förmän. Det västra huset med glasveranda byggdes 1886, det mellersta 1890 och den östra villan 1920. De två äldre husen präglas av det sena 1800-talets dekorerade panelarkitektur.

FINNBODA OCH ARBETAR- BOSTÄDER VID KVARN- HOLMSVÄGEN

Finnboda varv anlades på 1870-talet som en filial till Bergsunds varv på Södermalm. Varvsområdet uppvisade en komplex industrimiljö vid nedläggningen omkring 1990 med en mängd byggnader och varvstekniska anläggningar. Området har detaljplanlagts för bostäder och verksamheter. Kvar från varvet finns en chefsbostad från 1830-talets becksjuderi-verksamhet, en kontorsbyggnad från 1920-talet, en hallbyggnad från 1920-talet (maskinverkstad), en monterings- och snickeri-byggnad (idag bostäder) samt en svetshall från 1940-talet. Två tegelhus från 1940-talets början är ett verkstadskontor bakom snickeriet och ett markententeri nära varvsområdets entré. Strax bakom det forna varvsområdet vid Kvarnholmsvägen står tre äldre arbetarbostadslängor från 1904-1907, uppförda av superfosfatsfabriken* som låg vid Svindersviken.

*konstgödselsfabrik.

Maskinverkstad uppförd 1928-1929 för tillverkning av fartygsmaskiner, idag affärslokal. Byggnaden påminner om den maskinhall som visas på en perspektivritning från 1917 av arkitekt Thure Sellman.

Chefsbostad från 1830-talet, Finnbodas äldsta byggnad. Byggs ursprungligen för chefen för det beckbruk som låg på platsen innan varvet etablerades på 1870-talet. Blev bostad för varvs-

chefen och därefter förmansbostad. Senare har det använts som ställverk. 1700-talets mansardtak dröjer sig kvar i det nätta empirehusets arkitektur, som representerar en tidsepok – det tidiga 1800-talet – som lämnat efter sig få arkitektoniska uttryck i Nacka.

F.d. arbetarbostäder vid Kvarnholmsvägen, "arbetarvillor", byggda 1904-1907 av Gäddvikens superfosfatfabrik. Husen inrymde lägenheter om ett rum och kök samt ungarlrum. Fabriken som låg vid Svindersviken, anlagd 1871, tillverkade konstgödsel.

KLINT BERNHARDTS FÄRGFABRIK

På platsen anlade Adolph Lemon AB en färgfabrik 1917. Enligt uppgift ska bottenvåningen i nuvarande byggnad vara från 1936. Anläggningen övertogs 1944 av Klint Bernhardt & Co och i början av 1950-talet förstörades byggnaden då den fick sin nuvarande karaktärsfulla färgsättning. Färgfältindelningen anknyter till 1950-talets vurm för geometriserande fasaddekor men är samtidigt en tydlig reklampelare för verksamheten.

VILLA FANNYUDDE, SICKLA

F.d. sommarvilla från 1877 i industriområde. Fannyudde byggdes 1877 av bagarmästare Anders Richard Westerdahl, som enligt tidens sed hade döpt stället efter hustrun. Sommarnöjet hörde till Sicklas mer magnifika med ursprungligen en utsirad trähusarkitektur omgiven av en park, angränsande mot Hammarby sjös dåvarande strand. Skapandet av kanalen vid Danviken innebar att sjön sänktes drygt 5 meter, varmed sjökontakten försvann. Sommarnöjesetableringen Fannyudde kom genom ägarens industriella anknytning att få stor betydelse för områdets fortsatta bebyggelseutveckling då han på 1890-talet anlade en jästfabrik strax bakom tomten som på 1930-talet blev en limfabrik (Casco).

F.D. HUVUDKONTOR FÖR SVENSKA FLÄKTFABRIKEN, SICKLA ALLÉ

F.d. kontorshus vid Sickla allé färdigställt 1959 för Svenska Fläktfabriken. Arkitekt Ture Wennerholm. Ombyggt till flerbostadshus 2004. Exteriören, med tegelfasader och påkostat entréparti har bevarats väl.

SICKLA SKOLA

Invigd 1958. Genomarbetad skolarkitektur från folkhemsepoken med dekorativa inslag.

NYSÄTRA

Villa uppförd 1874 av häradshövding Karl Barthelson. Välbevarat exempel på schweizerstil med varierad panelbehandling och lövsågade ornament. Huset står på en udde vid Sicklasjön med murade terrasser och äldre lövträd.

VIKDALENS SKOLA

Skolbyggnad uppförd 1913 för barnen i villasamhället Vikdalen och industrisamhällen Kvarnholmen och Augustendal. Det gulputsade tegelhuset är ritat av arkitekten Gustaf de Frumerie, som även ritade fabrikörsvillan i Augustendal. Skolverksamheten upphörde 1965.

NACKA KYRKAS F.D. FÖRSAMLINGSHEM, JÄRLA SKOLVÄG

F.d. församlingshemmet uppfördes 1923 och har i nationalromantisk anda lånat drag från stormaktstidens herremanshus.

De strama putsfasaderna och den symmetriska fasadupbyggnaden anknyter även till 1920-talets klassicerande arkitekturströmningar. Övervåningen med sina mindre fönsteröppningar rymmer en större samlingshall.

JÄRLA SKOLA

Skolmiljö med byggnader från olika tidsepoker. Äldst är den s.k. Röda villan från 1889 (vissa uppgifter säger 1877). Nacka kommun hade bildats 1887, varmed folkskolan i Järla fick en central betydelse för skolförsörjningen i den nybildade kommunen. Industrierna i Järla och Sickla skapade en snabb befolkningstillväxt. Välbevarad är även en röd gymnastikbyggnad med en arkitektur av 1910/20-talskaraktär. Från 1924 är den äldre delen av en större ljusputsad skolbyggnad som byggts ut i omgångar, ritad av arkitekt Benson.

ARBETARBOSTAD I JÄRLA, LILLÄNGSVÄGEN/VÄRMDÖ- VÄGEN

Vid Värmdövägen, intill infarten till Lillängen, ligger Järlas enda återstående arbetarbostad som tillhört industrimiljön kring turbinfabriken. På bägge sidor av Värmdövägen sträckte sig i nord-sydlig riktning en rak "bruksgata" med enhetligt utformade arbetarbostäder. Bostadstypen tillkom åren kring sekelskiftet 1900 och har en korsplanlösning med rummen grupperade kring en centralt placerad skorstensstock. Totalt fanns fyra enrumslägenheter med egna källarförråd. Hustypen är identisk med de bostadshus Metallverken i Västerås uppförde 1898, beskrivna i samtida press som mönsterbostäder. Även i Sickla fanns liknande arbetarbostäder. Järlas arbetarbostad har under senare tid varit gult och med förenklade fasader. Ursprungligen var huset rött och försett med enklare snickarglädjedetaljer.

GAMLA EKTORP

Kring den gamla landsvägen till Värmdö, där den slingrar sig mellan Skuru och dagens Ektorps centrum, finns några byggnader som representerar Ektorps tomtområdes tillkomst vid sekelskiftet 1900. På marker kring torpet Ektorp bosatte sig bl.a. snickare, målare, timmermän och murare med anknytning till Saltsjöbanans anläggande med anslutande villasamhällen såsom Saltsjö-Duvnäs och Storängen. Även några mindre företag anlades i området. Byggnader med värde för kulturmiljövården är villa Berghem och två villor på andra sidan Gamla Landsvägen med tidstypisk snickarglädje från sent 1800-tal. På höjden söder om Gamla Landsvägen mellan Skuru skola och centrum, ligger f.d. Dahlgrensområdet där en möbelfabrik startades 1903, med en för området ovanlig hyresbyggnad i putsat tegel från tidigt 1900-tal.

Villa Albion från sent 1800-tal ligger vid Gamla Landsvägen och är en av de äldsta villorna i Ektorp.

Villa Anneberg med en fantasirik 1890-talsarkitektur, granne med villa Albion.

Villa Berghem från omkring 1900. Lär vara uppfört av rivningsvirke. Husets schweizerstil är av den typ som hittas på samtida sommarvillor utmed ångbåtslederna.

Putsat flerbostadshus och uthuslänga (vedbodar och avträden) från tidigt 1900-tal i Ektorp i det s.k. Dahlgrensområdet som hade en möbelfabrik.

SKURU SKOLA

Skolmiljö med olika bebyggelseskikt. Den äldre putsade delen representerar 1920-talets klassicistiska skolarkitektur med dekorativa detaljer. Inom området finns en röd tegelbyggnad i omsorgsfull folkhemsfunktis från omkring 1950 och en större skolbyggnad i gult tegel från 1967 (arkitekt Tore Axén).

SKURU GÅRD (SOLSUNDA)

Gården har troligtvis medeltida anor och har samma placering idag som på kartor från 1600-talet. Skuru var en tid säteri på 1600-talet. 1759 uppges den vara bebyggd med trähus.

Herrgårdskännaren Gösta Selling antar att nuvarande huvudbyggnad kan kännas igen på en karta från 1774. Huvudbyggnaden fick dagens strama empirefasader vid en ombyggnad på 1820-talet. Inredningsdetaljer finns kvar från denna tid då friherre P A Fock bebodde gården. Ett eventuellt äldre ursprung kan dock anas i den låga bottenvåningen. Rester av trädgård och en engelsk park ligger runt gården med bl.a. en lustpaviljong från sent 1700-tal (se Skuruborg). Grosshandlaren P G L Edin (se Ektorp) förvärvade Skuru 1893, som kring sekelskiftet 1900 började stycka av och sälja villatomter i Skuru och Ektorp. Efter Edins död 1903 såldes huvudbyggnaden till Stockholms sjukhem. På 1920-talet döptes Skuru om till Solsunda. Huvudbyggnaden har byggts ut och bl.a. kopplats ihop med en äldre byggnad i öster.

"BORGEN" (SKURUBORG), ÄLDRE SOMMARNÖJE – LUSTPAVILJONG, SKURU (SKURUBRONS VÄSTRA FÄSTE)

Byggnaden uppfördes omkring 1790 som en paviljong, "fåfänga", i anslutning till den romantiska/engelska parken kring Skuru gård (försätter söder om Skurubron kallad Skuruparken). I gustaviansk-nyklassicistisk anda har huset kolonner och strama former. Sannolikt var det Skuru gårds ägare kaptenen och arkitekten Carl Råberg, senare adlad Mannerskantz, som ritade huset i samband med att han skapade omkringliggande park. Huset ligger numera alldeles intill Värmdöleden, men rester av parkens trädplanteringar finns närmast huset mot Skuru gård. Byggnaden har byggts ut vid gavlarna 1820 och 1914, sistnämnda enligt ritningar av Elis Benckert.

F.D. KROG PÅ DUVNÄS UDDE

Putsad tegelbyggnad från 1700-talets mitt, enligt traditionen äldre krogbyggnad och bostad åt tegelslagaren på Duvnäs gårds tegelbruk. Här passerar farleden från södra skärgården. Enligt karta från 1770 låg tegelbruket vid denna tid på Duvnäs udde intill bostadshuset. Tegeltillverkningen på gården omnämns första gången på 1400-talet då tegel ska ha levererats till befästringsarbeten i Stockholm.

KOLBOTTEN, KOLBOTTENS-VÄGEN, SALTSJÖ-DUVNÄS

Vid platsen för ett äldre värds- hus ligger denna välbevarade manbyggnad från 1700-talet

som var en av arrendegårdarna under Erstavik. Här över näset mellan Duvnäs-viken och Järlasjön sträckte sig förr en viktig vinterled för skärgårdsbor.

STUBBSUND, STUBBSUNDS-VÄGEN

Mindre gård från 1770-talet uppförd på platsen för ett äldre torp. Stubbsund är en representant för de mindre lantgårdar som stockholmsborgare uppförde i Stockholms närhet under 1700- och 1800-talen (se Svindersvik, Nyckelviken och Gustavsvik). Kring huvudbyggnaden finns rester av en parkanläggning.

BOO

TELEGRAFBERGET, SKARPNÄS

Strandnära industribyggnader av tegel och arbetarbostäder från sekelskiftet 1900 som tillhört en fotogen- och oljedepå. Verksamheten upphörde 1973.

VILLA FREDRIKSBERG/FRIDHEM, LILLA BJÖRKNÄS

Välbevarad f.d. sommarvilla i påkostad schweizerstil från 1880-talet i Lilla Björknäs. Villan var pensionat från 1920-talet

till 1976. Vid nedläggningen var Fredriksberg ett av de sista skärgårdspensionaten som ännu var i drift. Lummig tomt med äldre lövträd mot Skurusundet.

KLINTEN/MONTELIUS VILLA, BJÖRKNÄS

Nära Skurubrons gamla brofäste, på torpet Klintens bergsknalle i Björknäs, uppförde Vvermdö Brobyggnads Bolag 1833 ett nytt bostadshus med drag av stram, symmetrisk empirestil. På 1860-talet blev Klinten sommar-nöje. 1883 köptes Klinten av hovrättsrådet Oscar Montelius, vars äldste son senare tog över stället. Sonen, med samma namn som fadern, var fornforskare och riks-antikvarie 1907-1913. Familjen Montelius hyrde ut övervåningen till andra sommargäster.

BROSTUGAN/KLINTENS KROG, BJÖRKNÄS

Krogbyggnad i putsat tegel från 1832. Vid Klinten, från början ett 1600-talstorp, landade den flottbro som förband Sicklöaön med Boo-delen av Värmdön. Krogläget var även attraktivt p.g.a. läget vid färleden i Skurusundet, så tidigt som på en karta från 1680-talet anges Klinten som krog. Flottbron tjänstgjorde fram till högbrons färdigställande 1915. På 1700-talet var det en färja som korsade Skurusundet.

VÄNTPAVILJONG, EKNÄS ÅNGBÅTSBRYGGA

Välbevarad väntpaviljong med karaktär från 1800-talets senare del.

VILLA BJÖRNVIK, KORS- UDDEN

Fabrikören Ludvig Lamm förvärvade Björnvik 1868, som är en avstyckning från Tollares ägor. Villan i schweizerstil ligger strax norr om Korsudden och hör till Skurusundets mest välbevarade f.d. sommarnöjen.

VILLA KORSUDDEN

Villa Korsudden ligger på södra sidan av den utstickande landtungan Korsudden vid Skurusundet. Villan uppfördes som sommar-nöje på 1860-talet av arkitekten Johan Fredrik Åbom. Fastigheten är en avstyckning från Tollare gårds ägor. Huset

representerar tidig s.k. cottagestil med asymmetrisk uppbyggd byggnadskropp och sidoställt torn (en variant av schweizerstil). Åbom hörde till en av Stockholms mest välkända arkitekter vid 1800-talets mitt, bl.a. ritade han Berns salonger. En senare ägare till Korsudden var fysiologiprofessor Christian Lovén, som på 1890-talet anlade terrasser för vinstockar på berget ovanför grannvillan Tilledal. Längst ut på Korsudden låg sjökrogen Korsudden 1680-1831, ett av Skurusundets många rastställen för sjöfarande.

VILLA TILLEDAL (TILLYDALA), KORSUDDEN

I likhet med grannvillan Korsudden, en av Skurusundets äldsta sommarvillor byggd 1863 på Tollare gårds ägor. Ägdes på 1860-talet av byggmästaren Emil Hawerman. Tornen har haft top-piga, svängda tak.

VILLA FRANKENBURG/ ANDROMEDA, TOLLARE

Sommarnöje avstyckat från Tollares ägor 1868. Namnet syftar på Tollare gårds ägare kring 1860 August von Francken. Nuvarande tornvilla är från 1878. Sedan 1970 ägs byggnaden av tonsättaren Ralph Lundsten som gett huset en rosa färg. Huset inrymmer hans bostad och elektronmusikstudion Andromeda.

BJÖRKNÄSKYRKAN

Björknäskyrkan byggdes 1907 för Stora Björknäs missionsförening, vars medlemmar från början till stor del utgjordes av sommar-gäster i området. Byggherre

var Stora Björknäs gårds ägare A V Lundström som lät bygga Björknäskapellet som gåva till missionsförsamlingen. 1973 byggde församlingen ut kyrkan med en ungdomsgård, kallad Björknäsgården.

MENSÄTTRA GÅRD

Manbyggnad från 1720-talet, uppförd strax efter rysshärjningarna 1719 då gården hade bränts ned. Byggnaden är ett av kommunens få bevarade från tidigt 1700-tal med allmogekaraktär. Det brutna taket förekom på flera bondgårdar i Värmdö gamla skeppslag och tyder på influenser från 1700-talets stads- och herrgårdsarkitektur. Gården omnämns i medeltida källor under namnet "Medelsäter". Av kulturlandskapet återstår nästan ingenting. Till miljön hör en f.d. lantarbetarbostad, möjligen från sent 1700-tal, och en stengårdsgård.

RAMSMORA PRÄSTGÅRD, SÅGSJÖN

Prästgård uppförd 1881 för prästen i Boo annexförsamling. Boo gårds ägare hade redan 1635 skänkt området till socknen som plats för prästboställe. 1881 ersattes en äldre prästgård med dagens byggnad. Huset ligger vid Sågsjöns östra strand i anslutning till ett småskaligt kulturlandskap, som tillhört den medeltida gården Ramsmora.

TORPET LADÄNGSSLÄTT, LILJEKONVALJENS VÄG 2, LÄNNERSTA

Välbevarad torpstuga i modernt

tomtområde. Panelad liggtimmerstomme. Torpet låg under Lännersta gård och omnämns första gången 1772.

NYTORP, NYTORPSVÄGEN, BOO

Torp under Boo gård, omnämnt första gången 1772. Stugan välbevarad medan odlingslandskapet har förvandlats till ett villaområde.

"GRANNGÅRDEN", BAGGENSVÄGEN 48, BOO

Villa byggd 1918 för direktör Max Mathiesen, arkitekt var Jacob J:son Gate. Kvadrö-

jande nationalromantik och begynnande 1920-talsklassicism. Vinterbonades omkring 1950 av familjen Lamm. På tomten ligger lämningar av en tegelugn från medeltiden (registrerad fornlämning) som troligen tillhört Boo gård.

VILLA SKOGSHYDDAN, SJÖBRINKEN, GUSTAVSVIK

F.d. sommarvilla från 1876 vid Baggensfjärdens strand söder om Gustavsviks gård. Väl synlig från fjärden med sin tornförsedda profil. Villan har under en period fungerat som barnkoloni åt Kiruna kommun.

NORRKÄRR, NORRKÄRRSVÄGEN, GUSTAVSVIK

Två välbevarade torpstugor i modernt villaområde. Torpet Norrkärr närmast Norrkärsvägen (bild) fanns redan på 1720-talet. Det låg under Gustavsviks gård, på dess norra utmarker nära gränsen mot Boo (idag norr om väg 222). Stugan har idag i huvudsak ett 1800-talsutseende, farstukvisten tillkom på 1930-talet. Några tiotal meter nordväst om stugan ligger vid foten av en bergsrygg båtsmanstorpet Norrkärr, idag kringbyggd av nya villor. Båtsmanstorpet fanns vid 1700-talets mitt och var flottans motsvarighet till arméns soldattorp. Båtsmännen i Norrkärr hade tjänstenamnet Tollerman. Den siste Tollerman avgick ur tjänst 1898.

F.D. LO-SKOLAN, HASSELUDDEN

Uppförd 1974 av LO som skola för sina medlemmar. Byggnaden är ritad av den japanske arkitekten Yoji Kasajima som skapat ett landmärke vid den stora farleden. Den mörka träpanelen anpassar byggnaden till omkringliggande tallskog. Sedan 1997 har anläggningen inrymt ett spahotell med japansk inriktning.

”LÖVBERGA GÅRD”, LÖVBERGAVIKEN, KUMMELNÄS

Lövberga lydde under Kummelnäs gård och beboddes av mjölnaren vid Lövberga kvarn. Huvudbyggnaden, som ligger vid södra sidan av Lövbergaviken, är en panelad timmerbyggnad från omkring 1830. Mansardvåningen med det brutna taket tillkom omkring 1910 på initiativ av dåvarande ägaren direktör Carl Söderberg. Ursprungligen var Lövberga en sadeltaksförsedd tvåvåningsbyggnad med allmogekaraktär. Den stora vattenkvarnen, som låg vid Lövbergaviken, brann ner 1917. Myrsjön och Kvarnsjön var uppdämda vattenreservoarer till kvarnen. Lilla Mjölmarstugan vid Kvarnsjövägen är utbyggd, men den äldre delen är fortfarande avläsbar.

FURUBERG (ANNELUNDS-VÄGEN), LÖVBERGAVIKEN, KUMMELNÄS

Villa byggd av ingenjören Henning Smith, grundare av Kummelnäs båtvarv 1877. Villan bör vara från omkring 1880 och ligger på en udde vid den inre delen av Lövbergaviken, strax söder om småbåtvarvet. Varvet var ett nybyggnads- och servicevarv för nöjesbåtar. Några äldre byggnader finns kvar (det större Kummelnäs varv norr om Furuberg vid Kummelnäsviken kom till 1916). Furubergs rikt utsirade stil hör till tiden. Huset står på en naturtomt med karaktärsskapande tallar. Gärdesuddens naturreservat ansluter mot fastigheten.

STATARBOSTÄDER VID KUMMELNÄS GÅRD

Två arbetarbostäder från 1820-talet på en höjd nordväst om Kummelnäs gård. Till gårdens jordbruk behövdes lantarbete, under 1800-talets första hälft även personal till gårdens ättikstillverkning. I det västra huset bodde tre familjer i botenvåningen och fyra på vinden. Husen har på ett 1700-talsmässigt vis brutet tak som är valmat på gavlarna. Stommen utgörs av liggande timmer beklädd med panel.

F.D. ÄTTIKSFABRIK VID KUMMELNÄS GÅRD

Putsat stenhus med synliga ankarslutar som inrymt ättikstillverkning 1827-1851. Kummelnäs ättiksfabrik är en av de få industrier som etablerades i Nacka-området under 1800-talets första hälft. Kummelnäs gård var ett av de tre säterierna i Boo socken, år 1787 hade gården övergått i borgerlig ägo. År 1826 förvärvades gården av Carl Palmstedt som tidigare drivit en ättiksfabrik vid Gripsholm. Efter brand flyttades fabriken till Kummelnäs med August Fredrik Smith som förvaltare. Fabriken hade 14 arbetare. Efter Smiths död 1851 lades tillverkningen ned. Idag är byggnaden förskola.

VINTERBO, FÖRENINGSVÄGEN 22, KUMMELNÄS

I Kummelnäs tomtområde ligger på Föreningsvägen 22, norr om Kummelnäsviken, ett av områdets få stenhus, uppfört 1912-1915. Byggherren Kasper Höglund var ordförande i Kristna Egnahemsföreningen som utvecklade området till ett egnahems- och fritidshusområde. Han ägde även en byggfirma. Vinterbo byggde han åt sin egen familj.

KLASTORP/LILLBÖLAN, LAGNÖVÄGEN, BÖLAN (VELAMSUND)

Torpmiljö med stuga från 1870-talet, även ett uthus och en

jordkällare ingår i miljön. Ett torp kan ha legat i närheten redan på 1600-talet, men övergetts. 1800-talstorpet låg under Velamsunds gård som hade stort behov av lantarbetare vid denna tid. Stugan omges av kulturpåverkad växtlighet och ett småskaligt landskap, idag golfbana.

NILSTORP/TORBÖLAN, LAGNÖVÄGEN, BÖLAN (VELAMSUND)

Troligtvis äldsta torpbildningen i Bölan-området, omnämns så tidigt som 1539. Höjdläget och placeringen i landskapet tyder på hög ålder. Namntypen bölan/bol är medeltida och betyder ungefär nybygge/nyodling. Torpet har till största delen legat under Velamsunds gård, men har också haft statusen som eget hemman. Nuvarande torpmiljö verkar ha tillkommit under 1800-talets senare hälft. Stugan har i huvudsak ett 1800-talsutseende, men har en äldre karaktär än Lillbölan

(Klastorp) torpstuga genom sin marknära fältstensgrund, det låga vägglivet samt de kvadratiska fönstren. I området finns flera tydliga husgrunder efter uthusbebyggelse. Torpet ingår i Nacka golfbana.

BÖLEMOSSA, BÖLAN, SKEVIKSVÄGEN (VELAM-SUND)

Torp från 1876 i Velamsunds naturreservat längst österut i Nacka kommun, strax väster om bostadsområdet Björnkärret i Gustavsberg. Typisk torpbildning från 1800-talets senare del då utmarker till Velamsundsgodset bröts upp. Den vattenrika mossen nedanför torpet uppges inte under torpartiden ha varit den utpräglade våtmark som den är idag. Avrinning sker till Koviksträsk. En ålderdomlig kärrväg sträcker sig mellan Bölemossa och grannortet Klastorp. Bölemossas närhet till Gustavsberg uttryckte sig på flera sätt, barnen

fick konfirmera sig och gå i skola i Gustavsberg – skolan i Sågtorp låg för långt bort och Velamsundsskolan byggdes först på 1910-talet. Till torpmiljön hör en mindre uthusbyggnad, jordkällare och uthusgrunder.

GRANINGE STIFTSGÅRD, KIL

Graninge stiftsgård är ett av Baggensfjärdens landmärken, väl synlig på en klippa vid fjärdens norra sida. Den vitpustade villan med terrasseringar byggdes 1909 som sommarnöje för bankdirektör Mauritz Philipsson. Arkitekten Ferdinand Boberg valde en herrgårdslignande utformning. Den har likheter med samtida Farsta udde, en annan Bobergvilla, vid inloppet till Gustavsberg. Sedan 1946 ägs och förvaltas Graninge av Stockholms stift. Intilliggande kapell är från 1960.

GRISTORP, GRANINGE

Välbevarad torpmiljö nära Graninge vid gamla landsvägen till Värmdö, mellan gårdarna Kil och Västra Ekedal. Det småskaliga odlingslandskapet har dock förbuskats och påverkats av Insjöns trafikplats. Torpet låg under Kils gård och omnämns första gången 1753.

SALTSJÖBADEN

F.D. SALTSJÖBADENS KÖPINGS KOMMUNALHUS, NEGLINGE

Omsorgsfull kommunalhusarkitektur i en klassicistisk stil från 1932. Den detaljrika och medvetet utformade tegelbyggnaden är ritad av arkitekt Ture Ryberg. Inrymde även kyrkosal, polis med arrestlokaler och bibliotek. Sista kommunsammanträdet hölls 1970. Intill ligger en f.d. konsumbutik i funktionalistisk stil från 1934 ritad av Eskil Sundahl och Dag Ribbing.

NEGLINGESKOLAN OCH ODENVÄGEN-NOREVÄGEN

Skolans trädel uppges vara flyttad från Stockholmsutställningen 1897 där den var utställd som mönsterbyggnad för skolor på landsbygden. Järnvägsbolaget hade skänkt tomten till skolbygget. Skolan byggdes ut 1912 med en större putsad del mot Odenvägen som samtidigt bebyggdes med villabebyggelse i nationalromantisk stil.

Exempel på villaarkitektur vid skolan.

VILLA MATADI, NILS SJÖGREN S VÄG, BAGGENSUDDEN 2:3

Villa Matadi uppfördes 1891 och räknas till en mycket tidig villa i det som skulle bli kurorten och villaförstaden Saltsjöbaden. Arkitekt till villan, som ligger vid Neglingemarens inlopp, var Edward Ohlsson. Huset byggdes åt Birger Stafsing som var chef för Saltsjöbanans utbyggnad, vilket förklarar närheten till Neglinge depå. 1895 köptes fastigheten av sjökaptanen P A Möller som hade varit skeppare i Belgiska Kongo, villan fick nu namnet Matadi efter en ort där (lär betyda stenig strand). Åren 1905-1908 byggdes huvudbyggnaden ut åt tre håll på initiativ av dåvarande ägaren häradshövdingen Georg Segerstråhle. Skulptören Nils Sjögren köpte huset 1938, känd för bl a skulpturerna "Systrarna" på Mosebacke torg och "Sjömannen" utanför Sjöhistoriska museet. Under andra världskriget blev villa Matadi en mötesplats

för nordiska konstnärer och författare. Nils Sjögren avled 1952, villan var i familjens ägo till slutet av 1970-talet. Kring fastigheten går en allmän strandpromenad med spår av en romantisk park i form av bl.a. trappor och uppmurade gångstigar.

SALTSJÖBADENS SAMSKOLA, TATTBY

Skolbyggnad ritad 1915 av T Stenberg. Trots senare tillbyggnader finns en välbevarad ursprungsdel i sträng nationalromantisk stil.

NACKARESERVATET -ERSTAVIK-ÄLTA

NYNÄS, GAMLA NACKA VÄRDHUS/KROG, ÄLTA-VÄGEN 96 (SICKLASJÖN)

F.d. värdshus söder om Nackanäs (tidigare Sicklanäs), alldeles vid Nackanäsbrons södra fäste. Krogverksamhet har funnits på platsen sedan åtminstone 1600-talet. Verksamheten flyttades till Nackanässidan omkring 1860. Här vid näset mellan Sicklasjön och Järlasjön sträckte sig den urgamla farleden och vinterleden (över is) från skärgården till Stockholms vintertull. Läget där sjöleden korsar landsvägen till 1500-talsbruket vid Nacka ström hade gjort platsen särskild

attraktiv för värdshusrörelse. Troligen startades värdshuset av bruket. Krogarrendatorn skötte även om färjeförbindelsen i sundet, när det blev en bro kopplades krog rättigheten istället till brons underhåll.

De två byggnader som finns kvar har en tydlig 1800-talskaraktär, men huvudbyggnaden som kallas Stora Nynäs kan ha delar av en äldre byggnad. Den låga och långsträckt "lusthussalongen" Lilla Nynäs, väster om huvudbyggnaden, uppges ha tillkommit på 1820-talet på initiativ av krogarrendatorn Anders Iflander. Salongen, som invändigt hade en "skär oljefärg med vacker bård", var ett led i arrendatorns strävan att göra stället mer attraktivt för "bättre folk". Lusthussalongen har i likhet med huvudbyggnaden en panelarkitektur från 1800-talets senare del med utsågade ornament och snirkliga taksparrar. En tradition säger att paviljongen ligger på platsen för en äldre byggnad, kanske den äldsta krogbyggnaden.

ERSTAGÅRDEN, HÄSTHAGEN

Herrgårdsliknande villa byggd av Otto Emil Neumüller 1906, arkitekt Edward Bernhard. Erstagården var det första större huset för permanentboende i Hästhagen som tidigare varit bebyggt med ett torp. Omkringliggande tomtområde anlades på 1920-talet. Stenvillan kallades Neumüllers villa fram till 1935 då den fick namnet Erstagården efter den nya ägaren Ersta Diakonisällskap.

KRANGLAN

Kranglan är namnet på ett tidigare torp som låg där Järlasjön smalnar av söder om Storängen (namnet besläktat med krök/krok). Här byggdes ett ålderdomshem 1909-10, en större tegelbyggnad av tydlig institutionskaraktär. Byggnaden är ombyggd till flerbostadshus.

DREVINGE GÅRD, SALTSJÖBADSVÄGEN

En av områdets äldsta gårdsbildningar. Gårdsnamnet med efterleden *inge* dateras till äldre järnålder d.v.s. de första århundradena efter Kristi födelse (jmf Neglinge gård). I sprickdalen söder om gården och Saltsjöbadsleden kantas de öppna odlingsmarkerna av förhistoriska gravfält. I skriftliga källor omnämns Drevinge för första gången 1332. Nuvarande gårdstun ligger vid den inre delen av en vik till Lännerstasundet. Gårdsplaceringen vid en skyddad hamnvik är typisk för skärgårdens gårdsbebyggelse. Huvudbyggnaden, som är väl synlig från farleden, är en 1700-talsbyggnad som ursprungligen var en äldre flygelbyggnad på Erstavik, det gods som Drevinge kom att ligga under som arrendegård från 1728. Vid 1800-talets mitt flyttades Erstaviksflygeln till Drevinge för att där bli huvudbyggnad. Till miljön i Drevinge hör även en lantarbetarbostad med karaktär

från senare delen av 1800-talet/ sekelskiftet 1900 samt olika uthus. Gårdens kontakt med de forna odlingsmarkerna har brutits p.g.a. Saltsjöbanan och Saltsjöbadsleden.

ÖSTERVIKS GÅRD

Tidigare arrendegård under Erstavik, numera bostad. Östervik ligger vid en vik öster om gården Drevinge. Huvudbyggnaden på Östervik är från 1800-talets början men fick sitt nuvarande utseende vid 1800-talets mitt. Utformningen har drag av både stram empirestil och det sena 1800-talets dekorativa panelarkitektur. En vitslamad källarbyggnad ingår i miljön. Alldeles intill finns även en f.d. sommarvilla av tidig typ från 1800-talets mitt.

ERSTAVIKS KVARN, ERSTAVIKS KVARNVÄG

Erstaviks kvarn var en av skärgårdens största vattendrivna kvarnar. Den konkurrerades ut av ångkvarnar vid 1800-talets slut. Den fornlämningsregistrerade kvarnruinen är ansevärd i storlek med välbevarade murverk (bild). Själva kvarngården utgörs av en mjölnarbostad och en drängstuga (bild). Mjölnarbostaden uppfördes på 1840-talet men planeras i skrivandets stund förnyas, med bibehållen utformning. Drängstugan är förlängd i modern tid och har kvar en äldre del i öster med liggtimmerstomme. Stugan har ett lågt utseende som känns igen från stugor från tidigt 1800-tal och 1700-talet. Fastigheten har

flera större ekar och angränsar i öster mot Solsidans villaområde.

ÄLTA SKOLA

Välbevarad skolbyggnad från 1919 i enkel klassicistisk stil.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Ahlberg, Gunnar och Jenwald, Arne: Nacka stad. Stockholm 1962.

Ahlberg, Gunnar: Vågar och krogar i Nacka. Nackaboken 1964. Äldre kyrkogårdar i Nacka. Nackaboken 1969. Nackaområdets kvarnar i äldre tid. Nackaboken 1970. Nacka-Hus i Ekängen. Bostadsrättsförening med förhistoria (Ugglevägen, Ektorp). Nackaboken 1979.

Ahlman, Lars: Gamla kartor. Nackaboken 1963.

Alexandersson, Gustav: Skärgårdsbåten som samfärdsmedel på 1800-talet. Nackaboken 1973. Småbåtsvarven. Nackaboken 1975. Östra Stäket. Gustavsbergaren julen 1977. Sommarnöjen och bryggor kring Skurusundet 1860-1925. Nackaboken 1991. Året runt på Skurusundet 1812-1915. Nackaboken 1994.

Ambrosiani, Björn: Fornborgen på Henriksdalsberget. Nackaboken 1976.

Andersson, Kjell: Ett järnåldersgravfält vid Rensättra. Arkeologisk förundersökning, Raä 4, Rensättra 1:40. Stockholms läns museums rapport 1995:7. Ett vikingatida gravfält vid Järle gård. Arkeologisk för- och slutundersökning av del av fornlämning Nacka 82, Sicklaön 143:2. Stockholms läns museums rapport 2008:39.

Arvison, Thomas: Sjöberga på Gåsö. Stockholm 1999.

Ask, Kristina m fl: Skogarna i Erstavik – ett levande historiskt arkiv. Nackaboken 2006.

Aspfors, Johan: Kulturvärden i "område C", Vikingshill, Saltsjö-Boo. En miljö av riksintresse för kulturmiljövården. Nacka planenhet 2010. Nacka kommun. <http://infobank.nacka.se> En lim- och kemiteknisk industrimiljö i Nacka: Akzo Nobel/Casco, Sickla. Antikvarisk förundersökning inför detaljplanläggning. Nacka planenhet 2010. Nacka kommun. <http://infobank.nacka.se>

Axell, Åke: På kryss bland skärgårdsnamn. Stockholm 1993.

Baggensstaket. Kulturresevat i Nacka kommun. Remissförslag maj 2010.

Baugus, Mikael: Kring Söderbysjön i Nacka friluftsområde. Nackaboken 2001.

Björner, Arne: Ormingeområdets tillkomsthistoria. Nackaboken 1983.

Blohm, Gösta: Gamla Saltsjöbaden. Minnen. Stockholm 1982.

Boogh, Elisabeth m fl: Förvandlingen av fyra fabriksområden i Nacka. Stockholms läns museum rapport 2009:16.

Borelius Brodd, Anna m fl: ThunOlle. Olof Thunström – en folkhemmets arkitekt (om bl a Kvarnholmens bostadsbebyggelse). Stockholm 1999.

Bosco, Ingrid: Erstagården. Nackaboken 1992.

Bratt, Peter red: Forn tid i ny dager - arkeologi i Stockholmstrakten. Stockholm 1998.

Broström, Sven-Gunnar: Stenåldersboplatser vid Strålsjön. Nackaboken 1981.

Brunnström, Lisa: Den rationella fabriken. Om funktionalismens rötter (behandlar bl a Kvarnholmens industribebyggelse). Umeå 1990.

Bäcklund, Nils: Forn tidens Kungshamn. Nackaboken 1993.

Calissendorff, Carin: Ortnamn i Nacka. Nackaboken 1966. Ortnamn i Boo och Saltsjöbaden. Nackaboken 1974.

Carlson, Susanne: Gropkeramik i Erstavik – undersökning av en 5 000 årig stenåldersboplatser. Nackaboken 2002. Nacka gård. Nackaboken 2008.

Drakenberg, Börje: Ängsbruket samt markanvändning och vegetation på Velamsund. Nackaboken 1981.

Edlund, Richard: Kataloghuset. Det egna hemmet i byggsats. Stockholm 2004.

Egnell, Fritz: Velamsund. Värmdö skeppslags fornminnesförenings årsbok 1940-1941.

Eklund, Hans och Sjöberg, Göran A: Skärgården förr. Fotografiska dokument från Gräsö till Landsort. Stockholm 1969.

Englund, Tomas: Bataljen om Stockholm 1719 – arkeologisk undersökning av ett slagfält i Nacka. Nackaboken 2007.

Englund, Tomas m fl: I kanten av Baggensstakets slagfält. Arkeologisk utredning. Riksantikvarieämbetet UV Mitt, rapport 2010:5.

Ericsson, Eric: Stora Nyckelviken. Nacka stads hembygdsmuseum 1958.

Fahlman, Lars: AB Nackahem 1938-1996. Nacka 1996.

Flink, Gerhard: Ny fornminnesinventering i Nacka. Nackaboken 1983.

Fornsök: www.fmis.raa.se Riksantikvarieämbetets databas över fornlämningar i Sverige.

Forsslund, Carl: Nacka socken. Uppsala 1946.

Gold, Karin: Söder Grävlingsberg. Kulturmiljöbeskrivning inför detaljplan, Boo socken, Nacka kommun, Uppland. Stockholms läns museums rapport 2001:9.

Grünberger, Tulla: Saltsjöbadens friluftsbad. Nackaboken 2007. Sjuvillorna i Saltsjöbaden – villor för individualister och romantiker. Nackaboken 2008.

Hammarlund-Larsson, Cecilia: Nacka kommun – kulturhistoriska miljöer. Kulturmiljöprogram. Nacka kommun 1987.

Hansson, Jim: Kihlsvraket. Arkeologisk utredning och förundersökning, Baggensfjärden, Boo socken, Stockholms län. Sjöhistoriska museet rapport 2010:8. En medeltida fartygslämning i Baggensfjärden. Särskild utredning inför förläggande av sjöled-

ningar. Uppland, Stockholms län, Nacka kommun. Sjöhistoriska museet rapport 2010:9 (Älgövraket, Korsholmen). En brygg- och fartygslämning vid Boobadet – Boo gårds hamn. Arkeologisk besiktning och dokumentation. Uppland, Stockholms län, Nacka kommun. Sjöhistoriska museet rapport 2011:4.

Hedenstierna, Bertil: Genom årmiljoner till nutid. Nackaboken 1969.

Herrström, Per-Åke: En berättelse om Danviks hospital under mer än 450 år. Stiftelsen Danviks hospital. Nacka 2009.

Hultin, Olof red: Guide till Stockholms arkitektur. 400 hus från 800 år. Den kompletta guiden till alla viktiga byggnader i Stockholm med omgivning. Stockholm 1999.

Höjer, Björn: Tollare 1952-1992 – en folkhögskola i tiden. Stockholm 1992.

Jacobsson, Gothard: Nacka 1887-1937. Stockholm 1937.

Jansson, Alfred E: Boo sockens historia. Stockholm 1946. Nacka kring Nacka ström. Stockholm 1960. Nyckelvikens äldre historia. Nackaboken 1964. Kattunstryckeriet vid Stora Sickla. Nackaboken 1965. Ur Sicklaöns historia. Nackaboken 1967. Industrierna vid Danviken. Nackaboken 1967. Till Stora Nyckelvikens byggnadshistoria. Nackaboken 1968.

Jenwald, Arne: Nacka, en historisk översikt. Nackaboken 1971. Dieselverkstaden – från industrikultur till modernt kulturcentrum. Nackaboken 2002. Visborgs minne. Nackaboken 2003.

Jonshult, John Runo: Liten katalog över lusthus i Nacka. Nackaboken 1994.

Julin, William: Kvarnen Tre kronor. Nackaboken 1970.

Göransson, Eva och Lisinski, Jan: Restaureringen av huvudbyggnaden på Stora Nyckelviken. Nackaboken 1996.

Kistner, Jonas och Lejoneke, Per: Kungshamnsvraket – lokalhistoria på djupet. Nackaboken 2005.

Klackenberg, Henrik: Bebyggelsen inom Nacka kommuns område vid 1500-talets mitt. Nackaboken 1981.

Kulturmiljöplan för Nacka kommun. Rapport 1 1977. Nacka kommun.

Källman, Rolf: Skärgårdsbygd. Kulturhistoriska miljöer i Värmdö kommun. Stockholm 1987.

Lamm, Jan-Peder m fl: Tegelugnen i Saltsjö-Boo, förhoppningar inför 2010. Ledungen nr 4, 2009. Nu vet vi tegelugnens ålder! Ledungen nr 2-3, 2011.

Landell, Nils-Erik: Skuru gård, Skuruborg och Skurusbogen. Nackaboken 2008.

Lantmäteriets arkivsök: <http://historiskakartor.lantmateriet.se>

Larsson, Gunilla: Bevarade småbåtsvarv i Stockholms skärgård. Översiktlig inventering av småbåtsvarv i Stockholms skärgård, Stockholms län. Stockholms läns museum rapport 2008:36.

Lidman, Hans: Vattentornen i Nacka – vår tids landmärken. Nackaboken 1999.

Lindberg, Gunnar: Saltsjöbadens historia, jubileumsskrift. Uppsala 1959.

Lindblom, Andreas: En bok om Svindersvik. Stockholm 1953.

Linde, Gunnar: Den urgamla segelleden genom Stäket. Nackaboken 1973.

Lindström, Bo: Kvarnholmen under 100 år. Nackaboken 1993.

Lindström, Jens: Kvarnholmen runt. Marinarkeologisk förstudie, Nacka kommun, Svindersviken. Sjöhistoriska museet rapport nr 2011:2.

Lisinski, Jan: Restaureringen av byggnaderna på Stora Nyckelviken 1989-93. Nackaboken 1993.

Lundin, Claës: Saltsjöbaden. Stockholm 1896.

Lundström, Marianne och Rönquist-Germanis, Monica: Saltsjö-Duvnäs – ett villasamhälle med anor. Nackaboken 1990. Saltsjö-Duvnäs – ett villasamhälle med anor. Nackaboken 2007.

Martinsson, Gunnar och Huebner, Wolfgang: Storkällans kyrkogård och kapellkrematorium. Nackaboken 1969.

Matérn, Åke von red: Ett kapitel ur "Ottos minnen" (om Tollare). Nackaboken 2004.

Melander Rönn, Fredrika: Gamla Saltsjöbaden. Byggnadsmiljöer. Nacka kommun 1997.

Munthe, Curt: Järla gård. Nackaboken 1963. De Laval's ångturbin. Nackaboken 1964. Atlas Copco – ett industriellt epos. Nackaboken 1966.

Nacka lasarett – ett efterlängtat sjukhus. Gustavsbergaren nr 5-6 1962.

Neckman, Olle: Skuru krog – från vårdshus till modern villa. Nackaboken 2008.

Nehlmarm, Eric: En krönika om Tegelön. 2001.

Nilsson, Urban: Atlas Copcos f d industriområde i Sickla, Nacka – antikvarisk förundersökning 19980921. Ljungberggruppen AB, Nyréns arkitektkontor: Kvarnholmen – antikvarisk förundersökning. KF Fastigheter AB, Temaplan, Nyréns Arkitektkontor 2004. Finnboda i förvandling. Nackaboken 2006. Kvarnholmen i Nacka. Dokumentation av byggnaderna inom Kvarnholmen. Appendix till Kvarnholmen – antikvarisk förundersökning. Kvarnholmen Utveckling AB, Nyréns Arkitektkontor 2008.

Nordström, Alf: Gravfältet vid Järta. Nackaboken 1963. Nackas forntida gravar. Nackaboken 1969. Vägvisare till skärgården i Stockholms län. Stockholm 1982.

Norenstedt, Connie: Bostadsbebyggelsen på Kvarnholmen. Nackaboken 1981.

Nya Nackaleden snart klar. Gustavsbergaren nr 4 1972.

När larmet tystnar – omvandlingen av fyra fabriksområden i Nacka. Utställningskatalog Stockholms läns museum 2009.

Olsson, Angela: Tollare pappersbruk 1922-1964. Carnuba AB. Stockholm 2007.

Olsson, Lars-Erik: När Nacka fick sin kyrka. Nackaboken 1992. Kyrkogårdsvandringar i Nacka. Nackaboken 2004.

Panar, Cecilia: Fritidshusområden i förändring. En studie av två områden i Stockholms län. Stockholms läns museums rapport 2010:6.

Persson, Ingvar: Nacka bygger. Nackaboken 1967.

Petersens, Magnus af: Erstavik. Nacka stads kultur-nämnd 1962.

Pettersson, Mattias och Wikell, Roger: Nackas äldsta boplatser – på spaning efter 8 000 år gamla säljäger- och fiskelägen. Nackaboken 2007.

Pihl Atmer, Ann Katrin: Stora Sickla, en gård i storstadens skugga. Nackaboken 1977. Sommarnejtet i skärgården. Sommarbebyggelse i Stockholms inre skärgård 1860-1915. Stockholm 1987. Livet som leves där måste smaka vildmark. Sportstugor och friluftsliv 1900-1945. Stockholm 1998. Sommarnejten vid vattnet. Stockholm 2002.

Quist, Axel: En bok om Värmdö skeppslag (med gårdshistoriker för Boo). Stockholm 1949.

Redelius, Gunnar: Setterwallska villan. Nackaboken 1990.

Resare, Ann: Boo vid vattnet. Boo 1970.

Roeck Hansen, Birgitta: Järta – lantgård, industriområde och stadsdel. Nackaboken 2005.

Rundkvist, Martin: Baggensstaket under vikingatiden. Nackaboken 2003. Fisksätra före höghusen. Nackaboken 2005.

Ryd, Stig: Fornminnen i Boo och Saltsjöbaden. Nackaboken 1972.

Rönby, Johan: Marinarkeologisk utredning etapp 1 och 2 Österleden. Vägsträckning över Saltsjön, Svindersviken och Sickla kanal. Riksantikvarieämbetet, byrån för arkeologiska undersökningar, UV Stockholm, rapport 1994:7.

Sandell, Gösta och Hansson, Ingemar: Boken om Sickla. Stockholm 2001.

Schmidt, Ylva: Älgö och Gåsö. Bebyggelseinventering i Nacka kommun. Stockholms läns museum rapport 1991:12. Bebyggelsens framväxt på Älgö. Nackaboken 1992.

Schnell, Ivar: Kyrkor och kapell i Nacka. Nackaboken 1970.

Schnell, Jan-Bertil: Industrihistoria i Nacka. Särtryck ur Nackaboken 1984/85. Industriminne. Stockholm 2004.

Selling, Gösta: Säterier och gamla gårdar i Stockholmsstrakten. Stockholm 1977.

Sillén, Gunnar: Farväl till industrialismen. Nackaboken 1993. Vad vi ville med livet. En bok om Nacka när tiden blev ny. Nacka kommun 1997.

Sjöberg, Jerker: Saltsjökvärn. Nackaboken 1970.

Stahre, Nils-Gustaf: Ortnamn i Stockholms skärgård. Stockholm 2011.

Stavenow-Hidemark, Elisabet: Villabebyggelse i Sverige. Lund 1971.

Stavenow-Hidemark, Elisabet red: Svindersvik – ett sommarnejde från 1700-talet. Nordiska museet 1997.

Stockholm-Saltsjön 1892-1992. Stockholm 1992.

Strandman, Barbro: Saltsjöbaden, den yngsta av delkommunerna. Nackaboken 1971. Neglinge by. Nackaboken 1973. Bygga och bo i Saltsjöbaden på 1890-talet. Saltsjöbaden 1970.

Stritzke, Klaus: Parken vid Stora Nyckelviken. Nackaboken 1993.

Sundin, Sven red: Nyckelviken. Stockholm 1974.

Sundström, Arne: Finnboda varf 1874-1974. Nackaboken 1974.

Swartling, Ingrid: Minnen från Hästholmen – Kvarnholmen. Nackaboken 1981.

Sweden, Bo: Historik över Ektorp. Stockholm 1958.

Söderqvist, Lisbeth: Dags för K-märkning! – 1960-talet och miljonprogrammet i Nacka. Nackaboken 2000.

Sörenson, Ulf: Nya vägvisaren till kulturen i Stockholms län. Stockholm 1999.

Tollet, Sara: Skuruparken och Solsunda. Nackaboken 1994.

Virgin, Karin: Sjökrögar och sjögästgiverier i Stockholms skärgård mellan Arholma och Landsort under perioden ca 1650-1850. C-uppsats i arkeologi Stockholms universitet ht 1992. Maritima mötesplatser – om gamla skärgårdskrogars arkeologiska kunskapspotential. D-uppsats i marinarkeologi vid Södertörns högskola vt 1998.

Wihman, Liisa: Skogsö kyrkogård och kapell – nybarock i naturparken. Nackaboken 2007.

Wikman, Jan A: Velamsunds säteri. Nackaboken 2001.

Wikström, Catharina: Dieselverkstaden – från industrikultur till modernt kulturcentrum. Nackaboken 2002.

Wilke, Åsa: Kils gård – sammanställning gällande landskapets nyttjande genom historien. Nacka kommun 2000. Park och trädgård vid Velamsund. En trädgårdshistorisk sammanställning. Nacka kommun 2000.

Winberg, Håkan: Tollare pappersbruk. Nackaboken 1976.

Wästberg, Per: Sommaröarna. En bok om stockholmsnäs skärgård. Stockholm 1973.

Zethraeus, Stina: Glimtar ur Kummelnäs historia. Nackaboken 2001.

Ältaboken. Människorna och livet i Älta 1900-2000. Älta kulturförening 2005.

Östling, Carl-Oscar: En charmig ö i Nacka skärgård (om Tegelön). Nackaboken 2000. Skurubron – en nittioårig skönhet. Nackaboken 2005.

REGISTER A–Ö

- Adelcrantz, Göran Josua 153
AGA 162
Ahlberg, Hakon 219, 220
Ahlbom, C W 129
Ahlén, Tore och Erik 227, 237, 259
Albion 278
Alfredsro 132
Alfredsroviken 132, 133, 137
Alhyddan 100, 101
Alkärrret 71, 73, 75
Almdalen 95, 103, 104, 106, 107
Almgren 79
Alphyddan 9, 14, 81, 171, 241, 242-245
Alphyddan, Hasseludden 120, 121
Anderberg, Axel 41, 183
Andersson, Johan Alfred 132
Andromeda 280
Anneberg 139, 140, 141
Anneberg, Ektorp 278
Apelgården 202
Aprilvägen, Boo 23
Atlas Copco 14, 166-171, 213, 227, 229, 245
Augustendal 33, 172-175, 271, 273, 278
Axén, Tore 243, 251

Backebölsudd 129
Backebölsholmarna 129
Backebölsvägen, Boo 130
Backström & Reinius 219, 220, 223, 243
Baggensfjärden 13, 19, 22, 23, 26, 27, 28, 54, 59, 66, 129, 131, 186, 187, 283
Baggensudden 38
Baggensvägen, Boo 27, 60, 281
Baggetorp 100, 101
Baggås 185
Barthelson, Karl 278
Bellevue 125, 127
Benckert, Elis 17, 279
Benson, Per 278
Berga 101
Bergh, Richard 203
Berghem 278
Bergholmen 128-131
Bergholmens fiskartorp 129, 130, 131
Bergshyddan 103, 105, 107
Bernhard, Edward 284
Bernström, John 12
Bikupan 38
Birkavägen 164-165
Björkbacken 125
Björkhagens golfbana 25
Björknäs 18, 19, 28, 280
Björknäskyrkan 280

Björkudden 102, 103, 107
Björnkärret 282
Björnvik 280
Blockhusudden 175
Blohm, Gösta 184
Boberg, Ferdinand 35, 182, 192, 197, 283
Boije, Tor 16, 231
Bollmora 13
Boo 15, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 33, 38, 40, 43, 60
Boo fiskeläge 10, 61, 63, 65
Boo församling/socken 37, 282
Boo gamla kyrkogård 27, 37, 54, 59, 64
Boo gård/säteri 18, 21, 22, 26, 27, 28, 29, 37, 38, 43, 54, 55, 59, 60-65, 66, 77, 91, 122, 123, 124, 127, 129, 281
Boo gårds tegelugn 21, 27, 60, 281
Boo gårds trädgårdsmästarbostad 62, 65
Boo hembygdsgård 257
Boo kapell 18, 19, 27, 37, 38, 60, 61, 62, 63, 65
Boo kyrka 19, 37
Boo kyrkogård 37
Boo landskommun 19, 255
Borgen 17, 279
Brag, Albin 203
Brostugan, Björknäs 280
Bryggår-Anna 139

Bülow-Hübe, Erik 36, 55, 133
Bygränd 215, 217
Byvägen 195
Bölan 282
Bölemosse 283

Cajanus 209
Callmander, Ivar 57, 203
Casco 277
Clason, Isak Gustaf 38, 117
Curman, Jöran 255

Dahlgrensområdet, Ektorp 278, 279
Dalarna 51
Dalaröbryggan 185, 186
Dalen 108, 110, 111
Dalén, Gustaf 162
Dalens annex 108, 110, 111
Dambadhuset 184
Dammortorpssjön 25, 34, 147
Danviken 28
Danvikens dårhus 153, 155, 273
Danvikens hospital 13, 34, 43, 77, 153, 154, 155, 271
Danvikens kyrkogård 34
Danvikens saltsjuderi 153, 155
Danvikshem 271, 272, 276
Danvikskanalen 155, 277
Danviksklippan 243

de Frumerie, Gustaf 175, 278
de Laval's ångturbin 160, 161, 185
Diesel Motorer AB 167
Dieselverkstaden 167, 169, 171
Diös, Anders 243
Djurgården 83, 123
Djurgårdsvägen, Boo 21, 26, 123, 124, 125
Dragedsviken 199
Drevinge 21, 28, 43, 284
Duvnäs gård, övre och nedre 15, 207, 208, 210, 211
Duvnäs gårds tegelbruk 15, 210, 211, 279
Duvnäs udde och sjökrog 15, 28, 210, 211, 279
Duvnäs viken 210, 211, 279
Duvnäs vägen 15
Dölling, Fritz 98

Edelsvärd, Adolf Wilhelm 95, 103
Edin, P G L 279
Ekensdal 11, 138, 139, 140, 143
Ekholmen 28, 29, 133, 134, 137
Ekholmens sjökrog 133, 134
Ekholmens vägen, Älgö 13, 133
Ekman, P J 91, 117
Eknäs 280
Ekorn 55, 58, 59
Ektorp 15, 218-221, 278-279

Ektorps centrum 15, 221
Ekudden 14, 161, 163, 235
Ekängen 218-221
Ellensvik 175
Eolsudde 32, 112-115, 117
Epa-huset 158
Eriksberg 47, 49
Eriksson, C A 129
Eriksvik 77, 86-89
Erstagården 284
Erstavik 9, 13, 21, 22, 28, 33, 43, 44-49, 50, 51, 52, 181, 184, 188, 192, 279, 284
Erstaviken 48, 49, 199
Erstaviks fideikommiss 34
Erstaviks kapell 34, 45, 46
Erstavikskrogen 55, 58, 59
Erstaviks kvarn 49, 199, 285
Erstaviks kvarnväg 285
Erstaviksvägen 47
Expon 168

Fabrikörsvillan 173, 175
Fanny och Alexander 102
Fannyudde 277
Farsta-Gustavsberg säteri 71
Farsta udde 283
Fidravägen 269
Finlay, Robert 208

- Finnberget 8, 159
 Finnboda 28, 271, 272, 276-277
 Finntorp 14, 34, 38, 39, 81, 171, 230-235
 Fisksätra 21, 22, 28, 43, 127, 267
 Fisksätra vattenreservoar 268
 Fjäderholmarna 141
 Fläkts f d huvudkontor; Sickla 277
 Fock, P A 279
 Folkvang 117, 119, 121
 Forsberg, A G 175
 Forsberg, Axel 200
 Fotografens villa 185
 Francken, A 280
 Frankenburg 280
 Fredlundh, E 175
 Fredriksberg, Kvarnholmen 157, 159
 Fredriksberg, Lilla Björknäs 280
 Fredriksro 96-101
 Fridhem 136
 Fridstorp 103, 105, 107
 Fries, Hans 247
 Frövågen, Boo 22
 Furu berg 282
 Fågelhöjden 266-269
 Fågelsången 32, 108-111
 Fällström 28, 29, 133, 137
 Föreningsvägen, Boo 282
 Fösabacken 103
 Fösagärdet 71, 75
 Gadd, villa 200
 Gadelius 189, 191
 Gammeludden 21, 28, 33, 123, 124, 126, 127
 Garvkroken 187
 Gate, J 281
 Gellerstedt, A T 117
 Gillberg, Ulf 255
 Gillevågen 222-225
 Gomanhuset 276
 Grand Hotel 181, 182, 183, 184, 186
 Graninge kapell 283
 Graninge stiftsgård 283
 Grill, Claes 79
 Gristorp 283
 Grundet 129, 130, 131
 Grünewaldvillan 182
 Grut, Torben 184, 202
 Grävlingsberg 32, 108-111
 Grävlingsbergs ruin 108, 110, 111
 Gröna villan 86, 87, 88, 89
 Gustafshäll 38, 40, 116, 117, 118, 119, 120, 121
 Gustafshög 174, 175
 Gustavsberg 282, 283
 Gustavsbergs porslinsfabrik 55, 56, 91, 123, 129, 282
 Gustavslund 104, 105, 107
 Gustavsvik 19, 23, 128-131, 281
 Gustavsviks strandpromenad 131
 Gyllang, Gustav 104
 Gåsö 13, 133-137
 Gåsö mellangård 133, 135, 137
 Gåsö sund 133, 137
 Gäddvikens superfosfatfabrik 277
 Gärdesudden 22, 282
 Hallman, Per 207
 Hallqvist, Edvard 185
 Hallström, Carl-Otto 231
 Hallström, Staffan 208
 Hammarby sjö 21, 277
 Hamndalen 32, 38, 116-121, 120
 Hamndalens torp 117, 121
 Hamndalsvägen, Boo 117
 Hansson, Per Albin 213
 Hargsön 22
 Hasseludden 28, 32, 38, 40, 116-121, 281
 Hasseluddens brygga 121
 Hasseluddens sjökrog 117, 121
 Hasseluddsvägen, Boo 121
 Hawerman, Emil 280
 Havregrynskvärnen 157
 Hedmark, Martin 37
 Hedvigslund 22
 Hellasgården 25, 51, 52, 53
 Henriksborg 273, 276
 Henriksdalsberget 9, 21, 33, 241, 258-261, 272
 Hermansdal 44, 47, 49
 Herrbadhuset 184
 Herzogska villan 108, 110, 111
 Hidemark, Bengt 168
 Hjortzberg, Olle 35, 37
 Holmberg & Möller 153
 Hotellviken 180, 182, 184, 186
 Huebner, Wolfgang 263
 Huvudskalle mossen 23
 Hårleman, Carl 79
 Hästhagen 151, 284
 Hästholmen (Kvarnholmen) 28
 Höggarnsfjärden 115
 Höglund, Kasper 282
 Högmora 49
 Höja 119, 121
 Hörnell, Reinhold 185
 Iflander, Anders 284
 Igelboda station 11, 177, 179, 192
 Ingarö 22, 133, 137
 Insjön 70, 71, 75
 Isaeus, Magnus 11
 Jacobsen, R E 38
 Jaenecke, Fritz 251
 Johannisberg 126
 Johansson, Aron 272, 276
 Johansson-Visborg, Anna 139
 Josephson, Erik 102, 183
 J V Svensons Motorfabrik 173
 Järla Birka 164-165
 Järla gård 13, 21, 28, 43, 83, 161, 163
 Järلاهöjden 16
 Järla industriområde 16, 34, 160-163, 278
 Järla Sjö 161
 Järlasjön 21, 28, 147, 151, 161, 163, 211, 279, 284
 Järla skola 278
 Järla skolväg 30, 278
 Järnväggsgatan 166, 167
 Kaptensbacken 188-191
 Kaptensvägen, Boo 64
 Karlsbaderberget 41, 183
 Karlshill 103, 106, 107
 Karlsson, Bengt 231
 Kasajima, Yoji 281
 Kempe, Roland 208
 Kempendahl, Carl 207, 209
 KF:s kafferosteri 8
 Kilholmen 135, 137
 Kils gård 66-69, 71, 283
 Kilsviken 22, 69, 87, 89
 Kjellin, Elis 184
 Klastorp 283
 Klefbeck, Ernst 51
 Klemming, Hjalmar 267
 Klint Bernhardtts färgfabrik 277
 Klinten, torp och sjökrog 19, 28, 280
 Knapens hål 54, 55, 56, 59
 Knarnäs 18, 32, 73, 96-101
 Knarnäsön 96
 Knut Wallenbergs park 186
 Koinberg, Sture 36
 Kolbotten 28, 211, 279
 Kooperativa Förbundet 157
 Korphyttan 83
 Korsholmen 28, 29, 137
 Korsudden 28, 280
 Kranglan 284
 Krokträskan 24
 Kullen, Svindersvik 79, 80, 81
 Kummelnäs gård/säteri 18, 22, 66, 129, 282
 Kummelnäs kapell 37
 Kummelnäs varv 32, 282
 Kummelnäs viken 113, 115, 282
 Kummelnäs ättiksfabrik 282
 Kungshamn 28, 139, 274
 Kungshamns sjökrog 139, 140, 141, 143
 Kungshamnsviken 140, 141, 143
 Kvarnholmen 16, 17, 28, 33, 156-159, 213, 271, 272, 278
 Kvarnholmens sjökrog 157
 Kvarnsjön, Boo (Skepparholmen) 282
 Kvarnsjövågen, Boo 282
 Kvarnvillan 210
 Kyrkstigen 164
 Kyrkviken 235
 Källtorp 33, 42, 50-53
 Källtorpsjön 22, 43, 50, 51, 53
 Kärrtorp 73, 75
 Ladängsslätt 281
 Lagerkrans, Gunnar 133, 135
 Lagnövågen 282
 Lamm, Ludvig 280
 Landesta 124
 Lerje 125
 Lidingö 162
 Liljekonvaljens väg, Boo 281
 Liljevalchsvågen, Boo 89
 Lilla Lännersta 123, 124
 Lilla Velamsund 71, 75
 Lilla Värtan 143
 Lillbölan 282
 Lillängen 163, 178, 205, 278
 Lillängsvågen 278
 Lind, Jenny 83
 Lindberg, Erik 231
 Lindegren, Agi 34
 Lindset 96, 99, 101
 Lindsjär 136, 137
 Lindström, Anders 113
 Lindängen 123, 127
 Linoljelager 153, 154, 155

Loogården 147, 148	Mathiesen, Max 281	Nacka sjukhus 15	Nytorpsvägen, Boo 281	Rörsundaön 32, 103, 104, 106, 107	Sickla 14, 21, 28, 43, 166-171, 223, 278
Looström 147	Mellanberg 49	Nacka stad 13	Nässeltäppan 72	Rörsundsvik 102-107	Sickla allé 167, 277
LO-skolan 281	Mellangårdsholmen 186	Nacka stadshus 16		Rösunda (Saltsjöbaden) 38, 184	Sickla industriväg 167, 171
Louise Adelaide 159	Mensättra gård 18, 22, 281	Nacka station 171, 177, 178	Odenvägen 283	Rösunda torp 184	Sickla köpkvarter 14, 166-171
Lovén, Christian 280	Milles, Carl 35	Nacka strand 32, 172-175, 272, 273	Ohlsson, Edward 283		Sicklasjön 21, 28, 151, 223, 225, 227, 229, 278, 284
Lovisero 119	Milles, Evert 103, 104	Nacka ström/bruk 13, 14, 28, 33, 34, 43, 50, 146-151, 284	Orminge vattentorn 255, 257	Sachs, Joen 276	Sickla skola 278
Luftverkstaden 167, 169, 170, 171	Montelius, Oscar 280	Nackaån 33, 147, 148, 151		Saltsjöbaden 9, 12, 13, 16, 33, 35, 38, 39, 133, 137, 177-199, 207	Sickla station 171, 177
Lundquist, Evert 208	Montelius villa 280	Nacken 13, 151	Palmstedt, Carl 282	Saltsjöbadens församling 35	Sickla strand 14, 171, 213, 226-229
Lundroth, Eric 185	Montgomery, Gustav 129	Nedergårdsholmen 184	Parkvillan, Fredriksro 98	Saltsjöbadens kommunalhus 191, 283	Sicklaön 13, 15, 17, 18, 34, 40, 43, 77, 145, 231
Lundsten, Ralph 280	Morabergsområdet 246-249	Nedre Högsbo 121	Petersen, Herman 44, 83	Saltsjöbadens kyrkogård 36, 55, 59	Sjunnesson 37
Lundström, A V 280	Moranviken 249	Nedre Wimret 99	Philipsson, Mauritz 283	Saltsjöbadens observatorium 41, 182, 183, 187	Sjuvillan nr 2 38, 39
Lurbacka 87	Munkekärr 87	Neglinge 21, 177, 179, 184, 188, 190, 191, 283	Philipssons Automobil AB 173	Saltsjöbadens rodelklubb 184	Sjuvillan nr 3 38, 39
Långa raden 70, 72	Munspelet 157, 159	Neglingehalvön 181	Porne, Åke 219	Saltsjöbadens samskola 195, 284	Sjuvillorna 185, 186
Långholmen 136, 137	Myrsjön 257, 282	Neglingehöjden 188-191	Pålnäsviken 179, 186	Saltsjöbadens sjukhus 184, 185, 186, 187	Sjögren, Nils 283
Långholmens båtvarv 133	Mälardalen 21, 43, 60, 161	Neglinge skola 283		Saltsjöbadsavtalet 183	Sjöstugan 100
Långsjön 210, 211	Möller, P A 283	Neglingeviken 184, 186, 190, 191, 192, 195	Ramsmora 22, 281	Saltsjöbadsleden 16, 284	Sjötäppan 189
Långgångarna 85	Mörby gård 21, 24, 71, 73, 75	Neumüller, Otto Emil 284	Reginavägen 209, 211	Saltsjöbadsvägen 284	Sjövillan, Fredriksro 98
Lännersta 21, 22, 25, 28, 43, 122-127, 281	Mörby gårde 24, 71, 75	Nilsson, G A 185	Rehn, Jean Eric 44, 45	Saltsjöbanan 11, 13, 14, 15, 16, 33, 34, 133, 145, 160, 161, 163, 166, 167, 171, 177-179, 195, 205, 235, 239, 283, 284	Skarpnäs 22
Lännerstasunden 19, 28, 55, 59, 123, 124, 127, 284	Nacka Bostäder AB 213, 251	Nilstorp 282	Rensättra 21, 22, 43	Saltsjö-Duvnäs 13, 178	Skarpövägen, Boo 257
Löfvenskiöld, Charles Emil 95	Nacka Forum 16, 205	Norborg, Joel 133, 153	Restaurangholmen 184, 186	Saltsjökvam 33, 152-155, 272, 273	Skepparholmen 117, 118
Lövberga gård 282	Nacka församlingshem 30, 34, 278	Nordiska museet 79	Ribbing, Dag 283	Samuelsson, Sten 251	Skeviksvägen 283
Lövberga kvarn 282	Nacka gamla kyrkogård 34, 147, 151	Norevägen 249, 283	Rietz, August 188	Sandahl, Alfred 96	Skogalund 15, 214-217
Lövbergaviken 22, 281, 282	Nacka golfbana 283	Norrkärr 281	Rigårdet 70	Sandasjön 49	Skogalundsvägen 214, 215, 217
	Nacka gård 146, 147, 148, 150, 151	Norrkärrsvägen 281	Ringparken 211	Sandberg, Carl-Evin 231	Skogshyddan, Erstavik 47
	Nacka kapell 14, 34, 50, 147	Nybygget 72	Ringvägens station 179, 186	Sarvträsk 257	Skogshyddan, Gustavsvik 19, 281
Maderön 96	Nacka kommun 13, 31, 43, 278, 283	Nyckelviken 17, 28, 32, 38, 40, 44, 77, 82-85, 271	Risberget 32	Schmalensee, Artur von 157, 158	Skogsvillan, Fredriksro 98
Mannagrynskvärnen 153, 154, 155, 273	Nacka krog (Nynäs) 147, 151, 284	Nyman, Olle 208, 263	Ryberg, Ture 283	Segersträhle, Georg 283	Skogsö 20, 21, 26, 27, 54-59, 64, 127
Mannerskantz, Carl 17, 279	Nacka kvarngård 148, 151	Nyréns arkitektkontor 34, 167, 173	Rylander & Rudolfs elektrotekniska fabrik 155, 276	Sellman, Thure 277	Skogsö gård 21, 26, 54, 55, 56, 57, 59
Marcusplatsen 166-171	Nacka kyrka 14, 19, 34, 35, 235	Nysätra 278	Ryssberget 126	Setterwallska parken 231, 234	Skogsö kapell 36
Maren 107	Nacka kyrkogård 165	Nytorp 281	Råberg, Carl 17, 279	Setterwallska villan 38, 39, 231, 235	Skogsömonumentet 55, 59
Mariedal, Talludden 11	Nacka mässingsbruk 150		Röda stugan, Lilla Nyckelviken 84		
Martinsson, Gunnar 263	Nackanäs 28, 151, 284		Röda villan, Bergholmen 129		
Matadi 283	Nackareservatet 23, 24, 25, 51, 52, 147, 148, 284		Röda villan, Eolsudde 113, 115		
			Rörsunda (Boo) 28, 103, 107		

- Skogsö trädgårdsmästarbostad 57
 Skogsöviken 26
 Skogsövägen 54, 249
 Skräddarängarna 73, 75
 Skuruborg 17, 279
 Skurubron 15, 17, 18, 19, 280
 Skuru gård 17, 19, 28, 279
 Skuruparken 17, 279
 Skuru skola 279
 Skurusundet 15, 19, 28, 91, 93, 141, 143, 211, 280
 Skurusundsvägen 143
 Skuru värdshus 19
 Skutuddens torp 10, 55, 57, 59
 Skutvikens småbåtsvarv 10, 55, 59
 Skvaltän 16
 Skånska gården 104
 Skärtofta 12
 Slaget vid Stäket 20, 21, 26, 54, 55, 59, 60
 Slumnäs 44, 49
 Smedsgärdet 75
 Smith, August Fredrik 282
 Smith, Henning 282
 Snörom 50, 51, 52, 53
 Solsidan 177, 179, 187, 192, 196-199, 236-239, 284
 Solsunda, Skuru 279
 Sommarbo 101
 Sommarbovägen, Boo 107
 Sommarhem 100
 Sommartorp 117, 121
 Sommelius 153
 Stafsing, Birger 283
 Stenberg, T 283
 Stenhuset, Vikingshill 104, 107
 Stensö 13, 241, 250-253
 Stensö skola 253
 Stjernborg 113, 115
 Stockenberg (villa) 38, 40
 Stockholm 17, 18, 21, 27, 28, 29, 41, 51, 52, 54, 77, 123, 133, 147, 181, 183, 271, 273, 279, 284
 Stockholms farled 32, 133, 139, 141, 153, 159, 270-275
 Stockholms sjukhem 279
 Stockholms läns museum 22
 Stockängen 73, 75
 Stora Sickla gård 21, 28, 43, 167
 Storbölen 282
 Storkällans kapell 34, 262-265
 Storängen 13, 33, 178, 200-205, 284
 Storängens samskola 203
 Strandvillan, Eolsudde 112, 113, 115
 Strålsjön 49
 Stubbsund 279
 Stäket 18, 20, 21, 26, 27, 28, 33, 36, 37, 43, 54, 55, 58, 59, 60, 63, 65, 122-127
 Spisbrödsfabriken 159
 Sundahl, Eskil 283
 Sundberg, C G 87
 Svartpotten 24
 Svenson, Johan Viktor 173, 175
 Sveriges holme 143
 Svindersvik 8, 32, 77, 78, 78-81, 271
 Svindersviken 81, 159, 235, 277
 Svindersviks trädgårdsmästarbostad 79, 80
 Svärdsön 187
 Sögsjön 22, 37, 281
 Sägtorpsskolan 37, 283
 Söderberg, Carl 282
 Söderberg, Olof 185
 Söderbergs kyrka 185
 Söderby 21, 22, 25, 28
 Söderbysjön 25
 Tallbacken 14, 171, 229
 Talliden 9, 230-235
 Tallskär 137
 Talludden 11
 Tattarebo 192
 Tattby 192-195, 284
 Tattbybron 35, 186, 195
 Tegelvikshamnen 155
 Tegelön 32, 96-101, 107, 273
 Telegrafberget 18, 280
 Tengbom, Ivar 196
 Tenntorp 50, 51, 52, 53
 Tessin d y, Nicodemus 60, 123, 124
 Thulinska villan 187
 Thunström, Olof 16, 157, 158, 159
 Tilledal 280
 Tollare 77, 90-93, 280
 Tollare folkhögskola 91, 92, 93
 Tollare pappersbruk 18
 Tollerman 281
 Torehäll 139
 Tornvillan 114, 115
 Torpa 117, 118, 121
 Tre Kronor 157
 Tre Kronors väg 159
 Trollebo 222-225
 Tyresö 13, 49
 Tyrvägen, Boo 24
 Uddvillan 113, 114, 115
 Ugglevägen 218-221
 Uhlén, Björn 36
 Ulfsson Björnram, Otto 44
 Ulrich, Fritz 185
 Uppenbarelskyrkan 35, 182, 192, 195
 Utkiken 108, 111
 Wahlman, Lars Israel 108, 110
 Wahlström, Per 202
 Wallenberg, Alice 35
 Wallenberg, Gustaf 183
 Wallenberg, Knut 35, 36, 41, 177, 181, 192, 196
 Wallenberg, Marcus 167
 Vasa, Gustav 13, 28, 145, 147
 Vaxholm 54, 271
 Velamsund 19, 22, 24, 66, 70-75, 95, 96, 103, 282
 Velamsunds naturreservat 98, 283
 Velamsunds skola 73, 283
 Velamsundsviken 70, 72
 Wennerholm, Ture 277
 Westerdahl, Anders Richard 277
 Westman, Carl 185, 187
 Wickman, Gustaf 34, 189
 Widberg, Erik 87
 Vikdalen 175, 278
 Vikdalens skola 278
 Vikdalens trafikplats 16
 Viken 103
 Vikingshill 10, 28, 32, 95, 102-107
 Vinberget 70, 75
 Winborgs ättikfabrik 161
 Vinterbo 282
 Vinterstadion 184, 186, 187
 Visborgs minne 11, 32, 138-143
 Vita raden 210
 Vita villan 129, 130
 Voysen, Charles 38
 Vreta 49
 Vår Gård 12, 186
 Vårgärdes bebyggelseomt (torp/gårdslämning) 199
 Vårgårdssjön 187, 198, 199
 Värmdö 13, 16, 19, 43, 77, 280, 283
 Värmdö kommun 18, 22, 101, 133
 Värmdöleden 9, 23, 66, 69, 81, 85, 217, 235, 243, 245, 279
 Värmdö socken/skeppslag 18, 37, 60, 66, 281
 Värmdövägen 15, 18, 37, 66, 69, 163, 165, 171, 203, 205, 217, 231, 235, 245, 278
 Västra Orminge 18, 22, 24, 241, 254-257
 Västra Ekedal 283
 Zetterwall, Folke 117
 Zetterwall, Helgo 117
 Åbom, Johan Fredrik 280
 Älgö 13, 28, 29, 132-137
 Älgö gård 13, 133, 134, 137
 Älgömaren 133, 134, 137
 Älgövik 133
 Älgövägen 135
 Älta 13, 22, 47, 251
 Älta gård 13, 21
 Ältasjön 253
 Älta skola 285
 Ältavägen 53, 147, 150, 151, 253, 284
 Ängsvägen 205
 Öringesjön 49
 Östervik 285
 Östra Ekbacken 126
 Överby 21, 44, 49
 Övre kålgården, Velamsund 72, 73

Produktion

Nacka kommun, Kommunikationsenheten

Korrektur: Nina Engel

Form: Ricardo Abarza

Foto

Omslag: Johan Aspfors

Inlaga:

Nacka kommun, Miljö & Stadsbyggnad

Bertil Nordahl

Statens maritima muséer

Johan Aspfors

Jan Johansson

Anna Krus

Daniel Rutgersson

Gisela Tibblin

Tryck

Danagård LITHO

dec 2011

Papper: Profimatt 250–130 g.

Upplaga: I 500 ex.

Kulturmiljöprogram för Nacka kommun 2011
Miljö och Stadsbyggnad